FARKAS GYÖNGYI

MÁRCIUSI IFJAK A KÁDÁR-KORBAN

Alternatív március 15-i ünneplések
az 1970-es években

KRONOSZ KIADÓ

Farkas Gyöngyi

Márciusi ifjak a Kádár-korban

Farkas Gyöngyi

Márciusi ifjak a Kádár-korban

Alternatív március 15-i ünneplések az 1970-es években

Kronosz Kiadó
Pécs, 2023

A kötet megjelenését támogatta:

Nemzeti Kulturális Alap

Angol fordítás
Somlai Katalin

Olvasószerkesztő
Bellus Ibolya

Névmutató
Tóth Adrienn

A borítót az 1972. március 15-i délelőtti alternatív ünneplésről készült, a nyomozati anyagból származó kép (ÁBTL V-159241/7. 40. Elkobzott fotók a peranyagban) felhasználásával Müller Péter készítette

ISBN 978 615 6339 94 2

© Farkas Gyöngyi, 2023
© Kronosz Könyvkiadó Kft., 2023

Tartalom

I. Bevezetés 7

II. Az események 11

III. A motivációk 33

IV. Eszmék és nézetek 52
Falfirkák és konspiráció: Sz. János és barátai 52
A Vasas Bisztró törzsvendégei: G. József és barátai 61
A küldetéses költők: M. Péter és S. Gábor 64
A szombat esti Klub: U. Gábor és a többiek 72

V. Spontán vagy szervezett? 78

VI. Jelképek és szimbolikus cselekedetek 89
Kokárda 89
Nemzeti zászló 95
„Zászlógyomlálás" a Petőfi-szobornál 101
Öltözet 106
Dalok 108
Versek és költők 117
Beszédek és szónokok 124
Röplapok és falfirkák 128

VII. Kik voltak a „márciusi ifjak"? 134

VIII. A hatalom reakciói 149

IX. Kié itt a tér? 167

X. Büntetés és fegyelmezés 178
F. Gábor fegyelmi tárgyalása az I. László Gimnáziumban 186
K. Domokos iskolai büntetése 190

XI. Vidéki megmozdulások 193
Szeged és Veszprém 193
Szervezkedő győri fiatalok 197
A terv 198
A toborzás 205
Eszmék, nézetek, motivációk 209

XII. Összegzés 219

Felhasznált források és irodalom 221
Képjegyzék 231
Névmutató 233
Summary 235

I.

Bevezetés

Magyarországon a szocialista korszak diktatórikus rendszerében a hatalommal szembeni nyílt és kollektív fellépésre – az 1956-os forradalmon kívül – alig akadt példa. Az ország sorsával és saját helyzetükkel elégedetlen állampolgárok legfeljebb egyénileg és rejtőzködve: névtelen levelekben, röpcédulákon, falfirkákon, vagy szimbolikus akciók (például szoborrongálás vagy zászlótépés) révén juttatták el „izgató" üzeneteiket a nyilvánossághoz. Utcai tüntetésekre a nyolcvanas évek végéig csak elvétve került sor. E ritka kivételek közé tartoztak azok a március 15-i alternatív ünneplések, demonstratív felvonulások Budapesten és néhány nagyobb vidéki városban, amelyeken fiatalok tiltakoztak a kormány ünneplési gyakorlata – a nemzeti ünnep elsorvasztása –, közvetett módon pedig a kormány politikája ellen.

Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc emléknapja az államszocializmus időszakában kikerült a hatalom számára fontos, legitimációjának erősítésére alkalmasnak tartott ünnepek sorából. A nemzeti függetlenség, a politikai szabadságjogok és a társadalmi önrendelkezés eszméit felidéző ünnep helyett a rendszer ideológiáját és emlékezetpolitikáját megjelenítő ünnepek kaptak kiemelt szerepet. 1951-ben munkanappá fokozták le március 15-ét, a közterekről eltűntek a nemzeti jelképek, a sajtóban csak elvétve jelentek meg 1848-ra emlékező cikkek, és a tartaléklángon zajló hivatalos megemlékezéseknek is erős aktuálpolitikai felhangja volt. A hatvanas évek közepétől pedig a „Forradalmi Ifjúsági Napok"[1] elnevezésű KISZ-es rendezvénysorozat feladata volt elhalványítani '48 emlékezetét.

[1] A három tavaszi ünnepet (március 15-ét, március 21-ét, az 1919-es Tanácsköztársaság emléknapját és az 1945-ös „felszabadulás" ünnepét, április 4-ét) egy ünnepségsorozattá vonták össze.

Nemcsak a szocialista rendszer viszonyult vonakodva '48 örökségéhez, hanem valamennyi korábbi – a dualizmus kori és a két világháború közötti – kormányzati rendszer is viszolygott attól, hogy érdeme szerint szembesüljön 1848–49 emlékével. Gyarmati György írja március 15. ünnepléstörténetét feldolgozó monográfiájában: „Szembe egyik sem fordulhatott vele, ugyanakkor vállalni is nagyon kényszeredetten vállalták. Legfeljebb egy-egy elemét kiragadva, kiforgatva használták belőle azt, ami saját legitimációjukhoz illeszthetőnek tűnt."[2] Leginkább képmutató módon azonban a szocialista rendszer tette ezt. Rákosiék és Kádárék annak ellenére, hogy '48 igazi politikai örökösének tekintették magukat, megkísérelték kiiktatni az ünnepek sorából, majd miután ez nem sikerült, saját „kurzusünnepeikkel" igyekeztek helyettesíteni. Amíg a dualizmus idején a rendszer ellenében a társadalom őrizte és ápolta '48 emlékét, a két világháború között pedig az állam és a társadalom elkülönülve ünnepelt (1927-ben lett március 15. hivatalosan is munkaszünettel egybekötött nemzeti ünnep), addig a szocialista rendszerben csupán a munkanappá lefokozott, „államosított" március 15. maradt, ahol csak „a rendszer ideológiájához igazított, »egyedül üdvözítő« forradalom(át)értelmezés"[3] szerint lehetett ünnepelni, és megszűnt a lehetősége a „civil társadalom" elkülönült ünneplésének.

Március idusa – a hozzá kötődő jelképes tartalmakon túl – éppen mellőzöttsége miatt válhatott alkalmassá arra, hogy „civil" megünneplése a hatalommal való szembehelyezkedés szimbolikus aktusa is legyen. Jól mutatja ezt a '48-as eszméknek és jelképeknek az 1956-os forradalomban játszott fontos szerepe. '48 és '56 összefonódása folytán pedig a későbbi március 15-ék október 23-a szellemét is felidézték. Az alternatív ünneplések a hatvanas-hetvenes évek fordulóján kezdődtek, majd egy hosszabb szünet után a nyolcvanas évek első harmadától egészen a rendszerváltásig folytatódtak. A politikai nyilvánosságot kisajátító hatalom nem tűrte és keményen büntette a politikai viselkedés alternatív lehetőségeivel kísérletező fiatalokat. A tömegoszlatásnál alkalmazott rendőri brutalitás, a tömeges letartóztatások és az elrettentő bírósági ítéletek sem riasztották el azonban a következő évek hasonló akcióitól a tüntetések fő bázisát adó fiatal generáció tagjait.

2 Gyarmati 1998. 9.

3 Gyarmati 1998. 10.

Könyvemben az 1970-es évek elejének alternatív március 15-i megemlékezéseit mutatom be a megmozdulások rendőri vizsgálata során keletkezett nyomozati iratok alapján. Ebből a forrásanyagból kísérlem meg felvázolni az ifjúsági különünneplések eseménytörténetét, a demonstrációk létrejöttének, szerveződésének körülményeit, koreográfiáját, jelképhasználatát, valamint próbálok következtetni a megmozdulásokban részt vevő fiatalok társadalmi helyzetére, továbbá – amennyire ez a kihallgatási szituációban keletkezett szövegekből lehetséges – motivációira és a közügyekről alkotott nézeteire.

Legfontosabb forrásom az 1972. március 15-i megmozdulás vizsgálati anyaga, amely nyolc dossziéban, több mint kétezer oldalon, száznál több személy kihallgatásáról készült jegyzőkönyvet és a nyomozással összefüggő egyéb iratot tartalmaz. Kevésbé terjedelmes nyomozati anyag készült – és található meg levéltári gyűjteményben – az 1970. évi március 15-i alternatív ünneplésről, valamint az aradi vértanúkról történő „engedély nélküli" megemlékezésről 1971. október 6-án. Az 1971. és az 1973. évi március 15-i megmozdulások eseményeire csak közvetett forrásokból – későbbi nyomozások irataiból, illetve belügyminisztériumi jelentésekből – következtethetünk. A budapesti alternatív megemlékezések mintájára egy-egy nagyobb vidéki városban is rendeztek különünnepséget a fiatalok. Ezeknek nem maradt jelentősebb nyoma a levéltárakban, egyedül egy győri szervezkedésről találtam komolyabb vizsgálati anyagot. Bár az 1974. március 15-re tervezett esemény a rendőrség közbelépése miatt nem valósult meg, a vizsgálati iratokból megtudhatjuk, hogyan tervezték el saját ünneplésüket a győri fiatalok. A politikai vezetés emlékezetpolitikájának és ünneplési gyakorlatának jellemzőit, valamint az alternatív megmozdulásokra adott reakcióit elsősorban pártiratokból igyekeztem feltárni.[4]

[4] A hetvenes évek március 15-i alternatív ünnepléseit először Krassó György próbálta rekonstruálni 1983-ban a *Hírmondó* című szamizdat folyóiratban (Krassó 1991.). A nyolcvanas évek hasonló megmozdulásairól az eseményekkel egy időben a szintén szamizdatként megjelenő *Beszélő* adott hírt (*Beszélő*, 1983. [7.] 57–59; 1986. [16.] 117–119; 1988. [24.] Melléklet; 1989. [26.] 82–95; Solt 1986.) 1990-ban (immár a legálisan megjelenő március 15-i számban) a lap összefoglalót közölt az előző évtized alternatív ünnepléseiről (*Beszélő*, 1990 [Új folyam 1.] 10. 4–6; Solt 1990.) és később is helyt adott a témával foglalkozó írásoknak (Nagy W. 1991; 1992; Kresalek 1998.). A kilencvenes évek közepén Kenedi János

A vizsgálati eljárás alá vont személyek személyiségi jogait tiszteletben tartva vezetéknevüknek csupán kezdőbetűjét tüntetem fel az elemzés során. Ugyanakkor a társadalmi helyzetükre utaló adatok – életkor, foglalkozás és olykor munkahely – állandó részei megnevezésüknek. A vizsgálat során felmerült belügyi állományba tartozó személyek nevét teljes egészében közlöm.

gyűjtötte össze a hetvenes évek március 15-i tüntetéseinek ekkor már elérhető levéltári dokumentumait és közölt belőlük bő válogatást (Kenedi 1995; 1996.). 1997-ben Incze Ágnes az 1972. március 15-i megmozdulásról és az azt követő megtorlásról készített dokumentumfilmet (Incze 1997; Eörsi 1998. 308–311.). Gyarmati György március 15-e ünnepléstörténetéről írt monográfiájában a hetvenes-nyolcvanas évek ifjúsági különünnepléseivel is foglalkozott (Gyarmati 1998.). A Kádár-korszak alternatív március 15-éiről eddig megjelent cikkek, tanulmányok főleg összefoglaló jellegű áttekintések vagy egy-egy tüntetés eseménytörténetére fókuszálnak és elsősorban az államvédelem hozzáállását, a felügyelet, fegyelmezés és a megtorlás gépezetének működését mutatják be (Striker 1997; Modor 2009; Tabajdi–Ungváry 2008. 361–375; Palkó 2014; 2017a–b). Az 1989-es tüntetésről a rendszerváltás kontextusában több tanulmány is született (Rockenbauer 1989; Hofer 1992; Pap P. 2019). Az 1972. március 15-i alternatív ünneplés történetét legrészletesebben feldolgozó történeti munka, Németh György tanulmánya (Németh 2015) nyomtatásban még nem jelent meg. Ezúton is köszönöm a szerzőnek, hogy a kéziratot rendelkezésemre bocsátotta.

II.

Az események

„A hivatalos ünnepségek befejeztével négy-ötszáz fiatal kisebb csoportokba szerveződve, esetenként a Kossuth-nótát énekelve sorra látogatta az 1848-as szabadságharccal kapcsolatos emlékműveket."[5]

A hatvanas-hetvenes évek fordulóján kezdték el a fiatalok a hivatalos megemlékezésektől függetlenül, közösen megünnepelni március 15-ét, hangot adni a kormány emlékezetpolitikájával és általában az ország helyzetével kapcsolatos elégedetlenségüknek. Mi lehetett az oka, hogy 1956 óta először éppen ekkor jelentek meg kisebb-nagyobb tüntető-demonstráló csoportok Budapest és néhány egyetemi város közterein? Mi ébreszthette fel a fiatalok közéleti aktivitását, és bátorította őket arra, hogy szembeszegüljenek a korlátozó-elnyomó hatalommal?

Bizonyára nem tévedünk nagyot, ha feléledő „harci kedvüket" a hatvanas évek második felének eseményeivel hozzuk összefüggésbe, mely időszakot világszerte a lázongás jellemzett. Az elnyomás különböző formái ellen fellépő megmozdulások főleg fiatalokhoz kötődtek, generációs jelleget öltöttek. A hazai média sűrűn adott hírt a forrongó „nyugati" világról; a '68-as diáktüntetésekről,[6] a vietnámi háború elleni tiltakozásokról, az amerikai polgárjogi mozgalmakról, azt hangsúlyozva, hogy ezek az akciók a tőkés rendszerből eredő bajok, az imperialista államok háborús politikája ellen irányultak. A megmozdulásokat a kapitalista világ válságjelenségeként bemutató híradások azonban nem egészen létrehozóik szándéka szerint hatottak minden

5 Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (a továbbiakban ÁBTL) V-159241. Sz. Miklós és társai, 1972. (a továbbiakban V-159241.)/1. 26. Zsarnóczai József rendőr őrnagy jelentése az 1972. március 15-i rendzavarásokról, 1972. március 16.

6 Az 1968-as diáklázadásokról lásd: Frei 2008.

hírfogyasztóra. Elsősorban az ifjúság soraiból kerültek ki azok, akik számára a tüntető-tiltakozó „nyugati" fiatalok nemcsak a kapitalista, hanem *minden* elnyomó hatalommal szembeni lázadás jelképei lettek. Követendő példának tekintették őket, mivel úgy érezték, hogy a Kádár-kori Magyarországon nekik sokkal több okuk van a lázadásra, mint a „szabad világ" polgárainak, és lázadásuk nem merülhet ki csupán a beat- és rockzenében, a farmernadrágban és a hosszú hajban, az ellenkultúra ekkor már Magyarországon is jelen lévő külsőségeiben.[7] Ezeket az érzéseket erősítették fel a magyar mozikban 1971 nyarán bemutatott *Eper és vér* és *Zabriskie Point* című filmek,[8] amelyek révén érzelmileg is azonosulni lehetett a lázongó amerikai diákokkal. Talán nem véletlen, hogy az első tömeges alternatív ünneplés éppen ezt követően, 1972. március 15-én volt.

Nem csak a „nyugatról" érkező hírek aktivizálták a fiatalokat. Az 1968-as „prágai tavasz" szintén jelentős szerepet játszott közéleti érdeklődésük feléledésében.[9] A Csehszlovákiában zajló demokratizálódási folyamat sokakban ébresztett reményeket, hogy hasonló változás Magyarországon is elindulhat, nemcsak a gazdaság, hanem a politika területén is. Augusztus végéig a bizakodás, a katonai intervenció után viszont a felháborodás sarkallta tettekre a valódi cselekvési lehetőségektől megfosztott (depolitizált és csak látszatpolitizálni engedett) magyar társadalom egyes tagjait. Ha nem is olyan tragikus módon, ahogy Jan Palach, a prágai Vencel téren önmagát felgyújtó cseh egyetemista és követői (köztük a magyar Bauer Sándor[10]) tették, de sokan éreztek késztetést arra, hogy nyilvánosan is kifejezzék tiltakozásukat

7 Az ellenkultúráról és magyarországi megjelenéséről lásd: Klaniczay 2003, 2018.

8 A hatvanas évek lázongó amerikai diákjairól szól Stuart Hagmann *Eper és vér* és Michelangelo Antonioni *Zabriskie Point* című filmje. Mindkettő1970-ben készült. A korszakban Magyarországon bemutatott nyugati filmekről lásd: Takács 2016.

9 A „prágai tavasz" és az invázió történeti irodalmából csak néhányat emelek ki: Mlynář 1989; Pithart 1993; Williams 1997; Kun 2008; Stolarik 2010. A csehszlovák '68 magyarországi fogadtatásáról lásd: Farkas 2019.

10 Bauer Sándor tűzhaláláról lásd: Murai–Tóth 2018. 201–220; Nagymihály 2019. Bauer Sándor példáját tervezték követni többek között annak a baráti társaságnak a tagjai, akik az 1969. március 15-i alternatív megmozduláson is részt vettek. A többszereplős önkéntes tűzhalál – amelynek valódi célját meglátásuk szerint már nem lehetett volna eltitkolni, ahogy ez Bauer Sándor esetében történt – csupán egyike volt azoknak a tiltakozási formáknak a szovjet megszállás és a rend-

az ekkor éppen az „emberarcú szocializmus" kísérletének eltiprásában megmutatkozó hatalmi önkény ellen. Nemcsak a „prágai tavasz", hanem az 1970. decemberi lengyelországi sztrájk- és tüntetéshullám[11] is azt mutatta, hogy a szocialista rendszeren belül is létezhet másfajta hozzáállás a közügyekhez, mint a belenyugvás és a közöny.

A lázadásra ösztönző külső hatások mellett az is fontos tényező volt, hogy a tüntetések tömegbázisát adó tízes éveik végén, húszas éveik elején járó fiatalok a hatvanas-hetvenes évek fordulóján már nem az ötvenes évekhez mérve ítélték meg a magyarországi közállapotokat, mint az idősebb generációk tagjai, akik a Rákosi-korszakhoz viszonyítva látták szabadabbnak és élhetőbbnek a hatvanas évek Kádár-rendszerét, és emiatt elfogadóbbak voltak a rezsimmel szemben is. A fiatalok számára azonban – koruknál fogva – már nem az ötvenes évek kemény diktatúrája volt a viszonyítási alap saját életlehetőségeik mérlegelésénél, hanem a „nyugati világról" – főképpen a hazai mozikban látott filmek alapján – alkotott (idealizált) kép, amelyhez képest szegényesnek, szűknek és korlátozónak látták Kádár szabadság- és demokráciahiányos rendszerét. Másként ítélték meg az elnyomó hatalommal szembeni lázadás esélyeit is, mint idősebb kortársaik, akik felnőttként élték át az '56-os forradalom tragikus bukását és az azt követő megtorlást. A reménytelenség érzése és a félelem a fiatal generáció tagjait kevésbé tartotta vissza attól, hogy ha csak egy március 15-i különünneplés erejéig is, de szembeszegüljenek a hatalommal.[12]

szer ellen, amelyek beszélgetéseik során felmerültek. Sz. Tamás és társai ügyében indított nyomozás iratai: ÁBTL V-157864/1-2. Az esetet ismerteti: Gervai 2015.

11 A drasztikus áremelkedések ellen a gdański hajógyárból kiinduló tiltakozásokról lásd: Kapronczay 2007: 58–59.

12 Krassó György így látta a megmozdulásokban részt vevő fiatalok élethelyzetét és az akkori közhangulatot: „Tíz éve [1973-ban] a diáktüntetésen olyan fiatalok vettek részt, akik '56 után nőttek fel, s akik saját személyükben nem élték át sem a forradalmat, sem az azt követő véres megtorlást, és nem hallottak a MUK-ról sem. Épphogy iskolába kerültek, amikor Kádár János meghirdette az új jelszót – »Aki nincs ellenünk, az velünk van« –, amikor az '56-os elítéltek nagy része szabadlábra került, amikor kezdett megnyílni a nyugati utazások lehetősége, amikor úgy tűnt, hogy a kormányzat támogatja a szabadabb, bátrabb beszédeket és cselekvést is, észszerűbb gazdaságpolitika veszi kezdetét és új irányzatok lépnek színre a kultúrában is. A reformok felülről érkeztek ugyan, de a hatvanas évek végének tinédzserei mégis úgy érezhették, hogy sok mindent maguk harcoltak ki. Mert

A hatvanas évek vége előtt is voltak egyéni és szűk baráti körben zajló „privát" megemlékezések március 15-én a '48-as emlékhelyeken, főleg a Petőfi-szobornál, de ezek méretei nyilván nem haladták meg azt a mértéket, amely rendőri fellépést vont volna maga után és ennek következtében „írásos nyoma" maradt volna az utókorra. Az első különünneplés, amelynek nyomát az általam ismert levéltári források megőrizték, 1968. március 15-én történt, amikor egy csapat fiatal közösen vonult át a Múzeumkertben rendezett hivatalos ünnepség után a

éppen az őket leginkább érintő ügyekben került sor a legkevesebb felülről kezdeményezett változtatásra, de ez az egyre anakronisztikusabb fáziskésés – párosulva a szabadabb általános légkörrel – bátor, harcos és reményteljes kis közösségek, »renitens magok« sokaságának kialakulására vezetett. Új, szabadabb és emberibb életformákat kutattak, a megnyilatkozás és önkifejezés új útjait keresték. Szembekerültek ugyan a hivatalos renddel, a felnőttek világával, nem egyszer a rendőrség gumibotjaival is – voltak, akiket bebörtönöztek közülük –, de törekvéseik valóra válását nem kellett eleve kilátástalannak érezniük. Megnyerték a csatát a hosszú haj és a farmerviselet kérdésében, megteremthették és hallgathatták saját zenéjüket és rockegyütteseiket, készíthettek amatőrfilmeket, fellazíthatták az iskolai önképzőkörök és egyetemi tudományos körök korábbi szűk kereteit, kísérletezhettek avantgárd irányzatokkal, még kommunákat is alapíthattak. Televízión, sajtón, filmeken keresztül eljutottak Magyarországra a Prágai Tavasz és a nekilendült nyugati diákmozgalmak hírei, s az idegen talajba vetődött mag is kihajtott váratlanul. Feltűntek a magyar hippik és a Marcusét tanulmányozó, Che Guevaráért lelkesedő, a vietnámi háború ellen tüntető újbalosok is. A színkép csaknem teljessé vált, megjelent egy sajátos magyar ifjúsági kultúra. Egy nemzedék, amely úgy érezte, hogy túl későn született, mindenről lemaradt és nincs miben hinnie, kezdte megteremteni saját értékeit, és kezdte megtalálni helyét a nap alatt." Krassó 1991. 151–152.

Striker Sándor, az 1972. március 15-i alternatív ünneplés egyik résztvevője, 25 évvel később így foglalta össze, hogy szerinte mi ösztönözte lázadásra a hetvenes évek elején a fiatalokat: „A Petőfi-szoborhoz addig is minden évben elmentünk egy-egy kis csokor virággal, hogy azután moziba vagy kirándulni induljunk, erre a március 15-ére azonban már sok minden mocorgott bennünk. Legfőképpen a lázadás maga. Hiszen évek óta lázadt körülöttünk a világ, azok, akiknek – szerintünk – jóval kevesebb okuk volt rá. Lázadtak a Szelíd motorosok, de a Corvin moziban két rendőr állt mellettünk a széksor szélén még a vetítés alatt is. Lázadtak a Ha... hősei, de mi még a szülői lakás szorításából sem tudtunk kiszakadni. Képzeletében robbantott a Zabriskie Point záró képsorában a konok-szép lány, mi meg láttuk a valutára megalázkodóan ácsingózó bárok, éttermek, villák és szállodák épülgetését, a lezárt partszakaszokat, az előlünk elzárt és elzáródó világot, amelyről naponta mondták, hogy nekünk épül. Szorítottak a közösségek,

Petőfi-szoborhoz. Erről az 1970-es alternatív ünneplés ügyében indított nyomozás[13] során kihallgatott egyik fiatal számolt be, vélhetően nyomozói kérdésre. Elmondta, hogy ő már két évvel korábban is részt vett egy hasonló akcióban, ami számára „nagyon kellemes élmény maradt."[14]

Az 1969. március 15-i alternatív ünneplésről már többet tudunk. Egy más ügyben folytatott nyomozás[15] közben derült fény arra, hogy a rendszerellenes összeesküvés előkészítésével vádolt 21 éves főiskolás (Kandó Kálmán Műszaki Főiskola), Sz. Tamás egyike volt annak a félszáz fiatalnak, akik a hivatalos ünnepség után a Múzeumkertből a Kossuth-, majd a Bem-szoborhoz vonultak. Ott volt este a Petőfi-szobornál is, ahova a délelőtti felvonuláson toborozták a résztvevőket.[16] Az összeesküvésügy egy másik érintettje, B. László (21 éves, villamos műszerész az Ipari Épülettervező Vállalatnál) szintén részt vett az esti programon. Sz. Tamás szerint harminc-negyven, B. László szerint hetven-nyolcvan fiatal gyűlt össze délután 5 és 7 óra között a délelőtt megbeszélt gyülekezőhelyen, az Erzsébet híd alatti parkolóban. Innen a Petőfi-szoborhoz mentek, ahol lerakták a magukkal hozott virágokat és elénekelték a *Himnusz*t. A '48-as dalokkal folytatódó megem-

amelyeket meg kellett szerveznünk, az ünnepségek, amelyeken részt kellett vennünk. Az ünnepségek, amelyek arról szóltak, hogy egykor az ifjúság tett valamit. És láttuk a Szegénylegényeket meg a Fényes szeleket is. Tudtuk, hogy nekünk nem a vietnami háború a lázadnivaló, mint az Eper és vér fiataljainak, hanem saját sorsunk, saját szabadságunk. Igazoltattak étteremben és – barátnőnk előtt megalázva minket – a körúti padon (felállítva, persze), és igazoltattak autóstopolás közben. Ha pedig rengeteg engedély megszerzése után pecsétekkel szűkített érvényű útlevelet szereztünk Jugoszláviába, szégyenkezve szálltunk ki a kocsiból a görög határnál, noha aki felvett minket, felajánlotta, hogy levisz akár Athénig is. És ha kiderült, hogy magyarok vagyunk, el kellett viselni, hogy megjegyezzék: »hát igen, nálatok ott vannak az oroszok«. Sok mindenből elegünk lett 1972. március 15-ére, de talán leginkább tulajdon tehetetlenségünkből, saját kifejezés-képtelenségünkből." Striker 1997.

13 Az 1970. március 15-i alternatív megemlékezés ügyében indított nyomozás iratai: ÁBTL V-156403. Sz. Miklós és társa, 1970. (a továbbiakban: ÁBTL V-156403.)

14 ÁBTL V-156403. 61. G. Bence terhelt kihallgatási jegyzőkönyve, 1970. március 16.

15 ÁBTL V-157864/1-2. Sz. Tamás és társai (A továbbiakban: ÁBTL V-157864/1-2.)

16 ÁBTL V-157864/1. 103. Sz. Tamás gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyve, 1969. április 30.

lékezésnek egy rendőr érkezése vetett véget, „...aki ugyan nem szólt nekünk – mondta B. László kihallgatása során –, de megjelenésével és nézésével értésünkre adta, hogy jobb, ha a helyszínről eltávozunk."[17] Az ünneplés következő állomása a Nemzeti Múzeumhoz közeli (Bródy Sándor utcai) Háry Borozó volt. Felmerült ugyan, hogy inkább a budai Várba, a Táncsics-emléktáblához menjenek, de távolinak találták a helyet és végül a borozó mellett döntöttek, ahova a társaság tagjai közül tizenöten-húszan indultak el, köztük Sz. Tamás és B. László is. (Lehet, hogy a jelenlévők közül egyesek mégis felmentek a Várba, de a nyomozati anyag alapján mi csak a Háry Borozóba igyekvők történetét, illetve az általuk előadott történeteket ismerjük.)

A borozó belső helyiségében egy ismeretlen társasághoz csatlakoztak – azért ültek közéjük, mivel mindkét társaság tagjain kokárda, illetve nemzeti színű karszalag volt[18]–, majd együtt folytatták az ünneplést. Kossuth- és kuruc dalokat énekeltek, valamint megosztották egymással a kormány ünneplési gyakorlatával és az ország helyzetével kapcsolatos nézeteiket. Zárórakor azzal az elhatározással távoztak, hogy ezután is rendszeresen találkoznak a „'48-as eszmék és hagyományok ápolása"[19] céljából. A két 21 éves fiatal, Sz. Tamás és B. László sorsa – akik a Petőfi-szobornál ismerkedtek össze – innentől kezdve összefonódott: a Háry Borozóban összegyűlt, a nyomozók szerint „rendszerellenes összeesküvésre irányuló előkészületeket" folytató társaság tagjaiként hamarosan mindketten bíróság elé, majd több évre börtönbe kerültek.[20] Itt most nem részletezzük az ellenük felhozott vádakat,[21] csupán a '48-as megemlékezéssel kapcsolatos tevékenységükre térünk ki.

A társaság néhány tagja a következő napokban úgy döntött, hogy Kossuth halálának közelgő 75. évfordulója[22] szintén olyan alkalom,

17 ÁBTL V-157864/1. 154. B. László terhelt kihallgatási jegyzőkönyve, 1969. április 30.

18 ÁBTL V-157864/1. 348. Sz. Kornél gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyve, 1969. április 29.

19 ÁBTL V-157864/1. 154. B. László terhelt kihallgatási jegyzőkönyve, 1969. április 30.

20 Sz. Tamás három év hat hónap, B. László egy év két hónap börtönbüntetést kapott (amit másodfokon két évre emeltek), további három társukat pedig tíz hónaptól egy év nyolc hónapig terjedő börtönnel büntették. ÁBTL V-157864/2. 246. A Budapesti Fővárosi Bíróság ítélete Sz. Tamás és társai ügyében, 1969. október 3.

21 Ezekről lásd: Gervai 2015.

22 Kossuth Lajos 1894. március 20-án halt meg Torinóban.

amely lehetőséget ad a kitűzött cél megvalósítására, a '48-as eszmék és hagyományok ápolására. Annál is inkább érezhették, hogy tenniük kellene valamit, mivel a hivatalos állami emlékezet 1969. március 20. körül nem a 75 éve meghalt Kossuthra, hanem az ötven éve kikiáltott Tanácsköztársaságra irányult.[23] A megemlékezés szervezői (húsz-harminc fiatal) a Parlament előtti Kossuth-szobrot koszorúzták meg, majd Kossuth-dalokat énekeltek és egyikük elszavalta Ady *Kossuth halálára* című versét. Az ünneplő csoporthoz érkező parlamenti őrnek azt mondták, hogy a kőbányai KISZ-szervezettől jöttek. „A parlamentőr figyelmeztetett bennünket, hogy a jövőben hasonló esetben előzetesen be kell ezt jelenteni a rendőrségen vagy náluk a parlamenti őrségnél. Amikor a parlamentőr eltávozott, a társaság tagjai jót nevettek azon, hogy félrevezették"[24] – idézte fel a jelenetet az egyik résztvevő.

Kossuth Lajos szobra a Parlament előtt (1967)

23 Ebből az alkalomból avatták fel Kiss István alkotását, a Tanácsköztársasági emlékművet a Felvonulási téren. Az alkotó Berény Róbert híres 1919-es plakátját (*Fegyverbe! Fegyverbe!*) formálta szoborrá. A Háry borozós társaság összeesküvés előkészítésével vádolt tagjai ellen az volt többek között az egyik vád, hogy fel akarták robbantani a szobrot. A Tanácsköztársaság 50. évfordulójáról és a Forradalmi Ifjúsági Napok rendezvénysorozatában betöltött szerepéről lásd: Apor 2010.

24 ÁBTL V-157864/1. 313. K. Ferenc terhelt kihallgatási jegyzőkönyve, 1969. május 9.

Az 1970-es alternatív március 15-i különünneplésről már olyan nyomozás anyagából vannak ismereteink, amelyet kifejezetten a megmozdulás kivizsgálása céljából indított a rendőrség. Ez annak a jele lehetett, hogy a hatalom ekkor már szigorúbban akart fellépni az évek óta minden kontroll nélkül „ünnepelgető" fiatalok ellen: elrettentésként bűnügyet próbált kreálni a történtekből. Ebben az évben a fiatalok a délelőtti hivatalos ünnepség után a Petőfi-szobortól vonultak át a Kossuth térre. A menetben ekkor sem voltak többen, mint az előző évben; a Petőfi-szobortól harmincan-negyvenen indultak el, és az útközben hozzájuk csatlakozókkal együtt sem haladta meg számuk az ötvenet. A Március 15. tér – Váci utca – Vörösmarty tér – Bajcsy-Zsilinszky út – Szabadság tér – Beloiannisz (ma Zoltán) utca – Münnich Ferenc (ma Nádor) utca útvonalon jutottak el a Kossuth térre. A Bajcsy-Zsilinszky útra azért tértek ki (a Vörösmarty tér után rögtön rátérhettek volna a Münnich Ferenc utcára), mivel az „...szélesebb, forgalmasabb és méltóbb gondolatainkhoz, amit ekkor éreztem – állította a menet élén haladó 21 éves egyetemista, Sz. Miklós (ELTE TTK). – Azt akartam, hogy az emberek lássák, hogy a fiatalok tudnak szerveződni maguktól, nemcsak piszkos jelszavakat kiabáló Nagyfa galerivé,[25] hanem március 15-ét idéző dalokkal is."[26]

25 A Budai Ifjúsági Park felett, a Vár tövében álló nagy fa körül összegyűlő, többnyire zenét hallgató kamaszok, fiatalok laza szálakkal összefűzött csoportját nevezték Nagyfa galerinek. Sz. Miklós idézett kijelentésével („piszkos jelszavakat kiabáló Nagyfa galeri") a „nagyfások" 1969. július 8-i csoportos „hippi sétájára" utalhatott, amelynek során a Rolling Stones pár napja elhunyt gitárosáról, Brian Jonesról kívántak megemlékezni. A nagy fától a pesti belvárosba vonuló „furcsa" kinézetű (hosszú hajú, farmernadrágos) és „furcsán" viselkedő (hol gyermekdalra, hol trágár szöveggel énekelt náci induló dallamára menetelő) fiatalok felvonulását a rendőrség oszlatta fel, és indított eljárást a résztvevők ellen. A szélesebb nyilvánosság 1970 elején ismerhette meg az esetből bűnügyet kreált eseményt, amikor a sajtó beszámolt a többeket is börtönbüntetéssel sújtó bírósági ítéletről. *Népszabadság*, 1970. február 4. 9. Kedden megkezdődött a „Nagyfa" galeri bírósági tárgyalása. *Magyar Ifjúság*, 1970. február 20. 4. A „Nagyfák" sem nőnek az égig. Utóbbi „Az ifjúsági bűnözés ellen – az ifjúságért" című cikk mellett jelent meg. A Nagyfa galeriről, a „hippi sétáról" és arról, hogy az állambiztonság hogyan konstruált a történtekből galeritörténetet és bűnügyet lásd: Horváth 2009.

26 ÁBTL V-156403. 41. Sz. Miklós terhelt kihallgatási jegyzőkönyve, 1970. március 16.

A Parlamenthez közeledve szereztek egy nemzeti színű zászlót (kölcsönkérték az egyik ház házmesterétől), és azzal vonultak a térre. A Kossuth-szobornál G. Bence (a miskolci Bláthy Ottó Villamosenergiaipari Technikum 18 éves tanulója) a *Nemzeti dal*t kezdte el szavalni, amikor a téren szolgálatot teljesítő rendőr közbelépett. Az egy évvel korábban koszorúzó fiataloktól eltérően ők nem próbálták meg valamely fedőszervezet (KISZ vagy oktatási intézmény) mögé bújva a hatalom számára elfogadhatóvá tenni akciójukat. A „ki küldte őket" rendőri kérdésére azt felelték, hogy „...semmiféle intézményhez nem tartozunk, hanem saját elhatározásunkból [ünnepelünk]."[27] A megmozdulás vezetőinek tartott két fiatalt, Sz. Miklóst és G. Bencét – mivel nem volt náluk személyi igazolvány – előállították, majd eljárást indítottak ellenük. A nyomozást végül nem követte vádemelés, csupán rendőrhatósági figyelmeztetést kaptak, azzal az indoklással, hogy „cselekményük [...] fiatalkori meggondolatlanságból történt."[28]

A következő évben, 1971-ben szintén külön ünnepeltek a fővárosi fiatalok. Az ekkor történteket későbbi nyomozások irataiból tudjuk csak többé-kevésbé rekonstruálni. Ha indítottak is eljárást 1971-ben a március 15-i tömegmegmozdulás résztvevői ellen, a nyomozati anyag nincs meg a levéltárakban.[29] Az 1971. október 6-i múzeumkerti megemlékezés és az 1972. március 15-i tüntetések rendőri kivizsgálása során kérdeztek rá a nyomozók, hogy a kihallgatott fiatalok részt vettek-e az 1971. évi március 15-i alternatív ünneplésen. A válaszokból kibontakozó kép szerint ebben az évben már jóval többen vállalkoztak arra, hogy önállóan és közösen emlékezzenek meg az 1848–49-es forradalomról és szabadságharcról, valamint a megmozdulás során bejárt útvonal is hosszabb volt. A délelőtti hivatalos ünnepséget most nem követte alternatív felvonulás, mint az előző két évben (a vallomástevők legalábbis nem említették), csak az esti órákban, 5 és 6 óra körül gyűltek össze a fiatalok a pesti belvárosban. Egyesek

27 ÁBTL V-156403. 34. Keskeny László. r. szakaszvezető jelentése, 1970. március 15.

28 ÁBTL V-156403. 110. Határozat nyomozás megszüntetéséről Sz. Miklós ügyében, 1970. március 27; ÁBTL V-156403. 113. Határozat nyomozás megszüntetéséről G. Bence ügyében, 1970. március 27.

29 Sem az ÁBTL-ben, sem Budapest Főváros Levéltárában (a továbbiakban BFL) nem akadtam rá.

a Petőfi-szobornál, mások a Nemzeti Múzeumnál vagy a kettő között, a Párizsi udvarban gyülekeztek, attól függően, hogy ki milyen információhoz jutott a nap folyamán, vagy mit tapasztalt az előző évek megmozdulásai során. A legtöbben (körülbelül ötvenen) végül a Múzeumkertben kötöttek ki. Néhányan kis nemzeti színű papírzászlókat osztogattak. Közösen elénekelték a *Himnusz*t, elhangzott egy Petőfi-vers, majd átvonultak először a Március 15., majd a Kossuth térre. Menet közben számosan csatlakoztak hozzájuk; a Kossuth térig háromszorosára nőtt a tömeg. Az érintett emlékhelyeken hasonló koreográfia szerint zajlott volna le a megemlékezés, mint a Nemzeti Múzeumnál, de a rendőrök közbeavatkozása miatt nem énekelhették el együtt a *Himnusz*t, és Ady *Piros gyász ünnepén* című versének előadását is félbeszakították.

A Kossuth térről továbbinduló, a Margit hídon keresztül a Bem-szoborhoz igyekvő fiatalokat a rendőrség a budai hídfőnél kísérelte meg feloszlatni. Ők azonban nem széledtek szét véglegesen, hanem az oszlatás közben megbeszéltek szerint kisebb csoportokban a budai Várba „szivárogtak fel", ahol a Szentháromság téren gyűltek össze újra. A „várfoglalók" létszámát egyesek száz, mások százötven-kétszáz főre becsülték. Az itteni megemlékezés is hasonló módon zajlott – immár rendőri korlátozások nélkül –, mint a Múzeumkertben. A Szentháromság téren és a Táncsics-emléktáblánál is énekeltek, szavalat is volt, sőt, a Szent István-szobornál valaki beszédet is mondott. Egyesek kezdeményezték, hogy ne csak egy év múlva találkozzanak újra, hanem október 6-án az aradi vértanúkról is emlékezzenek meg a Nemzeti Múzeumnál.

A várbeli ünneplők közül többen is ott voltak fél évvel később, október 6-án este a Múzeumkertben, a Széchenyi-szobornál összegyűlt félszáz fiatal között.[30] A megemlékezésen M. Péter (22 éves, könyvtáros az Országos Gumiipari Vállalatnál) mondott beszédet, valamint elszavalta Utassy József *Zúg Március* című versét. Utána a Petőfi-szoborhoz, majd néhányan a Batthyány-örökmécseshez mentek, ahol

30 Az 1971. október 6-i múzeumkerti megemlékezés ügyében indított nyomozás iratai: ÁBTL V-159297/1-2. M. Péter és társai, 1971. (a továbbiakban: ÁBTL V-159297/1-2.)

mécseseket gyújtottak. A rendőrség egyeseket már a Múzeumkertben, másokat a Batthyány-örökmécsesnél, az „izgató" tartalmú beszédet tartó M. Pétert pedig másnap vette őrizetbe. Az ő esetükben már nem tartották elég büntetésnek a rendőri figyelmeztetést, öt vádlottat hat–nyolc hónap, a főbűnösnek tekintett M. Pétert pedig két év börtönbüntetésre ítélte a bíróság. Ügyük tárgyalása – bizonyára nem véletlenül – éppen 1972. március 14-én volt. A szigorú ítélettől talán azt várták, hogy visszatartja a fiatalokat a „rendzavarástól" a másnapi nemzeti ünnepen.

Ha valóban így volt, tévedtek. 1972. március 15-én minden korábbinál többen vonultak az utcára a fővárosban, és a fegyelmezés, illetve a számonkérés is minden előzőnél szigorúbb és keményebb volt.[31] A kiterjedt vizsgálat hatalmas dokumentációja lehetővé teszi, hogy ne csak nagy vonalakban vázoljuk fel a fiatalok 1972. évi megmozdulását, hanem közelebbről is megfigyelhessük – amennyire a rendőrség által létrehozott források ezt megengedik – a tömeget alkotó egyének viselkedését, mozgását, motivációit. Ezekről a későbbi fejezetekben lesz szó, itt most csupán a nap fontosabb eseményeit mutatom be.

1972-ben is a Petőfi-szobornál tartott délelőtti hivatalos ünnepség után kezdtek el a fiatalok külön ünnepelni. A hivatalos ceremónia végeztével a jelenlévők egy része a helyszínen maradt és a *Himnusz*t, a *Szózat*ot, valamint '48-as dalokat énekeltek és kórusban szavalták a *Nemzeti dal*t. Fél óra múlva pedig négy-hat fős sorokba rendeződve elindultak a Váci utca felé. Az ezer–ezerötszáz fiatalból álló menet, élén két nemzeti színű zászlóval, a Váci utca – Vörösmarty tér – Dorottya utca – Roosevelt tér (ma Széchenyi István tér) – Akadémia utca útvonalon haladt a Kossuth tér felé.[32]

31 Az 1972. március 15-i alternatív ünneplés kapcsán indított nyomozás iratai: ÁBTL V-159241/1-8. Sz. Miklós és társai, 1972. (a továbbiakban ÁBTL V-159241/1-8.)

32 ÁBTL V-159241/1. 88. Sz. Miklós gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyve, 1972. március 16.

FÉNYKÉPEK

az 1972. március 15-i délelőtti alternatív ünneplésről a nyomozati anyagból

A fotókat a rendőrök kobozták el a megmozdulásról felvételeket készítő fiataloktól, arra hivatkozva, hogy a rendőri intézkedéseket is lefényképezték. A képeket a résztvevők azonosításához használták fel a vizsgálat során.

A hivatalos megemlékezés után egy rúdra szerelt nemzeti színű zászló köré gyűltek az ünneplést folytatni kívánó fiatalok...

...majd a Pesti Barnabás (ma Piarista) utcán keresztül a Váci utca felé indultak el

Zászlóvivők a menet élén. A nyomozók kereszttel jelölték meg a képen az azonosított személyeket

A fiatalok a forgalmas Váci utcán vonultak végig...

...és közben '48-as dalokat énekeltek

A Kossuth térről a Batthyány-örökmécseshez vonult a menet...

...ahol Sz. Miklós beszélt az összegyűltekhez

Hamarosan rendőrök érkeztek a helyszínre...

...és hozzákezdtek a tömeg feloszlatásához

A szónok elvitele ellen tiltakozók közül többeket előállítottak

Az alternatív ünneplők egy csoportja a Szabadság tér felé távozott

A Kossuth-szobornál rendőrök próbáltak gátat vetni a spontán akciónak: megtiltották az éneklést és feloszlásra szólították fel a tömeget. Ha a rendőri fellépés el is tántorított egyeseket a folytatástól, nyolcszáz–ezer fiatal továbbra is együtt maradt és a Batthyány-örökmécseshez vonult. A budai Vár is felmerült mint lehetséges úticél, de végül a Kossuth térhez közelebb eső '48-as emlékhelyre mentek. Az ünneplés addigi rituáléjához (*Himnusz*, *Szózat*, Kossuth-dalok éneklése) itt új elem társult: Sz. Miklós – ugyanaz az egyetemista, aki az 1970. március 15-i alternatív felvonuláson is részt vett – az emlékmű talpazatára állva beszélni kezdett az egybegyűltekhez. A szónoklatnak a rendőrök vetettek végett, Sz. Miklóst lerángatták az emlékműről és a fiatalok heves tiltakozása közepette rendőrautóba ültették. A leghangosabban tiltakozókat és a rendőri intézkedést (nyíltan) fényképező fiatalok közül is többeket előállítottak. A tömeg ezek után feloszlott, és az együtt maradt kisebb csoportok is lassan felmorzsolódtak. K. Domokos 20 éves teológushallgató (Református Teológiai Akadémia) például egy két–háromszáz fős csapat tagjaként vonult tovább a Batthyány-örökmécsestől a Lánchíd felé, ahol szintén rendőrökbe ütköztek. A hídon már csak negyvenen-ötvenen mentek át, a Várba pedig még ennél is kevesebben értek fel, ezért úgy döntöttek, hogy nincs értelme tovább együtt maradniuk, hanem majd este folytatják az ünneplést.[33]

Az aznap estére tervezett újabb megmozdulás híre a délelőtti felvonuláson terjedt el. Bár a legtöbben múzeumkerti találkozóról tudtak, sokan – ahogy 1971-ben is – a Petőfi-szoborhoz vagy a Párizsi udvarba mentek, majd onnan tovább a Nemzeti Múzeumhoz. A Múzeumkertben 5 és 6 óra között összegyűlt fiatalok számát a kihallgatások során a legtöbben nyolcszáz és ezerötszáz közöttire becsülték. (Volt azonban olyan szemtanú is, aki három-négyszázra,[34] és olyan is, aki kétezerötszáz-háromezerre taksálta a tömeg nagyságát.[35] A hivatalos becslés szerint ezerötszáz-kétezer fő vett részt összesen az 1972-es megmozdulásokon.[36]) A fiatalok zöme a múzeum lépcsőjén ülve várakozott,

33 ÁBTL V-159241/3. 44. K. Domokos tanú kihallgatási jegyzőkönyve, 1972. március 27.

34 ÁBTL V-159241/6. 184. V. Imre tanú kihallgatási jegyzőkönyve, 1972. március 30.

35 ÁBTL V-159241/3. 44. K. Domokos tanú kihallgatási jegyzőkönyve, 1972. március 27.

36 ÁBTL V-159241/8. 73. Jelentés Sz. Miklós és társai ügyében, 1972. május 2.

majd 6 óra körül felálltak és sorokba rendeződve elindultak a Múzeum körúton az Astoria felé, ahol az aluljárón átvonulva a Kossuth Lajos utcán akartak tovább haladni a Duna irányába. A kihallgatottak közül többen úgy tudták (a múzeumkerti várakozás közben azt hallották), hogy a budai Várba, a Szentháromság térre tart a menet, mások azt vallották, hogy nem volt tudomásuk a felvonulás tervezett útvonaláról, de úgy gondolták, hogy a Petőfi-szoborhoz mennek, ahogy tették ezt az előző években is.

A Kossuth Lajos utca elején azonban rendőrautók állták el a felvonulók útját, hogy megakadályozzák továbbvonulásukat és megkíséreljék feloszlatni, illetve megbontani, kisebb csoportokra szabdalni a tömeget. A menet elejét a Puskin mozi előtti mellékutcába (a Semmelweis utcába) terelték, a menet végét pedig – amely a körúton (akkor Tanács, ma Károly körút) haladt tovább – a Gerlóczy utcánál állították meg, amikor be akartak fordulni a Duna irányába. A rendőrség célja nyilvánvalóan az volt, hogy elzárja a felvonuló fiatalok elől alternatív megmozdulásaik hagyományos helyszíneit, a Március 15. és a Kossuth teret, valamint a Batthyány-örökmécses környékét, illetve meggátolja, hogy ezeken az emlékhelyeken újra egyesüljön a több részre szakadt menet. A Semmelweis utcába terelt és onnan a Duna-part felé továbbvonuló több száz fiatalt a Vigadónál zavarta szét – itt már gumibotot is használva – a rendőrség. Többen a Petőfi-szobor felé mentek, ahol szintén rendőrök várták őket.

A rendőrök közbelépése után a fiatalok külön-külön, kisebb csoportokban igyekeztek eljutni a Szentháromság térre. Egyesek szerint már a Múzeumkertben megbeszélték, hogy ha feloszlatják a menetet, a Várban fognak újra összegyűlni, mások csak az oszlatás közben hallották, hogy ott lesz az újabb gyülekező. Különböző utakon és módon jutottak el a Várba. Voltak, akik gyalog mentek fel az Erzsébet hídon vagy a Lánchídon átkelve Budára, de sokan buszra[37] ültek, mivel attól tartottak, hogy a rendőrök az odavezető utakon is feltartóztathatják a csoportosan gyaloglókat.

[37] A 16-os busz 1964 és 1972 között a Március 15. térről (az Erzsébet híd alatti buszmegállóból) indult és az Erzsébet hídon keresztül a Clark Ádám tér érintésével a Hunyadi János úton jutott fel a Várba. Budai végállomása a Moszkva (ma Széll Kálmán) téren volt.

A Nemzeti Múzeumtól elindult fiataloknak körülbelül fele érkezett meg a Várba, a legtöbb vallomás szerint számuk négyszáz és nyolcszáz között lehetett (nyolcvan-száz,[38] kétszáz-kétszázötven,[39] négy-ötszáz,[40] ötszáz,[41] nyolcszáz[42]). Egyesek bementek a Mátyás-templomba (ahonnan hamarosan kiküldték őket, a templomot pedig bezárták), mások a templom lépcsőjére és a fűre ültek, többen pedig kisebb csoportokban álldogáltak a téren és várták, hogy történjen valami. A remélt ünneplés helyett azonban a rendőrök érkeztek meg, és a fiatalok ellenállását felszámolva – a huzamosabban ellenszegülőket előállították – távozásra késztették őket. A feloszlatott tömeg – részben a rendőri intézkedések hatására – több irányban hagyta el a Várat. Egyesek a Bécsi kapu, mások a Vérmező felé mentek, a legtöbben azonban a Halászbástyánál, a Vár Duna felőli oldalán jutottak le a Fő utcára. Innen sokan a Bem térre igyekeztek, abban a reményben, hogy a szétzavart fiatalok közül még sokan összegyűlhetnek a közeli '48-as emlékhelyen és folytatni tudják a közös megmozdulást. A Vár másik oldalán, a Vérmező felé lereszkedők hasonló szándékkal mentek a Dózsa-szoborhoz. A fiatalok újabb összejövetelére azonban a rendőrség erélyes közbelépése miatt már nem került sor. A Bem tér felé haladó nagyobb csoportot (számukat száz[43] és háromszáz[44] közé becsülték a szemtanúk) szétzavarták, a menekülő fiatalok ellen pedig hajtóvadászatot indítottak. A nyomozás során kihallgatottak többségét innen, a Bem térről és környékéről állították elő. A Dózsa-szoborhoz igyekvők nem ütköztek ilyen akadályba, de mivel itt kevesen gyűltek össze, és „nem történt semmi", egy idő után szétváltak. Néhányan még megpróbáltak eljutni Pestre a Petőfi-szoborhoz, de ebben a belvárosi emlékhelyek körül járőröző rendőrök akadályozták meg őket.

A számos fiatalt érintő nyomozás és a szigorú ítélet – a két főbűnösnek tekintett fiatalt egy év és tíz hónap, valamint egy év és nyolc hónap, további hat fiatalt pedig nyolc és tizenkét hónap közötti sza-

38 ÁBTL V-159241/1. 280. G. József terhelt kihallgatási jegyzőkönyve, 1972. április 15.
39 ÁBTL V-159241/4. 101. B. István tanú kihallgatási jegyzőkönyve, 1972. március 31.
40 ÁBTL V-159241/6. 78. Sz. István tanú kihallgatási jegyzőkönyve, 1972. március 29.
41 ÁBTL V-159241/3. 44. K. Domokos tanú kihallgatási jegyzőkönyve, 1972. március 27.
42 ÁBTL V-159241/5. 118. K. Gábor tanú kihallgatási jegyzőkönyve, 1972. március 30.
43 ÁBTL V-159241/6. 113 Sz. Attila tanú kihallgatási jegyzőkönyve, 1972. április 7.
44 ÁBTL V-159241/3. 44. K. Domokos tanú kihallgatási jegyzőkönyve, 1972. március 27.

badságvesztésre ítélt a bíróság – sem tartotta vissza a következő évben a fiatalokat, hogy március 15-én külön ünnepeljenek. 1973-ban, az 1848-as forradalom 125. évfordulóján szintén hatalmas tömeg szállta meg a fővárosi utcákat, annak ellenére, hogy a rendőrség az előző évinél is erélyesebben próbálta elrettenteni a fiatalokat a részvételtől.

Az 1973. március 15-i megmozdulások rendőri kivizsgálásának dokumentumait nem találtam meg levéltári gyűjteményben. Az akkor történtekről csupán néhány hivatalos jelentésből alkothatunk képet.[45] Ezek szerint a Március 15. téren tartott hivatalos ünnepség után 2-300 fiatal maradt a Petőfi-szobornál, akiket csak átmeneti időre sikerült távozásra bírniuk a rendőröknek és a „rendfenntartásba" bevont munkásőröknek, valamint ifjúgárdistáknak. A teret elhagyó fiatalok jelentős része (száz-százötven fő) azonban nem távozott el végleg, hanem '48-as dalokat énekelve elindult a Kossuth tér irányába, illetve a környező utcákban folytatta az ünneplést. Miután a rendőrség ott is közbelépett, sokan újra a Petőfi-szoborhoz mentek vissza, ahol a *Himnusz*t, a *Szózat*ot és '48-as dalokat énekeltek, valamint kórusban szavalták a *Nemzeti dal*t. Az egyre növekvő tömeget a rendőrség újra csak a munkásőrök és az ifjúgárdisták segítségével oszlatta fel; a vonakodókat/ellenállókat igazoltatták, többeket őrizetbe vettek.

Nem sokáig sikerült azonban „megtisztítaniuk" a terepet. A délután folyamán újra nagy számban tűntek fel fiatalok a '48-as emlékhelyeken. A Petőfi-szobornál (ahova a Múzeumkertben és a Batthyány-örökmécsesnél gyülekező fiatalok is vonultak) öt-hatszázan is lehettek, mielőtt 5 óra tájban újra kiszorította őket a rendőrség. A fiatalok azonban ekkor is csupán a környező utcákig hátráltak, a Felszabadulás tér (ma Ferenciek tere) és a Petőfi Sándor utca környékére. Számuk fokozatosan több ezerre nőtt. Az ellenük kirendelt rendőrök csak gumibottal tudták feloszlatni a tömeget. A legkitartóbbak azonban még ekkor sem adták fel, kisebb csoportokban a mellékutcákba hátráltak. Száz-százötven fiatal a Várba is felment, őket a

45 ÁBTL 2.7.2. Tájékoztató jelentések 65-9/64/1973. március 16. Benkei András belügyminiszter jelentése a március 15-i ünnepségekkel kapcsolatos eseményekről, intézkedésekről a PB tagjai, a KB-titkárok és a KISZ KB első titkára részére; BFL. XXXV.1.a.4. 397. ő. e. Az MSZMP Budapesti Bizottsága VB ülése, 1973. március 16. Baranyai György budapesti rendőrfőkapitány szóbeli tájékoztatása az 1973. március 15-i eseményekkel kapcsolatban

Tóth Árpád sétányon „verték szét" a rendőrök. Az 1973. március 15-i alternatív ifjúsági megmozdulás méreteit, illetve a hatalom félelmeit a fiataloktól jól mutatja, hogy a nap folyamán nyolc-kilencszáz rendőrt rendeltek ki megfékezésükre, akik hatvanöt személyt állítottak elő és közel hatszáz személytől vonták be igazoltatás címén a személyi igazolványukat. Az 1973. március 15-i volt a hetvenes évek utolsó, jelentős tömegeket megmozgató alternatív ünneplése. 1974-ben már nem volt számottevő megmozdulás sem a délelőtti hivatalos ünnepség után, sem az esti órákban.[46]

46 BFL VI.15. d. 2. 1. kisdoboz Baranyai György budapesti rendőrfőkapitány jelentése, 1974. március 20.

III.

A motivációk

„...nem rendzavarás céljából vettem részt a délutáni felvonuláson, hanem azért, mert úgy éreztem, hogy e felvonulással úgy, olyan méltóképpen ünnepeljük meg március 15-ét, ahogy szeretnénk és ahogy azt helyesnek tartjuk."[47]

Miért vettek részt az egyes fiatalok a március 15-i különünnepléseken? Mi ösztönözte őket arra, hogy hasonló korú társaikkal együtt a hatalomtól függetlenül, sőt, a hatalom ellenére emlékezzenek meg '48-ról? A nyomozati iratok nyilván nem a legalkalmasabb források arra, hogy belőlük alkossunk képet a megmozdulásokban résztvevők motivációiról, közügyekről alkotott nézeteiről, hiszen a kihallgatási szituációban nem állt érdekükben, hogy őszintén feltárják, milyen eszmék jegyében, milyen érzések és indulatok hatására cselekedtek.[48] Személyes jellegű történeti források, a történtekkel egy időben keletkezett egodokumentumok (naplók, levelek) alkalmasabbak lennének indítékaik feltárására,[49] ezek hiányában azonban a kihallgatótisztek, a kihallgatottak, valamint az őket megfigyelő ügynökök által konstruált szövegekben kell megtalálni azokat a nyomokat, amelyekből megalkotható a legvalószínűbbnek tűnő történetírói verzió.

A kihallgatott fiatalok vallomásait – érthető módon – többnyire a védekezés szempontjai határozták meg. Arra törekedtek, hogy minimalizálják „bűneiket" és elkerüljék a tüntetések tudatos résztvevőire váró feltételezett büntetést. Egyesek naiv, megtévesztett szereplőnek

47 ÁBTL V-159241/2. 215. B. József gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyve, 1972. április 18.

48 A nyomozati és bírósági iratok forrásértékéről lásd: Farkas 2006a; 2006b.

49 Lásd erről: Gyáni 2019.

állították be magukat, mondván, hogy csak véletlenül csöppentek az ünneplők közé. Úgy gondolták, hogy egy „egyszerű" '48-as megemlékezés, nem pedig „illegális" megmozdulás résztvevői. Mások „kívülálló résztvevőnek" mutatták be magukat: bár ott voltak a megmozduláson, de csak kíváncsiságból mentek el a gyülekezőhelyre vagy csatlakoztak a menethez. Ez volt talán a leggyakoribb védekezési technika, amelylyel eltávolítani igyekeztek magukat a rendőrök által rendzavarásnak minősített eseménytől. „Hogy mért mentem a szoborhoz? Látni akartam, mi történik. A kíváncsiság hajtott"[50] – mondta W. Tivadar 24 éves főiskolás (Kandó Kálmán Műszaki Főiskola). Beállítása szerint ő csupán szemlélője, nem pedig szereplője akart lenni a mások részvételével zajló eseménynek. D. László 22 éves egyetemista (ELTE TTK) sem aktív cselekvőnek, hanem a történések elszenvedőjének ábrázolta magát kihallgatása során: „...kíváncsiságom folytán sodródtam bele."[51] M. Gábor (20 éves, modell a Magyar Képzőművészeti Főiskolán) szintén azt állította, hogy csak kíváncsiságból állt be az ünnepelni készülődő fiatalok közé: „...17 óra körül sétálni indultam. Villamosra szálltam meghatározható úticél nélkül. Mikor a Nemzeti Múzeum előtti megállóba ért a villamos, észrevetten, hogy a Múzeumkertben sok ember van. Kíváncsiságból leszálltam."[52]

A kíváncsiság valódi hajtóerő is lehetett, nemcsak a kihallgatási szituációban alkalmazott narratív stratégia része. Valószínűleg sokan voltak, akiket elsősorban nem a nemzeti ünnep méltó megünneplése mozgósított, csupán érdekelte őket, hogy mi rendkívüli történik az ünnepnapon. Jó példa erre azoknak a piliscsabai fiataloknak az esete, akiknek eredetileg nem állt szándékukban részt venni az alternatív megmozduláson, csak a délelőtti nagyszabású tüntetésről és a rendőrök erőszakos fellépéséről szóló hírek mozgósították őket. Egyik szemtanú ismerősük mondta el nekik, hogy „...nagyon szokatlan dolgok történnek Pesten. Hírei, melyek szerint letartóztatások stb. vannak Pesten, hihetetlennek tűntek. [...] a hírek hallatán ébredt kíváncsiság bírt arra engem és társaimat, hogy bejöjjünk."[53]

50 ÁBTL V-159241/6. 255. W. Tivadar tanú önvallomása, 1972. március 15.

51 ÁBTL V-159241/3. 311. D. László gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyve, 1972. március 16.

52 ÁBTL V-159241/2. 187. M. Gábor gyanúsított önvallomása, 1972. március 15.

53 ÁBTL V-159241/6. 241. W. Andor tanú önvallomása, 1972. március 30.

A kíváncsiságból csatlakozók azonban nem feltétlenül voltak, illetve maradtak kívülállók is. Ha eredetileg nem is a hatalom kárhoztatott ünneplési gyakorlata elleni tiltakozás vezette őket az alternatív ünneplők közé, közöttük azonosulni tudtak céljaikkal, és magával ragadta őket a spontán akció és a közös cselekvés ritka élménye. A „belesodródás" a tömegbe, illetve a sodródás a tömeggel valódi és pozitív tapasztalat is lehetett, nem csupán kifogásként hivatkoztak rá sokan kihallgatásuk során. „...az adott helyzetben kialakult fiatalos hangulat engem is szinte magával sodort"[54] – mondta F. Gábor (18 éves középiskolás, László Gimnázium). Hasonló élményről beszélt B. László is (19 éves középiskolás, Autóközlekedési Technikum és Szakközépiskola): „Csak azt tudom mondani, hogy sodort a tömeg magával és elkapott a hangulata az egésznek."[55] K. György (22 éves, segédszerkesztő a Vízügyi Tervező Vállalatnál) a következő hasonlattal érzékeltette a demonstráció reá gyakorolt hatását a mellé helyezett zárkaügynök jelentése szerint: „...ő is kiabált a tömegben, mert úgy elragadta, mint a kis göröngyöt a lezúduló vízesés."[56] Hasonló lelkesedésről számolt be M. Gábor (20 éves, modell a Magyar Képzőművészeti Főiskolán). Ő belülről, a menet egyik résztvevőjeként figyelte meg, illetve ábrázolta a felvonuló tömeg hatását a kívülállókra: „Ami a legcsodálatosabb volt, [hogy] a járdán nyüzsgő fiataloknak, akik véletlenül erre jártak, elég volt csak annyit mondani, hogy »Gyertek velünk!«, és jöttek, énekelték a Gábor Áron rézágyúja és hasonló régi Kossuth-dalokat. [...] Valósággal megszállottakká váltunk, még azok is, akik hozzánk csatlakoztak egy szóra, »Gyertek velünk, álljatok be közénk, énekeljetek!« és jöttek."[57]

A kihallgatott fiatalok, ha nem akartak teljesen kibújni a válaszadás alól – ahogy a fenti esetekben tették –, azt válaszolták általában a motivációikat firtató nyomozói kérdésekre, hogy a megmozdulással a nemzeti ünnep *méltó* megünneplése volt a céljuk: „...nem rendzavarás céljából vettem részt a délutáni felvonuláson – mondta B. József (21 éves, raktáros a Beloiannisz Híradástechnikai Vállalatnál) –, ha-

54 ÁBTL V-159241/1. 146. F. Gábor terhelt kihallgatási jegyzőkönyve, 1972. április 13.

55 ÁBTL V-159241/4. 91. B. László tanú kihallgatási jegyzőkönyve, 1972. április. 6.

56 ÁBTL V-159241/7. 139. „Orosz" ügynök jelentése, 1972. március 20.

57 ÁBTL V-159241/7. 159. „Horváth" ügynök jelentése, 1972. március 22.

nem azért, mert úgy éreztem, hogy e felvonulással úgy, olyan méltóképpen ünnepeljük meg március 15-ét, ahogy szeretnénk és ahogy azt helyesnek tartjuk. [...] Úgy gondoltam [...], hogy azzal nem cselekszem rosszat, ha igazán magyar fiatalokhoz méltón akarom megünnepelni nemzeti ünnepünket."[58] B. Józsefhez hasonlóan többen is azzal védekeztek kihallgatásuk során, hogy cselekedetük sem konkrét, sem átvitt értelemben nem volt „rendbontás", ahogy a rendőrség az akciót beállította: teljesen rendjén való – magyarázták –, hogy március 15-én, a nemzeti ünnepen a magyar emberek megemlékeznek az 1848-as forradalomról. Ők is csak ezt tették.

Az alternatív ünneplések során a résztvevők tudatosan törekedtek arra, hogy a megmozdulás során minden fegyelmezetten történjen; a fiatalok sorokba rendeződve, felesleges hangoskodás nélkül vonuljanak keresztül a városon, hogy ne legyen lehetősége a rendőrségnek az utca rendjének megzavarására hivatkozva leállítani a menetet. S. Gábor (24 éves technológus, Országos Tanszergyártó Vállalat) a következő példát hozta fel ennek bizonyítására: „Az 1971-es márciusra és annak délutánján történt kis ünneplésünkre úgy emlékszem vissza, hogy az nagyon szép ünnep volt. Fegyelmezetten ünnepeltünk, minden rendbontás nélkül. Csak példaként említem meg, hogy amikor a Kossuth-szobortól fegyelmezett sorokban vonultunk el, szembejött velünk három fiatalember, akikhez odaszólt valaki közülünk: »Gyertek velünk!« Mire ők azt válaszolták, hogy »KISZ-esekkel nem megyünk!« Mindezzel csak azt akartam érzékeltetni, hogy kifelé való megjelenésünk mindenféleképpen jó benyomást keltett az utcán."[59]

Hiába hangsúlyozták azonban többen is a kihallgatottak közül, hogy ünneplésük a nemzeti ünnep természetes része volt, és nem volt benne az utca rendjével és a „fennálló renddel" szembehelyezkedő mozzanat, a különünneplés egyértelműen ellenünneplés volt. A *méltó* ünneplés igénye ugyanis már eleve magában foglalta a kormány emlékezetpolitikájának és ünneplési gyakorlatának bírálatát, amit egyesek enyhébb, mások élesebb formában nyíltan is kifejtettek kihallgatásuk

[58] ÁBTL V-159241/2. 215. B. József gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyve, 1972. április 18.

[59] ÁBTL V-159241/6. 66. S. Gábor tanú kihallgatási jegyzőkönyve, 1972. április 25.

során, többnyire bizonyára a kihallgatótisztek kérdésére adott válaszként. Igyekeztek ugyanakkor nem kritikaként megfogalmazni a hivatalos ünneppel kapcsolatos problémáikat, hanem magyarázatképpen, cselekedetük igazolásaként adták elő, hogy a nyomozók is megértsék, miért volt szükség a különünneplésre.

Érvelésük szerint a hatalom birtokosai nem úgy emlékeznek meg a nemzeti ünnepről, ahogyan az 1848–49-es forradalom és szabadságharc jelentősége megkívánná. Különösen annak fényében tartották ezt sérelmesnek, hogy más állami ünnepeket jóval nagyobb buzgalommal ünnepelt/ünnepeltetett a társadalommal az ország vezetése. Olyan történelmi események emlékezetét propagálta, amelyekből hatalmi igényeinek megfelelő múltat tudott konstruálni. A nemzeti történelem helyett a nemzetközi munkásmozgalom történetére, annak is a Szovjetuniót központba helyező verziójára helyezte a hangsúlyt, és ennek alapján jelölte ki, hogy mire kell és mire nem kell emlékezni, illetve milyen esemény milyen súllyal legyen a kollektív emlékezet része.[60]

A nemzeti ünnep lefokozásának egyértelmű és legfájóbb jele volt számukra, hogy március 15. munkanap volt – csak az iskolákban volt tanítási szünet –, miközben a „szocialista ünnepek": április 4., május 1-je, november 7., valamint az 1949-es alkotmány, illetve a népköztársaság ünnepévé kikiáltott augusztus 20. „pirosbetűs" munkaszüneti napok voltak. November 7-ét kifejezetten „szovjet ünnepnek" tekintették, és április 4-e is inkább jelentette számukra a megszállást, a szovjet befolyás kezdetét, mint a háború végét, a fasiszta uralom alóli felszabadulás emléknapját Magyarországon.

A fiatalok között általános lehetett az a hozzáállás, ahogyan a 19 éves G. József vélekedett március 15-éről és november 7-éről. Az OTP Postai Csekkelszámoló Csoportnál kisegítőként dolgozó se-

60 „A rendezvények alapvető feladata: szolgálják még hatékonyabban a haladó hagyományok, elsősorban a munkásosztály, a népi Magyarország forradalmi hagyományainak ápolását, a szocialista szellemű nevelést, ugyanakkor kötődjenek az időszerű politikai feladatokhoz." Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL) MSZMP Központi Szervei, Politikai Bizottság (a továbbiakban M-KS 288. f. 5.) 626. ő. e. Az MSZMP PB 1973. december 18-i ülése. Az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztályának javaslata a PB-nek a politikai évfordulók rendezvényeinek jellegéről, javaslat továbbfejlesztésükre.

gédmunkás barátai előtt kifejtette, hogy ő március 15-én munka helyett ünnepelni akar, helyette inkább november 7-én dolgozna, amit nem tekintett ünnepnek: „...olyan kijelentése is volt – idézte fel szavait egyikük –, hogy március 15-nek legalább annyira munkaszüneti napnak kellene lenni, mint november 7-nek, de ha már így van, akkor ő inkább november 7-én fog bemenni dolgozni, kommunista vasárnapot tartani, de már ő március 15-én ünnepelni akar."[61] G. József éppen ellenkező szándékkal használta volna fel a „kommunista vasárnapnak" nevezett, önkéntesnek mondott, de valójában a dolgozókra erőltetett munkafelajánlás korabeli intézményét, mint aminek eredetileg szánták. Nem elköteleződését akarta kifejezni vele valami mellett, hanem elhatárolódását valamitől; ünnepnapból munkanappá fokozni le november 7-ét.

Más jelek is arra utaltak, hogy a politikai vezetés sokkal fontosabbnak tartotta a „felszabadulás" vagy a „nagy októberi szocialista forradalom" (az 1917-es orosz forradalom) emlékének őrzését, mint az 1848–49-es polgári forradalomra és szabadságharcra való emlékezést. A *Népszabadság* március 15-i vezércikkei – amely központi pártlap lévén a politikai vezetés álláspontját tükrözte aktuális politikai, gazdasági, társadalmi kérdésekben – ezekben az években *nem* a nemzeti ünnepről szóltak,[62] és belső oldalain sem vezető politikusok méltatták a történelmi esemény jelentőségét, „legfeljebb" egy-egy történész írását lehetett olvasni a témáról.[63] Önmagában a történészi értékeléssel

61 V-159241/2. 252. B. András gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyve, 1972. április 17.

62 Király István irodalomtörténész is megemlítette naplójában, hogy ismerősei közül is többen felfigyeltek arra, hogy „...a Népszabadság nem közölt vezércikket március 15-re." KIRÁLY 2017. 253. – 1970. március 15-én a „felszabadulás" 25. évfordulójára indított munkaverseny volt a témája a *Népszabadság* vezércikkének, 1971-ben az április 25-i országgyűlési és tanácsi választásokat megelőző jelölőgyűlések, 1972-ben pedig a pártszervezetek taggyűlései. *Népszabadság*, 1970. március 15. 1. Gál László: Ünnepi versenyben; *Népszabadság*, 1971. március 14. 1. Szabó László: Jelölők és jelöltek. (1971-ben március 15-e hétfői napra esett, amikor nem jelent meg az újság, ezért az előző napi szám foglalkozott, illetve *nem* foglalkozott a nemzeti ünneppel.) *Népszabadság*, 1972. március 15. 1. Horváth József: Fórumtaggyűlések.

63 A *Népszabadság* 1970. március 15-én (mely nap abban az évben vasárnapra esett), a Vasárnapi Mellékletben lehetett olvasni Dolmányos István történész „Örökség és adósság" című cikkét március 15. ünneplésének történetéről. 1971-ben szintén

nem lett volna baj – sőt[64] –, ha nem a kormányzat nemzeti ünneppel kapcsolatos elutasító hozzáállásának lett volna egyértelmű jele.

Magát a hivatalos március 15-i ünnepségeket sem népszerűsítette a sajtó (bár ezekre a délelőtti rendezvényekre munkanap lévén amúgy sem tudtak volna sokan elmenni), utólag számoltak csak be röviden az ünnepnap fővárosi és vidéki eseményeiről. Az előbb idézett G. József ezt a gyakorlatot is kifogásolta barátai előtt: „G. azt fejtegette többször, hogy ezt a napot úgy kellene ünnepelni, hogy az egész nemzet ünnepel, minden fiatal felvonul és ehelyett az történik, hogy [...] jóformán még propagandát sem fejtenek ki sajtó és rádió útján e nap megünneplése érdekében."[65]

A politikusok „hallgatása" '48-ról a médiában különösen annak fényében volt szembeötlő, hogy más állami ünnepeken viszont fontos szerepet szántak nekik. Vezető pártfunkcionáriusok mondtak ünnepi beszédet a rádióban és a televízióban április 4-e és november 7-e előestéjén, amelyet másnap a *Népszabadság* is teljes terjedelemben közölt. (A napilapok a „pirosbetűs" állami ünnepen a megszokott fekete helyett piros fejléccel jelentek meg.[66]) E két kiemelt fontosságú állami ünnepen mindig PB- vagy KB-tagok tartották az ünnepi beszédet.[67] A hivatalos március 15-i megemlékezések kevésbé jelentős politikusoknak jutottak. Mivel ennek az ünnepnek a megrendezését a Hazafias Népfrontra és a KISZ-re osztotta ki a pártvezetés, a központi ünnepsé-

a Vasárnapi Mellékletben jelent meg Szabad György történész írása „Március 15." címmel. *Népszabadság*, 1970. március 15. Vasárnapi Melléklet 1., 1971. március 14. Vasárnapi Melléklet, 3.

64 Abban az esetben igaz ez, ha a történész valóban történészként, nem pedig ideológusként szólalt meg.

65 M. Péter idézte fel G. József szavait. ÁBTL V-159241/5. 246. M. Péter tanú kihallgatási jegyzőkönyve, 1972. április 19.

66 Karácsonykor a *Népszabadság* kék színű fejléccel jelent meg, húsvétkor viszont maradt a fekete szín.

67 MNL OL M-KS 288. f. 5/626. ő. e. Az MSZMP PB 1973. december 18-i ülése. Az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztályának javaslata a PB-nek a politikai évfordulók rendezvényeinek jellegéről, javaslat továbbfejlesztésükre. – 1971. április 4-én Benke Valéria, az MSZMP PB tagja volt a szónok, 1972-ben Németh Károly, 1973-ban pedig Biszku Béla, szintén PB-tagok. 1971. november 7-én Gáspár Sándor PB-tag, 1972-ben Pullai Árpád, a KB titkára tartotta az ünnepi beszédet.

gek szónokait is e két szervezet adta.[68] A szereposztás a hetvenes évek elején a következő volt: a Hazafias Népfront Országos Tanácsának elnökségi tagja köszöntötte az összegyűlteket,[69] az ünnepi beszédet pedig a KISZ KB egyik titkára mondta.[70]

Április 4-e és november 7-e jelentőségét nemcsak az ünnepségek politikus szónokainak rangja, hanem olyan ceremoniális események is növelték, mint az állami zászló felvonása a Parlament előtt az ünnep előtti napon, az esti díszelőadás az Operaházban,[71] vagy az a tény, hogy ekkor zajlott az állami kitüntetések átadása. Másnap a hatalmi hierarchia csúcsán álló politikusok koszorúzták meg a Szabadság téren álló Szovjet Hősi emlékművet (április 4-én a Magyar Hősök Emlékművét

68 Az egyes állami ünnepségek rendezése a következő politikai szervezetek feladata volt:
Március 15.: Hazafias Népfront, KISZ
Március 21.: MSZMP KB, Minisztertanács
Április 4.: MSZMP, Minisztertanács, Hazafias Népfront
Május 1.: MSZMP Budapesti Bizottsága, Szakszervezetek Budapesti Bizottsága
Augusztus 20.: Hazafias Népfront
November. 7.: MSZMP KB, Minisztertanács, Magyar–Szovjet Baráti Társaság
MNL OL M-KS 288. f. 5/626. ő. e. Az MSZMP PB 1973. december 18-i ülése. Az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztályának javaslata a PB-nek a politikai évfordulók rendezvényeinek jellegéről, javaslat továbbfejlesztésükre, 1973. december 13.

69 1971-ben Szabó Kálmán közgazdász, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem rektora, 1972-ben pedig Trautmann Rezső nyitotta meg az ünnepséget. *Népszabadság*, 1971. március 16. 3. Március 15-i ünnepségek, koszorúzások; *Népszabadság*, 1972. március 16. 5. Ünnepség a budapesti Petőfi-szobornál. Márványtáblát avattak a 30 év előtti antifasiszta tüntetés emlékére.

70 1971-ben Vajó Péter, 1972-ben pedig Szűcs Istvánné mondta az ünnepi beszédet. *Népszabadság*, 1971. március 16. 3. Március 15-i ünnepségek, koszorúzások; *Népszabadság*, 1972. március 16. 5. Ünnepség a budapesti Petőfi-szobornál. Márványtáblát avattak a 30 év előtti antifasiszta tüntetés emlékére.
1973-ban a 125. évfordulóra tekintettel változott csak meg ez a gyakorlat. Ekkor március 15-én is PB-tag mondott beszédet, Kállai Gyula volt a szónok, aki egyben a Hazafias Népfront Országos Tanácsának elnöke is volt. Az ünnepséget ebben az évben a KISZ KB egyik titkára (Gombár József) nyitotta meg. *Népszabadság*, 1973. március 16. Országszerte megemlékeztek a szabadságharc 125. évfordulójáról.

71 1972-ben Kodály Zoltán *Háry János* című daljátékát mutatták be, 1970. november 6-án este pedig Hacsaturjan–Seregi *Spartacus* című táncjátékát. *Népszabadság*, 1972. április 6. 1. Április 4-ét köszöntötte az ország. *Népszabadság*, 1970. november 7. 3. Az ünnep eseményei.

is a Hősök terén). Április 4-én délután ifjúsági nagygyűlés volt a Felvonulási téren a KISZ rendezésében, november 7-én pedig a moszkvai Vörös téren zajló felvonulást és katonai díszszemlét követhette végig a televízióban a magyar lakosság.

Az utca képe, az ünnepi külsőt öltő közterek díszítettségének foka és módja szintén sokat elárult arról, hogy az egyes állami ünnepek milyen helyet foglalnak el az évfordulók hivatalos rangsorában. A fontosabb ünnepeken több zászló volt kitűzve, mint más ünnepnapokon, sőt, a fővárosban este díszkivilágítást is kaptak az ikonikus épületek és emlékművek.[72] Egy 1973 decemberében a PB elé terjesztett javaslat jól mutatja a hatalmon lévők törekvését, hogy az ünnepi külsőségekkel is kifejezzék az évfordulók közötti különbséget. Az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztályának előterjesztésében az állt, hogy amíg április 4-én, május 1-jén és november 7-én a középületeken kívül a lakóépületeket is fel kell lobogózni, addig március 15-én, március 21-én és augusztus 20-án a lakóépületekre ne, csak a középületekre tűzzenek ki zászlót.[73]

Nemcsak a zászlók számának, hanem színének is fontos üzenetértéke volt. A piros-fehér-zöld mellett a vörös ugyanúgy jelen volt a március 15-i ünnepi dekorációban, mint a többi „szocialista" ünnepnapon, ezzel is tompítva a nemzeti ünnep nemzeti jellegét. Az alternatív megmozdulások résztvevői különösen sérelmesnek tartották ezt a gyakorlatot, a nemzetközi munkásmozgalom jelképének mondott, de általuk csak „ruszki" zászlónak tartott és szemükben a szovjet megszállást jelképező vörös zászlók megjelenését március 15-én. „...nincs méltóképpen megünnepelve a nemzeti ünnep, mert nincs eléggé fellobogózva a város – mondta kihallgatása során Z. Péter (20 éves ipari tanuló, Szász Ferenc Iparcikk-kereskedelmi Szakmun-

72 1970. november 7-én „...zászlódíszbe öltözött a főváros, színes dekorációk díszítik a legfontosabb középületeket, az esti órákban a hidakat fényfüzér, a főváros fontosabb emlékműveit nagy erejű reflektorok világítják meg." *Népszabadság*, 1970. november 11. 3. Az ünnep eseményei.
Király István már idézett naplójába is bekerült, hogy az emberek felfigyeltek a külsőségekben is megmutatkozó különbségtételre az ünnepek között: „Tegnap a villamoson előttem lázongott valaki, hogy március 15-én a Vár nincs kivilágítva." KIRÁLY 2017. 253.

73 MNL OL M-KS 288. f. 5/626. ő. e. Az MSZMP PB 1973. december 18-i ülése. Az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztály javaslata a PB-nek a politikai évfordulók rendezvényeinek jellegéről, javaslat továbbfejlesztésükre.

kásképző Iskola). – Az volt a társaság véleménye [...], hogy ne legyen ott március 15-én a ruszki vörös zászló, hanem csak a nemzeti színű."[74] Hasonlóan vélekedtek a hivatalos ünnepségek végén elhangzó Internacionáléról is.

A külsőségek mellett a hivatalos rendezvények tartalmi elemeiben is megjelentek a regnáló hatalmat legitimáló „szocialista" eszmék. Március 15-ét betagolták a Forradalmi Ifjúsági Napok (FIN) nevű rendezvénysorozatba, melynek keretében egy szálra fűzték fel a tavaszi ünnepeket, szoros összefüggést feltételezve 1848–49, 1919 és 1945 forradalmi eseményei között. Ebben a beállításban az 1848-as polgári forradalom mint az 1945 utáni szocialista átalakulásban kiteljesedő társadalmi haladás egyik korai előzménye jelent meg, Petőfiék követelései a Szovjetunió segítségével győzelemre jutó szocializmusban valósultak csak meg maradéktalanul.[75] Március 15. önálló nemzeti ünnep helyett csupán a FIN egyik nyitórendezvénye lett – előjáték az április 4-i főműsorhoz –, amelybe az is belefért, hogy a Nemzeti Múzeumnál „Hűség a párthoz, hűség a néphez" feliratú transzparens alatt KISZ-avatást tartsanak.[76]

A polgári forradalomra irányuló figyelem elterelését célozta az is, hogy a hivatalos március 15-i ünnepségeken nem csak 1848-ról, hanem március idusához köthető egyéb évfordulókról is megemlékeztek.

74 ÁBTL V-159241/2. 116. Z. Péter gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyve, 1972. április 19.

75 A Forradalmi Ifjúsági Napokról lásd: TURÓCZI 2019; PAP M. 2021. 161–164; GÁRDOS 1974. (dokumentumfilm)

76 „A KISZ szép hagyománya, hogy új tagjai esztendőről-esztendőre bensőséges ünnepségeken erősítik meg fogadalmukat, azt, hogy becsülettel kívánják szolgálni dolgozó népünket. Hétfő délelőtt történelmi emlékhelyen, a Nemzeti Múzeum előtt tartották fogadalomtételi ünnepségüket a VIII. kerületi fiatalok, akiket Nagy Richárd, a kerületi pártbizottság első titkára köszöntött." *Népszabadság*, 1971. március 16. 3. Március 15-i ünnepségek, koszorúzások.
B. Zsuzsanna (17 éves gimnazista) 1971. március 15-én osztálytársaival együtt vett részt a Nemzeti Múzeumnál tartott ünnepségen „Amikor az ünnepségnek vége volt, a tömegben olyan vélemények hangzottak el, hogy ez nem volt méltó megemlékezés március 15-ről, mert KISZ-avatást rendeztek, a Nemzeti dalt nem szavalták el. Aki a Feltámadott a tenger c. verset szavalta, az hibásan szavalta, a piros zászló és »Hűség a párthoz, hűség a néphez« feliratnak mi köze van március 15-éhez." ÁBTL V-159241/4. 106. B. Zsuzsanna tanú kihallgatási jegyzőkönyve, 1972. március. 24.

Az 1972. március 15-i hivatalos ünnepi műsor KISZ-avatással zárult a Nemzeti Múzeumnál

1970-ben az 1945. évi földreform 25.,[77] 1972-ben pedig az 1942-es antifasiszta és háborúellenes tüntetés 30. évfordulója kínált alkalmat arra, hogy az ünnep ne csak 1848–49-ről szóljon.[78] 1972-ben még Dózsa

77 Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 600/1945. M. E. számú rendelete a nagybirtokrendszer megszüntetéséről és a földmíves nép földhöz juttatásáról. A kormány a rendeletet március 15-én ünnepélyes keretek között fogadta el, de csak a március 18-i kihirdetés után lépett hatályba.

78 A *Népszabadság* 1972-ben ezt írta a március 15-i budapesti ünnepségekről: „Az 1848-as szabadságharc hőseire emlékezve – s egyúttal a 30 évvel ezelőtti antifasiszta, háborúellenes tüntetés évfordulója alkalmából – szerdán nagyszabású ünnepséget rendezett a Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetség budapesti bizottsága és a Hazafias Népfront budapesti bizottsága a Március 15. téri Pe-

A nyolcadik kerületi fiatalok KISZ-fogadalmat tesznek a Nemzeti Múzeum lépcsőjén 1972. március 15-én délelőtt. Este ugyanitt gyülekeztek az alternatív megemlékezésre készülődő fiatalok

György születésének feltételezett 500. évfordulóját is a FIN keretében, annak nyitányaként, március 14-én kezdték el ünnepelni.[79] „Eddig három tavasz évszámát – 1848, 1919, 1945 – idézték a márciusi, április

tőfi-szobornál. Az ünnepségen ott voltak az 1942. március 15-i antifasiszta tüntetés részvevői is. [...] Darvas József emlékezett vissza a 30 év előtti antifasiszta tüntetésre. Beszéde végeztével az egykori Történelmi Emlékbizottság tagjai nevében ünnepélyesen átadta a főváros lakosságának a Petőfi-szobor melletti épület falán elhelyezett márványtáblát, amely a harminc évvel ezelőtti antifasiszta és háborúellenes tüntetés emlékét hirdeti." *Népszabadság*, 1972. március 16. 5. Ünnepség a budapesti Petőfi-szobornál. Márványtáblát avattak a 30 év előtti antifasiszta tüntetés emlékére.

79 „Március 14-én a KISZ KB és Budapesti Bizottsága a Forradalmi Ifjúsági napok megnyitóját Dózsa György születésének 500. évfordulója jegyében a Rákos-mezőn megrendezett fáklyás felvonulással rendezze meg." MNL OL 228. f. 5/571.ő.e. MSZMP PB 1971. december 28. ülésének jegyzőkönyve. Határozat az 1972. első félévi politikai évfordulók megünneplésére.

eleji rendezvények. Dózsa György felkelt népének alföldi hadjárata, az emberek egyenlőségét meghirdető ceglédi beszéd évfordulója ugyan nem a tavasz eleji napokra esik, mégis beleilleszkedik a forradalmi ifjúsági napok programjába. Petőfi márciusa, a Tanácsköztársaság, a felszabadulás ugyanis szerves folytatásai voltak a Dózsa György által elindított küzdelemnek. A Dózsa-évforduló ünneplése a tavaszi programban még inkább hangsúlyozza, hogy a haladásért folytatott harc nem zárul le egy-egy csatával, kudarccal vagy győzelemmel, hanem folyamat, s az egymás nyomába lépő harcosok eszmei rokonok"[80]– „érvelt" a *Népszabadság*ban megjelenő cikk írója.

A korábban már idézett B. József így foglalta össze a fiatalok ellenérzéseit a kormány ünneplési gyakorlatával kapcsolatban: „...véleményünk szerint a hivatalos szervek szándékosan degradálják március 15-ét és elveszik annak nemzeti jellegét. Ilyen jelnek tartjuk azt, hogy ez az ünnep nem munkaszüneti nap, hogy ezen a napon is legalább annyi vörös zászló van kitűzve mindenhova, mint nemzeti színű, hogy a KISZ által rendezett hivatalos ünneplések csak egy-egy Petőfi-verset tartalmaznak. Az ünnepségeken van partizán-beszéd, KISZ-avatás, de szerintünk ennek semmi köze sincs az 1848-as szabadságharcos hősökhöz."[81]

Mást is kifogásoltak az internacionalistává színezett és hangszerelt hivatalos ünnepléssel kapcsolatban a fiatalok, mint hogy a nemzeti ünnephez méltatlan, hazug és unalmas.[82] Azt is sérelmezték, hogy nincs lehetőségük a szabad és spontán ünneplésre. „...nekünk nem elegendő, nem kielégítő az, hogy csak a hivatalos, előregyártott ünneplésen vegyünk részt"[83] – mondta kihallgatása során F. Sándor (19 éves középiskolás, Eötvös Gimnázium), amikor arról beszélt, hogy miért

80 *Népszabadság*, 1972. március 9. Örökösök esküje.

81 ÁBTL V-159241/2. 215. B. József gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyve, 1972. április 18.

82 Sz. Miklós 21 éves egyetemista így vélekedett 1970. március 15-én a Petőfi-szobornál elhangzott szónoklatról: „Az ünnepi beszédet gyengének, álmosnak és lelkesedés nélkülinek tartottam." ÁBTL V-156403. 41. Sz. Miklós terhelt kihallgatási jegyzőkönyve, 1970. március 16.
Á. Zoltán 28 éves egyetemista az 1972. március 15-i hivatalos ünnepségről a Petőfi-szobornál pedig ezt vallotta: „Az ünnepségen visszahallottam azokat a dolgokat, amiket a középiskolában tanultam. Az ünnepség komolyabb hatást nem tett rám." ÁBTL V-159241/3. 339. Á. Zoltán önvallomása, 1972. március 15.

83 ÁBTL V-159241/4. 186. F. Sándor tanú kihallgatási jegyzőkönyve, 1972. március 23.

„A mi forradalmiságunk a jobb munka, a tanulás!" – hirdette egy KISZ-es transzparens az 1978-as hivatalos március 15-i ünnepségen

szánták rá magukat a különünneplésre. B. András (21 éves főiskolás, Bánki Donát Gépipari Műszaki Főiskola) is hasonlóra panaszkodott: „...egyáltalán nem szimpatikus számomra [...] az egésznek előre való megszervezettsége [és] a kisiskolás fegyelem."[84]

Bár a hatalom az „ifjúság ünnepeként" [85] kezelte március 15-ét, nem engedte, hogy a Kádár-korszak fiatalsága önállóan, saját kedve és elképzelése szerint ünnepeljen. Az iskolákból az ünnepségekre kivezényelt fiatalok szigorúan ellenőrzött keretek között, a hatalom forgatókönyve szerint lehettek csak „Petőfi örökösei" – ahogy a hivatalos narratíva beállította őket. Dekorációs kelléknek kellettek csak

84 ÁBTL V-159241/2. 252. B. András gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyve, 1972. április 17.

85 MNL OL M-KS 288. f. 5/626. ő. e. Az MSZMP PB 1973. december 18-i ülése. Az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztály javaslata a PB-nek a politikai évfordulók rendezvényeinek jellegéről, javaslat továbbfejlesztésükre.

az 1848 emlékét inkább elhomályosítani, mint megőrizni hivatott ceremóniákhoz, miközben sokan közülük önálló és aktív szereplői, sőt, főszereplői kívántak lenni a nekik címzett ünnepnek. Az „igazi" márciusi ifjakéhoz hasonló romantikus forradalmárszerepre vágytak, nem pedig arra, hogy „forradalmiságuk" – a hatalom szándékának megfelelően – csupán a „szocializmus építésében" való becsületes helytállásban, a hétköznapokban végzett munkában, tanulásban mutatkozzék meg.[86]

A március 15-i alternatív ünnepléseken részt vevő fiatalok motivációi között tehát a méltó megemlékezés szándéka mellett legalább olyan fontos volt, hogy szuverén módon, a hatalomtól függetlenül jelenjenek meg a közéletben, jelezzék passzivitásra ítélt generációjuk igényét a megmutatkozásra. Sőt, a nyomozati iratok szerint többen is magukat, „az ifjúságot" tekintették az egyetlen olyan társadalmi erőnek a Kádár-kori Magyarországon, amely fontos társadalmi, nemzeti érdekeket felvállalva, a hatalom ellenében is képes megnyilvánulni. Ez a feltételezés jelenik meg például G. József (19 éves, kisegítő az OTP Postai Csekkelszámoló Csoportnál) szavaiban, aki szerint: „...a fiatalok feladata, hogy az ünnep igazán magyar jellegét visszaadjuk."[87] F. Gábor (18 éves, László Gimnázium) nagy ívű „víziójában" a „történelmi küldetését" felismerő, rettenthetetlen ifjúság képe bontakozik ki (a zárkaügynök elbeszélése szerint): „Állítása szerint a múlt évi ünnepségen is részt vett [...], akkor mintegy kétszázan voltak, az idén körülbelül kétezren és jövőre pedig lesznek húszezren és minden évben egyre többen. A rendőrség pedig bármit is tesz, nem tudja megállítani ezt a folyamatot. Vagyis a fiatalság állandóan mozgolódik. [...] ...bűncselekményét nem bánta meg, mert tudja, hogy lesz idő, amikor büszke lehet erre."[88] M. Gábor (20 éves, modell a Magyar Képzőművészeti Főiskolán) is generációjuk elhivatottságáról beszélt zárkatársának (a mellé helyezett zárkaügynöknek): „...mi fiatalok igenis újra merjünk

86 A „szocializmust építő" ifjúság forradalmiságáról, a „mindennapok forradalmiságáról" szóló korabeli diskurzusról lásd: Turóczi 2019; Pap M. 2021.161–179.

87 G. József szavait barátja, B. József idézte kihallgatása során. ÁBTL V-159241/2. 208. B. József gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyve, 1972. március 18.

88 ÁBTL V-159241/7. 218. „Tarr Géza" ügynök jelentése F. Gáborról, 1972. április 17.

szószólói lenni az 1848-as fiataloknak [sic!], akik követelték azt, hogy független, szabad országgá váljon Magyarország."[89]

A fiatalokkal szemben M. Gábor a felnőtteket az ifjúságot elnyomó hatalom részeseiként mutatta be. A mellé helyezett zárkaügynök így adta vissza – elég zavarosan – gondolatait: „...az idősebbeknek kellett volna, hogy megérezzék és felfogják, hogy él a függetlenségi vágy azon ifjúságban, akiket ők akarnak megnevelni, akiknek mesterkedéseit az ifjúság nyíltan visszautasítja. Az ifjúság előtt tiszta az, hogy be vannak csapva, el vannak árulva, el van adva ez a maroknyi nép, csak azért, hogy a felső tízezer dőzsölhessen, mint a grófok, bárók, gyárosok."[90] F. Gábor nem látott áthidalhatatlan szakadékot a korosztályok között, az ő társadalomról alkotott képében egymás mellé kerülhetett idős és fiatal: „Nemcsak a fiatalok, hanem az idősebbek is elégedetlenek, és ha ez a tüntetés előre meg lett volna szervezve, akkor nyilván hatásosabb lett volna."[91]

A felnőtteknek a fiatalok megmozdulásaival kapcsolatos reakcióiról alig tudunk meg valamit a nyomozati iratokból. A szemtanúként kihallgatott felnőttek szinte valamennyien a hatalmi mechanizmus működtetői közé tartoztak – az események idején szolgálatot teljesítő rendőrök és KISZ-funkcionáriusok voltak –, akik a hivatalos értelmezés szerint ítélték meg és ítélték el a „nacionalista" eszméket hangoztató „rendbontó" fiatalokat. Vallomásaikban a megmozdulást szemlélő járókelők is hozzájuk hasonlóan vélekedtek. Millok András, a XIII. kerületi KISZ-bizottság 30 éves politikai munkatársa például azt állította, hogy 1970. március 15-én az emberek „megütközve" nézték a Kossuth tér felé haladó fiatalokból álló csoportot.[92]

A nyomozati iratokba néhány konkrét eset is bekerült a megmozdulást elítélő felnőttekről, illetve a fiatalok és a felnőttek között kialakult konfliktusról. S. Béla 73 éves nyugdíjas („régi veterán harcos, [...] harcolt 1919-ben a Vörös Hadseregben"[93]) például így fakadt ki 1971.

89 ÁBTL V-159241/7. 159. „Horváth" ügynök jelentése M. Gáborról, 1972. március 22.

90 ÁBTL V-159241/7. 159. „Horváth" ügynök jelentése M. Gáborról, 1972. március 22.

91 ÁBTL V-159241/7. 218. „Tarr Géza" ügynök jelentése F. Gáborról, 1972. április 17.

92 ÁBTL V-156403. 77. Millok András tanú kihallgatási jegyzőkönyve, 1970. március 17.

93 BFL XXV. 44. b. A Pesti Központi Kerületi Bíróság iratai. Büntetőperes iratok. 23692/1971. Molnár János és társainak ügye (a továbbiakban: BFL XXV. 44. b. 23692/1971.) 90. S. Béla tanú kihallgatási jegyzőkönyve, 1971. március 17.

március 15-én a Petőfi-szobornál történt „zászlógyomlálást" látván: „[M]icsoda huligánok, örülhetnének a fiatalok, hogy szabadon idejöhetnek, mert bezzeg az én időmben megkardlapozták volna őket."[94] Egy másik felnőtt is kifogásolta a piros színű papírzászlók kihuzigálását a szobor körüli virágágyásból: „A tömegből egy idősebb férfi, körülbelül negyven éves, még megkérdezte hangosan [...az egyik fiútól], hogy miért viszi el, vagy hova viszi azt a zászlót. A fiatal nem válaszolt reá, de többen a tömegből, fiatalok, megkérdezték tőle, hogy »mi köze hozzá« és közelebb mentek hozzá. Az idősebb korú férfi erre hátrébb húzódott, vagy elment, mert a későbbiek során nem láttam."[95]

Egy évvel korábban, 1970. március 15-én a Petőfi-szobortól a Kossuth térre vonuló fiatalok keveredtek szóváltásba a Magyar Televízió Szabadság téri székházának felújításán *vasárnap is* dolgozó munkásokkal. A menetből néhányan azt kiáltották feléjük: „Gyertek le, gyertek le!"[96], „Szemétládák, nem szégyellitek magatokat, március 15-én is dolgoztok!"[97] A munkások erre így reagáltak: „Gyertek ide, majd a pofátokba vágok egy fangli[98] maltert!"[99] „Apád többet nyert volna egy malaccal, mint veled!"[100] A munkásszálláson lakó, illetve a főváros környéki községekből ingázó, 30-as, 40-es éveikben járó[101] kőművesek azért voltak kénytelenek a heti pihenőnapjukon is dolgozni – talán éppen „kommunista műszakban" –, hogy április 4-re elkészüljenek a javításokkal, és a „felszabadulás" 25. évfordulójára díszkivilágítást kaphasson az épület.

A főleg tinédzserkorú fiatalok provokatív szavaira adott indulatos válaszuk hátterében nyilván más állhatott, mint ami a 19-es veterán, S. Béla dühös kirohanását kiváltotta. Az ő esetében a rendszer mellett elkötelezett állampolgár háborodott fel azon, hogy „éretlen fiatalok"

94 K. Kálmán tanú idézte vissza S. Béla szavait. BFL XXV. 44. b. 23692/1971. 70. K. Kálmán gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyve, 1971. március 16.

95 BFL XXV. 44. b. 23692/1971. 92. X. János tanú kihallgatási jegyzőkönyve, 1971. március 22.

96 ÁBTL V-156403. 83. V. Sándor tanú kihallgatási jegyzőkönyve, 1970. március 17.

97 ÁBTL V-156403. 85. B. Vince tanú kihallgatási jegyzőkönyve, 1970. március 17.

98 Kőműves serpenyő.

99 ÁBTL V-156403. 83. V. Sándor tanú kihallgatási jegyzőkönyve, 1970. március 17.

100 ÁBTL V-156403. 83. V. Sándor tanú kihallgatási jegyzőkönyve, 1970. március 17.

101 A tanúként kihallgatottak között volt egy 58 éves férfi is.

elutasítják a számára fontos szocialista-kommunista eszméket (megygyalázzák a vörös zászlót), és „ellenséges", „káros" eszméiket (nemzeti függetlenség) készek akár a hatalommal szemben is érvényre juttatni. A TV-székháznál dolgozó munkások viszont feltehetően nem politikai-ideológiai preferenciáik alapján utasították vissza a fiatalok szemrehányó megjegyzéseit. Dühüket valószínűleg inkább az válthatta ki, hogy elegük volt abból, hogy rájuk kényszerített politikai eszmék nevében és gyakorlatok szerint cselekedjenek. A regnáló hatalom ilyen törekvéseit nemigen tudták elhárítani – a szocialista ünnep, április 4-e miatt vasárnap is dolgozniuk kellett –, de azt már nem tűrhették, hogy „taknyos fiatalok" is az eszmei azonosulás – most éppen nem a szocializmus, hanem a nemzet eszméjével való azonosulás – hiányát vessék a szemükre.

Másfajta felnőtt-reakció nyomait is megőrizték a kihallgatási jegyzőkönyvek. Az 1972-es megmozduláson néhányuknak az volt a benyomása, hogy a felnőttek megijedtek a fiatalok akciójától. Nem a márciusi ifjak méltó utódainak, lelkes hazafiaknak tekintették őket – amilyennek ők látták magukat –, hanem az utca rendjét és a lakosság nyugalmát megzavaró – jobb esetben felelőtlen, a következményekkel nem számoló, rosszabb esetben bajkeverő, garázda – fiataloknak. A Kossuth-szobortól a Batthyány-örökmécses felé tartó délelőtti menet néhány résztvevője ezt tapasztalta: „[E]lmentünk egy maszek üzlete mellett, aki megijedt tőlünk, mert gyorsan lehúzta az üzlet redőnyeit. Mi ezen jót nevettünk."[102] Hasonló reakciónak voltak tanúi néhányan az esti megmozdulás résztvevői közül is: a Várból lefelé tartva a Halászbástya melletti lépcsőn „...észrevettük, hogy a lakások redőnyeit leengedik és szinte félnek tőlünk a lakók. Ekkor ezt kiabáltuk feléjük, hogy nem '56 van, hanem '72, arra célozva, hogy ne féljenek."[103]

Vajon csak a fiatalok értelmezték úgy, hogy a redőnyök leengedése (sötétedés után!) a félelem jele volt a felnőttek részéről vagy az 1972-es megmozdulás méretei valóban riadalmat kelthettek egyesekben, mivel felidézték, ha nem is az 1956-os utcai harcok, de például az 1968-as párizsi diáktüntetések emlékét, a hadszíntérré vált városi terek, barikádok, felszedett utcakövek, betört kirakatok és kiégett

102 ÁBTL V-159241/5. 179. M. Béla tanú kihallgatási jegyzőkönyve, 1972. március 31.

103 ÁBTL V-159241/4. 168. E. Erzsébet tanú kihallgatási jegyzőkönyve, 1972. március 25.

autók képét? Nem tudjuk, de feltételezhető, hogy ha sokan egyet is értettek a fiataloknak azon törekvésével, hogy a nemzeti ünnepnek nagyobb súlya legyen a hivatalos politikai ünnepek között, bizonyára megrettentek a módszertől, ahogyan ezt a fiatalok megpróbálták keresztülvinni: a hatalommal nyíltan szembehelyezkedve és az utca nyilvánossága előtt. A társadalom döntő részének a hozzáállására a kádári rendszerhez a hetvenes évek elején sokkal inkább az alkalmazkodás, mint a lázadás volt jellemző.

IV.

Eszmék és nézetek

Az alternatív március 15-i ünnepléseken részt vevő fiatalok között nem kevesen lehettek, akik nemcsak a hatalom emlékezetpolitikája és ünneplési gyakorlata ellen tiltakoztak, hanem mást is sérelmeztek a létező szocializmus Magyarországon megvalósult rendszerében, és '48 eszméinek felidézésével a nemzeti szuverenitás, a demokrácia és a szabadságjogok hiányára akarták felhívni a figyelmet. Bár a nyomozás elsődleges célja annak kiderítése volt, hogy a kihallgatott fiatalok milyen szerepet játszottak a különünneplések megszervezésében és lebonyolításában, a nyomozók „kíváncsiak" voltak közügyekről alkotott nézeteikre is. Főleg akkor, ha több, egymással kapcsolatban álló személy került a rendőrség látókörébe, és ebből arra következtettek, hogy „ellenséges" csoport nyomaira bukkantak. Néhány ilyen kihallgatási jegyzőkönyvből próbálok meg következtetni arra, hogy a hetvenes évek elején hogyan vélekedtek az ország helyzetéről és milyen eszmékért lelkesedtek a fiatalok.

Falfirkák és konspiráció: Sz. János és barátai

„...egyes vezetők már úgy csinálnak, mint a régi urak."[104]

G. Tamást (16 éves, ipari tanuló a Szász Ferenc Iparcikk-kereskedelmi Szakmunkásképző Iskolában) és barátait, Sz. Jánost (17 éves, segédmunkás az Út- és Vasúttervező Vállalatnál) és D. Andrást (16 éves,

[104] ÁBTL V-159297/1. 141. Összefoglaló Sz. János terhelt kihallgatásáról, 1971. november 12.

raktáros egy Röltex-üzletben) az 1971. október 6-i alternatív megemlékezésen állította elő a rendőrség. Kihallgatásuk során részletesen beszéltek azokról a gondolatokról és eszmékről, amelyek arra ösztönözték őket, hogy az aradi vértanúk emléknapján részt vegyenek az esti múzeumkerti ünneplésen. Azért kezelték másként őket, mint a József Attila Gimnázium néhány harmadéves tanulóját – akiket csupán tanúként hallgattak ki és „helytelen magatartásukért" elsősorban iskolájuk nevelőtestületét tették felelőssé[105] –, mivel megtalálták náluk azt az ötven darab nemzeti színű karszalagot, amelyeket a megemlékezés résztvevői számára készítettek. Mivel nem ők voltak az esemény „főszereplői", talán még így is elkerülhették volna a szigorú büntetést (ketten nyolc, egyikük pedig tíz hónap börtönbüntetést kapott), ha nem tárják „őszintén" a nyomozók elé a „rendszer hibáinak kijavításáról" szóló elképzeléseiket. A nyomozati iratokból megismerhető nézeteikben többféle korabeli ideológia nyomai fedezhetők fel: legerősebben talán a nemzeti önrendelkezés és a demokratikus szocializmus eszméi hatottak rájuk, de a forradalomról és a forradalmárról alkotott romantikus kép is befolyásolta cselekedeteiket.

A három fiú korosztályuk átlagánál valószínűleg jobban érdeklődött a közügyek iránt. 1968 nyarán az akkor 13 éves G. Tamás nemcsak rendszeresen hallgatta a Szabad Európa Rádió híreit Csehszlovákia megszállásáról, hanem naplót is vezetett a történtekről.[106] A másik korabeli esemény, amely elmondásuk szerint nagy hatással volt nagypolitikáról alkotott nézeteik alakulására, az 1970. decemberi lengyelországi tiltakozás volt a drasztikus áremelések ellen, amelynek során a gdański hajógyárból kiinduló sztrájk- és tüntetéshullámnak fegyveresen vetett véget a hatalom.[107] Erről szintén a Szabad Európa Rádió adásaiból, nem pedig a hazai sajtóból értesülhettek. Utóbbitól eltérően – amely „kalandorok és huligánok" garázdálkodásának tüntette

105 „Megítélésünk szerint, ha a tanári kar az október 6-ával kapcsolatos híresztelésre az iskolában jobban felfigyel, meg lehetett volna akadályozni, hogy a diákok azon részt vegyenek." ÁBTL V-159297/2. 221. Javaslat M. Péter és társai ügyének lezárására, 1971. november 19.

106 ÁBTL V-159297/1. 209. G. Tamás terhelt kihallgatási jegyzőkönyve, 1971. november 11.

107 Lásd erről: Kapronczay 2007. 58–59.

fel a lengyelországi eseményeket[108] – ők úgy látták, hogy „...Gdanskban jogosan léptek fel a munkások a hibák ellen, és ugyanakkor a kormány közéjük lövetett."[109]

A Csehszlovákia elleni intervenció, a dubčeki demokratizálási és függetlenedési kísérlet eltiprása csupán megerősítette bennük, amit a Szovjetunió hegemón törekvéseiről és a szocialista országok korlátozott szuverenitásáról korábban is gondoltak: „...mindjobban kialakult bennünk az a meggyőződés, hogy a szovjetek által megszálltak vagyunk."[110] A csehszlovák '68-ból azonban nem azt szűrték le, hogy hiábavaló minden erőfeszítés, hogy a szovjet érdekszférába tartozó országok változtassanak helyzetükön. Éppen ellenkezőleg, bukása ellenére is aktivizálta őket a „prágai tavasz": ők is tenni akartak valamit annak érdekében, hogy Magyarországon is kövessék a csehszlovák példát. Ugyanez volt a hatása az 1970-es lengyelországi eseményeknek is. A jogos érdekeik védelmében a hatalommal is szembeszegülő lengyel munkások magatartását pozitív példának tekintették, és hozzájuk hasonló viselkedést, a „szocialista rendszer hibái" elleni bátor fellépést vártak volna el honfitársaiktól is, akik „...az őket körülvevő [negatív] jelenségeket csak tudomásul veszik, és ellene nem tesznek semmit."[111] „A lengyelországi események váltották ki bennünk azt a gondolatot, hogy nekünk is tenni kellene valamit az általunk hibásnak ítélt problémák [sic!] megoldása érdekében" – mondta kihallgatása során Sz.

108 „A Lengyel Távirati Iroda jelenti: December 14-én és 15-én súlyos utcai zavargások voltak Gdanskban. Kalandorok és huligánok, akiknek semmi közük a munkásosztályhoz, kihasználva a gdanski hajógyár dolgozói körében kialakult helyzetet, feldúltak és felgyújtottak néhány középületet és kifosztottak több utcai üzletet. A rendfenntartó közegek közül többet meggyilkoltak. Sokan súlyosan megsebesültek és jelenleg kórházban ápolják őket. A huligán elemek által provokált összetűzéseknek hat halottja és több sebesültje van. A hatóságok megtették a szükséges intézkedéseket, szétzavarták a kalandor elemeket és a városban helyreállították a közrendet. Egyidejűleg figyelmeztetést adtak ki, hogy teljes határozottsággal lépnek fel a közrend mindennemű megbontásával, minden kormányellenes akcióval szemben." *Népszabadság*, 1970. december 17. 2. Zavargások Gdanskban

109 ÁBTL V-159297/1. 141. Összefoglaló Sz. János terhelt kihallgatásáról, 1971. november 12.

110 ÁBTL V-159297/1. 141. Összefoglaló Sz. János terhelt kihallgatásáról, 1971. november 12.

111 ÁBTL V-159297/1. 192. G. Tamás terhelt kihallgatási jegyzőkönyve, 1971. október 12.

János.[112] Lengyelországról alkotott képük más vonatkozásban is pozitív volt, bizonyára azért választhatták nyári úti célnak az országot 1971 nyarán. A hatvanas-hetvenes években sok magyar fiatal számára volt vonzó célpont Lengyelország, a legális stoppolás, a barátságos fogadtatás, valamint a Kelet-Európában egyedülálló kulturális szabadság (zene, film, színház) miatt.[113]

A fásult magyar társadalmat – állították kihallgatásuk során – kezdetben egyedül, később „forradalmi gondolkodású" fiatalokkal együtt tervezték felrázni és mozgósítani.[114] Az 1971. március 15-i alternatív megmozdulás ébresztette rá őket, hogy rajtuk kívül sokan mások is elégedetlenek az ország helyzetével, és tenni is hajlandóak a változás érdekében. Az október 6-i összejövetelre mint toborzási alkalomra tekintettek, ahol olyan fiatalokkal reméltek megismerkedni, akik „...képesek fölrázni a nemtörődöm embereket és [...] fellépni a hibák ellen."[115] Elmondásuk szerint valamiféle féltitkos szervezetbe akarták tömöríteni a feladatra vállalkozókat, melyet Bajomi Lázár Endre 1969-ben megjelent *Titkos társaságok története* című könyvéből[116] választottak ki. A létrehozni kívánt nyolc-tíz főből álló úgynevezett zárt csoportok tagjai nem ismerték volna egymást, a konspiráció érdekében csak vezetőik révén érintkeztek volna. 1971 nyarán a szervezet programjának és szabályzatának elkészítéséhez is hozzákezdtek. Bár a bíróság a fennálló rendet komolyan veszélyeztető tevékenységnek, „izgatásra való előkészületnek" ítélte a fiatalok tényked̄ését, valójában romantikus kalandvágyból és ifjonti lelkesedésből fakadó tervezgetések voltak csupán, ahogy egyikük fogalmazott, „...ez csak ábrándozás volt, hogy mit csinálnánk, ha így vagy úgy lenne."[117]

112 ÁBTL V-159297/1. 141. Összefoglaló Sz. János terhelt kihallgatásáról, 1971. november 12.

113 Lásd erről: Mitrovits 2009. 88–89; Zajti 2021. A nyomozati iratok tanúsága szerint a kihallgatott fiatalok közül többeknek is Lengyelország volt a nyári úti célja. M. Gábor amatőr színtársulatok nemzetközi találkozóján vett részt az északi országban, ami állítása szerint „életének legszebb két hete volt." ÁBTL V-159241/7. 159. „Horváth" ügynök jelentése M. Gáborról, 1972. március 22.

114 ÁBTL V-159297/1. 130. Sz. János terhelt kihallgatási jegyzőkönyve, 1971. október 15.

115 ÁBTL V-159297/1. 150. Sz. János önvallomása, 1971. október 14.

116 Bajomi 1969.

117 ÁBTL V-159297/1. 258. D. András önvallomása

Azt is elhatározták, hogy önképzéssel fogják pótolni hiányos elméleti-politikai ismereteiket, hogy vitaképesek legyenek a toborzás során. Marx *Tőkéjét* kezdték el olvasni, de mivel nehéznek találták, hamarosan felhagytak vele.[118] „Tanulmányok" írásába is fogtak: Sz. János a bűnözésről, G. Tamás a magyarországi életszínvonalról és az áremelkedésekről gyűjtötte össze gondolatait, D. András pedig a példaképének tekintett kubai forradalmár, Che Guevara magyar fiatalokra gyakorolt hatásáról készült írni.[119]

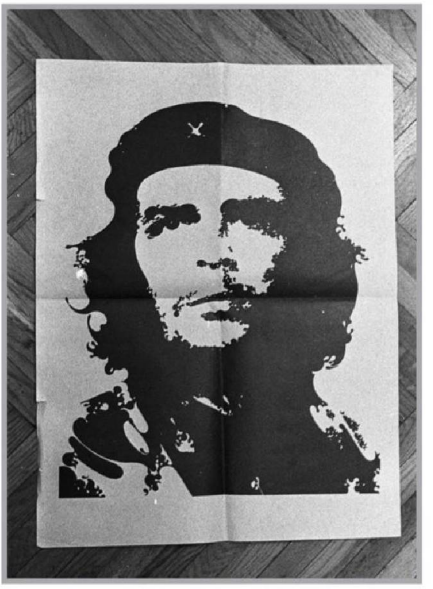

Che Guevarát ábrázoló nyomat 1973-ból

118 „...a Kommunista Kiáltványt és Marx Tőkéjét tanulmányoztuk és mi olyan következtetést vontunk le, hogy az abban foglaltakat meg kell valósítani, gondolok itt elsősorban a munkások érdekeinek képviseletére." ÁBTL V-159297/1. 121. Sz. János gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyve, 1971. október 7. „...én nem sokat értettem belőle, így abba is hagytam." ÁBTL V-159297/1 141. Összefoglaló Sz. János terhelt kihallgatásáról, 1971. november 12.

119 ÁBTL V-159297/1. 141. Összefoglaló Sz. János terhelt kihallgatásáról, 1971. november 12. Che Guevara magyarországi sajtóreprezentációjáról, illetve arról, hogy a pártállam vezetői hogyan igyekeztek megakadályozni, hogy a Che-kultusz begyűrűzzön Magyarországra lásd: Murai–Tóth 2018. 103–117.

1971. október 6-ig, letartóztatásukig csupán néhány falfirka valósult meg terveikből. „Marx", „Kossuth" és „Che Guevera" nevét, illetve az F. V. (Forradalom, Victoria) betűket vagy a „Forradalom nem halhat meg" mondatot írták fel krétával a házak falára lakóhelyük környékén (a XIV. kerületi Mogyoródi úton), Angyalföldön és a Lenin (ma Teréz és Erzsébet) körúton.[120] Röplapok és plakátok készítését is tervezték, de nem tudták eldönteni, hogy milyen szöveg kerüljön rájuk. Azért választották végül a graffitit, mivel számos ilyen falfirkát láttak városszerte, és úgy vélték, hogy ezek a vizuális jelek az ő nézeteik kifejezésére, üzeneteik közvetítésére is alkalmasak. Arra a tényre akarták felhívni a járókelők figyelmét, hogy nem tartják elég forradalminak a magát forradalminak nevező[121] rendszert, a szocializmus magyarországi változatát. Ha nem voltak is talán tudatában, a falra írt szimbólumok a hatvanas évek végi diáklázadásoknak is ideológiai háttérül szolgáló „új baloldali" eszméket idézték, melyek szerint a létező szocializmus egy olyan bürokratikus állampárti rendszer, amely hátat fordított a forradalomnak. Az 1968-as diáklázadásokról Sz. Jánosék is valószínűleg a korabeli filmekből (*Eper és vér*, *Zabriskie Point*) szerezték ismereteiket. „Sokat vitatkoztak filmekről. Szerintem ez is adhatta az ötletet nekik, mint fiataloknak, hogy ők is tegyenek valamit"[122] – vallotta Sz. János apja, akit szintén kihallgattak a nyomozás során.

Részletesen is kifejtették, hogy szerintük a Kádár-féle szocializmus miben távolodott el attól a rendszertől, amit ők iskolai tanulmányaik és a folyamatosan sulykolt propaganda révén az „igazi szocializmusról" gondoltak és alapvetően helyesnek tartottak („...jó ez a társadalmi rendszer, csak a sok hibát kellene megszüntetni."[123]) Bíráló észrevételeiket a munka világában szerzett néhány éves tapasztala-

120 ÁBTL V-159297/1. 138. Sz. János terhelt kihallgatási jegyzőkönyve, 1971. november 9.

121 Az 1956. november 4-én megalakult első Kádár-kormány Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány megnevezését még az 1970-es években is használták.

122 ÁBTL V-159297/1. 362. Id. Sz. János terhelt kihallgatási jegyzőkönyve, 1971. október 28.

123 ÁBTL V-159297/1. 141. Összefoglaló Sz. János terhelt kihallgatásáról, 1971. november 12.

tukra alapozták,[124] illetve barátaik, idősebb munkatársaik megjegyzéseiből vagy az otthon hallott történetekből[125] szűrhették le. Kritikus megjegyzéseik főleg arra vonatkoztak, hogy a társadalmi-politikai gyakorlatban nem, vagy csak részben érvényesülnek a szocializmus alapelvei, a társadalmi egyenlőség, az igazságosság és a demokrácia. A hatalom birtokosainak mondott „dolgozó nép" helyett valójában egy pártállami bürokratákból (azoknak tartva a szakszervezeti és a KISZ-funkcionáriusokat is) álló kaszt gyakorolja a hatalmat, amely nem a társadalom érdekeit tartja szem előtt. A „népet" kiskorúnak tekintik, nem engedik beleszólni az ország ügyeibe, ahogy a munkásokat sem a gyárak és az üzemek vezetésébe. Politikai pozíciójuk révén kiváltságokra tesznek szert és visszaélnek hatalmukkal. A régi uralkodó osztályhoz hasonlóan külsőségekben is elkülönülnek az „egyszerű emberektől". Nem érvényesül az egyenlő munkáért egyenlő bér elve, a protekcionizmus és az elvtelen karrierizmus hatja át az egész rendszert.

Sz. János kihallgatása során[126] többek között a következőket mondta: „...a párt felső és más egyéb szerveibe olyan személyek kerültek

124 Sz. János az általános iskola elvégzése után egy évig a Villamos Berendezés és Készülék Művek (VBKM) Akkumulátor és Szárazelem Gyárában dolgozott segédmunkásként, majd az Út- és Vasúttervező Vállalatnál lett fúró 2200 Ft fizetéssel. ÁBTL V-159297/1. 121. Jegyzőkönyv Sz. János gyanúsított kihallgatásáról, 1971. október 7. D. András mint ipari tanuló egy évig a Finommechanikai Műveknél volt gyakorlaton, majd a szakmunkásképzőt otthagyva a Rákóczi úti Röltex-üzletben helyezkedett el raktáros segédmunkásként hat órás állásban, 750 Ft-os fizetéssel. ÁBTL V-159297/1. 240. Környezettanulmány D. Andrásról, 1971. november 2. G. Tamást harmadéves ipari tanulóként az Autó- és Alkatrész-kereskedelmi Vállalat egyik Rákóczi úti üzlete foglalkoztatta. ÁBTL V-159297/1. 166. Autó- és Alkatrész-kereskedelmi Vállalat levele a BRFK-nak. 1971. október 27.

125 Sz. János apja cinkográfus (nyomdai klisék készítője) volt a Kossuth Nyomdánál, anyja pedig házfelügyelő. Szülei elváltak, ő apjával élt. G. Tamás szülei szintén elváltak, ő anyjánál maradt, aki gépkocsivezető volt az Autóipari Vállalatnál. Az ELZETT Fémlemezipari Művekben főraktáros apjával nem tartotta a kapcsolatot. D. András nagynénje nevelte kétéves korától, aki az Állategészségügyi Kutatóintézet alkalmazottja volt, férje pedig postai alkalmazott. András édesapja rendőr volt Sajókazán, majd segédvájár Tatabányán, édesanyja Miskolcon élt András testvérével. András négy éve látta őket utoljára.

126 ÁBTL V-159297/1. 121. Sz. János gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyve, 1971. október 7.

be, akik [...] nem képviselik a munkásság érdekeit, nem meggyőződésből párttagok, így az eszmét sem tudják megfelelően hirdetni." „... a szakszervezeti vezetők [...sem] képviselik a munkások érdekeit, [...] szakszervezeti tagságomat is azért szüntettem meg." „...társadalmunkban elsősorban azok az emberek érvényesülnek, akik megfelelő protekcióval rendelkeznek. [...Az ilyen] személyek gyermekei könnyebben tanulhatnak tovább, megfelelő tanulmányi átlag és tehetség nélkül, mint protekcióval nem rendelkező tehetséges egyszerűbb ember gyermeke." „...nincs betartva az a szocialista bérezési elv, hogy egyenlő munkáért egyenlő bért [...], hogyha valaki szakszervezet, párt- vagy KISZ-funkciót vállal, akkor annak ezen a címen már magasabb bért állapítanak meg." „...egyes vezetők már úgy csinálnak, mint a régi urak."[127]

Hasonló „hibákról" beszélt G. Tamás is: Ha „...valakiből vezető lesz, akkor már feladja a forradalmiságát, külsőségekben is igyekszik magát elhatárolni a munkástömegektől, így például öltözködésben, a baráti kör megválogatásában. Ezek a személyek gyermekeiket olyan pályára juttatják, ahol nem kell kezüket fizikai munkával piszkolni. [...A] tömeget kiskorúnak tartják és nem eléggé tájékoztatják. [...] A pártba sok olyan ember felvételt nyer, aki az egyéni érdekei, érvényesülése miatt kéri felvételét. Ugyanez érvényesül a KISZ-nél is."[128]

Jól mutatja a hazai viszonyokról alkotott elképzeléseiket az is, ahogyan Sz. János a bűnözésről szóló előbb említett „tanulmányában" tipizálta a szocializmusra jellemző bűnelkövetőket. Az „alkalmi tolvajt" szerinte az különbözteti meg a „kommunista tolvajtól", hogy előbbiek megélhetésük érdekében, kényszerből lopnak, míg utóbbiak, akik főleg a vezető állású párttagok közül kerülnek ki, nem szorulnak rá, mégis sokat lopnak, ráadásul nem, vagy csak alig büntetik meg őket. A harmadik csoportba, a „politikai bűnözők" közé pedig azokat sorolta, akiket azért kriminalizál a hatalom, mivel „egy jobb életért küzdenek."[129] Példaként az elítélt '56-os forradalmárokat, valamint a Nagyfa galeri[130] tagjait említette.

127 ÁBTL V-159297/1. 141. Összefoglaló Sz. János terhelt kihallgatásáról, 1971. november 12.

128 ÁBTL V-159297/1. 192. G. Tamás terhelt kihallgatási jegyzőkönyve, 1971. október 12.

129 ÁBTL V-159297/1. 133. Sz. János terhelt kihallgatási jegyzőkönyve, 1971. október 18.

130 Lásd a 25. jegyzetet! Amíg Sz. Miklós elhatárolódott kihallgatása során a kriminalizált „nagyfásoktól", illetve a fiatalok március 15-i felvonulását a botrányosnak

A gazdasági nyitást a nyugati kapitalista országok felé szintén a szocialista eszmék elárulásának tekintették. G. Tamás „tanulmányában" azt fejtette ki, hogy „...társadalmi és gazdasági életünk mostani irányvonala a külföldi kölcsönök felvételével és a külföldi tőke beáramlásával a kapitalizmus irányába tendál."[131] „...az állami vezetés kezéből a vezetés kicsúszott, a kapitalizálódás felé halad, mivel kezdenek feltűnni a külföldi érdekeltségű vállalatok, külföldi kölcsönöket veszünk igénybe. Külföld építette az Intercontinental szállót,[132] a Shell olajtársaság működési teret kap,[133] amit én károsnak ítélek"[134] – mondta kihallgatása során is.

A „hibák kijavítása" érdekében az alábbi követelések teljesítését tartották szükségesnek:

„A nép által választott vezetők kerüljenek hatalomra!
A tömeget megfelelően tájékoztassák!
A népet vonják be a vezetésbe!
A pártot és a KISZ-t tisztítsák meg az oda nem illő vezetőktől!
A munkások érdekelve legyenek a gyárak vezetésében!
Törődjenek többet a munkásokkal!
Ne legyen megkülönböztetés ember és ember között!"[135]

tartott „hippiséta" ellenpéldájaként állította be, Sz. János valamiféle szabadságharcosoknak látta őket.

131 ÁBTL V-159297/1. 203. G. Tamás terhelt kihallgatási jegyzőkönyve, 1971. november 4.

132 A szálloda Finta József tervei alapján, az Intercontinental Hotels Corporation és a HungarHotels közötti franchise szerződés keretében épült meg 1969-ben. Magyar tulajdon lett, de amerikai rendszer szerint működtették. Hosszú idő után először fordult elő, hogy nyugati tőke léphetett fel beruházóként Magyarországon. https://fovarosi.blog.hu/2009/12/31/40_eves_az_interconti (Utolsó letöltés: 2022. február 27.)

133 A Shell 1925-ben jelent meg Magyarországon. Vagyonát 1949-ben államosították. A háború utáni első Shell töltőállomás 1966-ban nyílhatott meg Budapesten. https://jointventure.hu/tagjaink/shell-hungary-zrt (Utolsó letöltés: 2022. február 27.)

134 ÁBTL V-159297/1. 192. G. Tamás terhelt kihallgatási jegyzőkönyve, 1971. október 12.

135 ÁBTL V-159297/1. 253. Jegyzőkönyv D. András terhelt kihallgatásáról, 1971. november 13.

A Vasas Bisztró törzsvendégei: G. József és barátai

„...irigylésre méltónak tartottuk
a nyugati fiatalok szabadságát..."[136]

G. József 19 éves segédmunkást az 1972. március 15-i esti megmozduláson vette őrizetbe a rendőrség.[137] Másoknál részletesebb kihallgatását több dolog is indokolta. Táskájában találtak egy Petőfi-kötetet, benne pedig az alternatív ünneplésen előadni tervezett Petőfi-versek listáját, ami annak a bizonyítéka volt a nyomozók számára, hogy G. József aktív szereplője kívánt lenni a megmozdulásnak. A toborzásból is kivette a részét, többen is azt vallották, hogy az ő ösztönzésére mentek el az alternatív ünneplésre. Kiderült továbbá, hogy egy évvel korábban is ott volt a fiatalok március 15-i megemlékezésén, sőt, ezen a rendezvényen ismerkedett meg S. Gáborral, majd rajta keresztül M. Péterrel, azzal a két fiatallal, akiket az 1971. október 6-i múzeumkerti rendezvény miatt éppen 1972. március 15. előtt egy nappal ítélt el a bíróság.[138] (Kapcsolatukról szól a következő alfejezet.) „Jó fogásnak" számított tehát a „nacionalista rendbontások" központi szervezőit kereső nyomozók szemében.

G. József a történések idején (egy év közgazdasági szakközépiskola, majd a második év végén szintén abbahagyott szakmunkásképző után) az OTP Postai Csekkelszámoló Csoportjánál dolgozott segédmunkásként 1900 forintos fizetésért. Albérletben lakott, állítólag a szüleivel való konfliktus miatt költözött el otthonról. A családnak 1945 előtt vendéglője és hentesüzlete volt Pesthidegkúton. A hentes és mészáros apa 1945 után budapesti vágóhidakon dolgozott, majd éjjeliőr lett a Kelenföldi Tejipari Vállalatnál. G. József környezettanulmányához adatokat szolgáltató személyek az apát „ellenséges politikai beál-

136 ÁBTL V-159241/1. 286. Összefoglaló jegyzőkönyv G. József terhelt kihallgatásáról, 1972. április 26.

137 Azért állították elő, mivel nemzeti szalagot kötött a Bem rakpart 6. számú házán lévő „Itt székelt a Tanácsköztársaság Forradalmi Bizottsága" feliratú emléktábla alatti kampóra. ÁBTL V-159241/1. 261. G. József gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyve, 1972. március 16.

138 ÁBTL V-159297/2. 255. A Budapesti Központi Kerületi Bíróság ítélete M. Péter és társai ügyében, 1972. március 14.

lítottságú" embernek jellemezték, aki a „...választásoknál vonakodott szavazni, kijelentette, hogy neki mindegy, ahogy esik, úgy puffan."[139] A család társadalmi hanyatlásának nyilvánvaló ténye bizonyára hatással volt G. József világlátására és a közügyekről alkotott nézeteire.

Baráti társaságának tagjai, akikkel a II. kerületi Pasaréti úti Vasas pálya melletti bisztróban szokott hetente többször is találkozni, az ő rábeszélésére vettek részt az 1972. március 15-i alternatív megmozduláson. Négy személyt hallgatott ki közülük a rendőrség. A 21 éves B. József és a 19 éves Mu. Péter raktáros segédmunkásokként dolgoztak a Beloiannisz Híradástechnikai Gyárban, a 19 éves K. István pedig szerszámkészítő szakmunkás volt a Pest megyei Műanyagipari Vállalatnál. A 21 éves B. András a Bánki Donát Gépipari Műszaki Főiskolán tanult (a Budapesti Műszaki Egyetem Közlekedésmérnöki Karát gyenge tanulmányi eredményei miatt az első év végén abbahagyta). A gyanúsítottként kihallgatott B. József és B. András egészen más társadalmi státuszú családban élt, mint G. József. (A tanúként kihallgatott másik két barát társadalmi hátteréről nem tudunk semmit, mivel a tanúkról kevesebb információt tartalmaznak a jegyzőkönyvek.) B. András csecsemőkorában fogadták örökbe, nevelőapja fontos pozíciót töltött be a pártállami apparátusban, felesége is vezető szakszervezeti funkcionárius volt.[140] 1945 előtt mindketten részt vettek az illegális kommunista mozgalomban, többször börtönbe is kerültek. B. József apja a Kohó- és Gépipari Minisztérium külkereskedelmi osztályának osztályvezetője volt, szintén MSZMP-tag. Anyja óvónőként dolgozott. Mindkét család a II. kerületben, Buda előkelő részén lakott.[141] Úgy tűnik azonban, hogy a két fiatal politikai szocializációjának nem a családi közeg volt a fő színtere.

A Vasas Bisztróban zajló – gyakran közéleti kérdéseket is érintő – beszélgetéseik egyik fő témája az ország Szovjetuniótól függő helyzete

139 ÁBTL V-159241/1. 236. Jelentés G. Józsefről. Információk adatszolgáltatóktól, 1972. március 17.

140 B. András 1967-ben elhunyt nevelőapja a Központi Ellenőrző Bizottság titkára és az Országos Nyugdíj Intézet alelnöke is volt. Nevelőanyja 1972-ben már nyugdíjas, 6200 Ft-os nyugdíjjal. (A teljes munkaidőben alkalmazásban állók havi bruttó átlagkeresete 1972-ben 2450 forint volt. https://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_hosszu/h_qli001.html) ÁBTL V-159241/2. 246. B. András gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyve, 1972. március 17.

141 A Tárogató úton és a Fillér utcában.

volt. „G. József időnként hangoztatta, hogy Magyarország a szovjet csapatok ittléte miatt nem független. [...] G. szinte kirobbanás módon [indulatosan] beszélt önállótlanságunkról. [...] Ilyenkor rendszerint megjegyezte, hogy milyen jó lenne, ha Magyarország önálló és független lenne [...], mint Svájc vagy más semleges önálló ország"[142] – mondta kihallgatása során K. István. A Szovjetuniótól való erős gazdasági függés – amit a nyugati tőkés országokkal köthető előnyösebb gazdasági kapcsolatok fő akadályának tekintettek – volt számukra az ország korlátozott szuverenitásának legfőbb jele. „A gazdasági kérdésekről beszélgetve – idézte fel az erről szóló diskurzust G. József – felvetődött a Honda[143] és a Ford cég ajánlata is Magyarország felé [...]. Indokolatlannak és érthetetlennek tartottuk, hogy miért kellett Magyarországnak visszautasítania ezeket a kedvező gazdasági ajánlatokat."[144]

A Nyugattól való kulturális elzárkózás hátterében szintén a szovjet befolyást vélték felfedezni. G. József zenekedvelő fiatalként különösen sérelmesnek tartotta, hogy a kulturális élet irányítói igyekeznek távol tartani a magyar fiatalokat a legújabb nyugati beat- és rockzenétől, miközben például a szintén szocialista Lengyelország jóval nyitottabb volt a nyugati kulturális hatásokra, a zenében éppúgy, mint a film vagy a színház területén. „Többször beszélgettünk arról is, hogy Magyarországon mennyire kevés a lehetőség arra, hogy az ifjúság kielégíthesse szórakozási, kulturális igényeit. Szívügyem volt mindig a zene. Évek óta figyelemmel kísérem a nyugati világ, de a szocialista államok beat-muzsikájának fejlődését, színvonalát. Tapasztaltam, hogy milyen lassan, nehézkesen veszik át a hivatalos szervek a [...] nyugati és például a lengyel muzsikát."[145]

A nyugati fiatalok irigyelt szabadsága nemcsak az őket érdeklő zenei irányzatokhoz való korlátlan hozzáférésben mutatkozott meg számukra, hanem a politikai véleménynyilvánítás magyarországinál

142 ÁBTL V-159241/5. 26. K. István tanú kihallgatási jegyzőkönyve, 1972. április 19.

143 Az 1960-as évek végén Magyarországon létesítendő japán autó-összeszerelő üzem létrehozásával kapcsolatos sikertelen tárgyalásokról lásd: Wintermantel 2014. 160–167; Honvári 2013.

144 ÁBTL V-159241/1. 286. Összefoglaló jegyzőkönyv G. József terhelt kihallgatásáról, 1972. április 26.

145 ÁBTL V-159241/1. 286. Összefoglaló jegyzőkönyv G. József terhelt kihallgatásáról, 1972. április 26.

jóval nagyobb lehetőségeiben is: „Nyugaton a fiataloknak joguk van nézeteiket, a rendszerük iránti kritikájukat akár tüntetés vagy más módokon kifejezésre juttatni, míg nálunk ilyen joga nincs az ifjúságnak."[146] Erre éppen a március 15-i megmozdulások rendőrségi kezelése volt a bizonyíték. „Beszélgetéseink során irigylésre méltónak tartottuk a nyugati fiatalok szabadságát – bár elismerem, hogy ez csak látszólagos – és gyakran beszélgettünk arról, hogy ők milyen önfeledten tüntethetnek, fejezhetik ki véleményüket egyes kérdésekben."[147]

A nyugati ifjúság eszményített életének további fontos eleme volt szemükben a szabad utazás, amit a keleti blokk fiataljai csak nagyon korlátozottan élvezhettek. „[M]mennyivel jobb nyugaton az ifjúság helyzete, mert ott szabadon, autóval utazhatnak a fiatalok Londonból Párizsba, míg nálunk sem anyagi lehetőség nincs erre, sem az, hogy szabadon lehetne útlevelet kapni nyugatra"[148] – idézte fel kihallgatása során M. Péter a Vasas Bisztró-beli társaság ezzel kapcsolatos gondolatait.

A küldetéses költők: M. Péter és S. Gábor

„...a költőnek az énjéhez, a költészethez hozzátartozik egy bizonyos petőfieskedés."[149]

M. Pétert és S. Gábort, az 1971. október 6-i múzeumkerti megemlékezés miatt első fokon két év, illetve nyolc hónap szabadságvesztésre ítélt két fiatalembert tanúként hallgatta ki a rendőrség G. Józsefék ügyében, miután kiderült, hogy ismerték egymást, és kapcsolatuk éppen az 1971. március 15-i alternatív ünneplésen kezdődött. 1971 tavaszán többször is találkoztak, hol a Vasas Bisztróban, hol Budapest környéki

146 ÁBTL V-159241/1. 286. Összefoglaló jegyzőkönyv G. József terhelt kihallgatásáról, 1972. április 26. A hazai sajtó gyakran adott hírt a nyugati fiatalok különféle demonstrációiról, például a vietnámi háború elleni tüntetésekről.

147 ÁBTL V-159241/1. 286. Összefoglaló jegyzőkönyv G. József terhelt kihallgatásáról, 1972. április 26.

148 G. Józsefék utazással kapcsolatos gondolatait a tanúként kihallgatott M. Péter idézte fel. ÁBTL V-159241/5. 211. M. Péter tanú kihallgatási jegyzőkönyve, 1972. április 21.

149 ÁBTL V-159297/1. 61. M. Péter terhelt kihallgatási jegyzőkönyve, 1971. október 15.

kirándulásokon. A nyomozók arra számítottak, hogy vallomásuk révén nagyobb rálátásuk lesz az alternatív megmozdulások szerveződésére, a résztvevők kapcsolati hálójára.

1971-ben S. Gábor 23 éves volt és vegyésztechnikusi végzettséggel a TANÉRT Vállalatnál[150] dolgozott 2200 Ft-os fizetésért.[151] Egy évvel fiatalabb barátja, M. Péter (akivel a sorkatonai szolgálat alatt ismerkedtek meg) mezőgazdasági technikumot végzett, de könyvtáros volt az Országos Gumiipari Vállalatnál (1700 forintot keresett).[152] Harmadik társuk, a 23 éves egyetemi hallgató N. Géza szintén részt vett a találkozókon.[153] A három fiatalember barátságát a költészet iránti érdeklődésük alapozta meg. M. Péter egy-egy verse ekkor már az *Alföld* című rangos irodalmi folyóiratban is megjelent.[154] A *Magyar Ifjúság* 1971. június 11-i számának „Forrás" rovata pedig együtt mutatta be őket mint tehetséges fiatal költőket.[155] Rendszeres találkozásaik színhelye a Szentkirályi utcai (VIII. kerület) Kati Presszó volt, ahol irodalmi témák mellett közéleti problémákról beszélgettek.[156]

Az 1971. március 15-i alternatív ünneplésen megismert fiatalokkal történő összejövetelt S. Gábor szorgalmazta. Azzal érvelt a találkozó mellett M. Péternek (aki sorkatonai szolgálata miatt nem volt ott március 15-én), hogy „...ne zárkózzunk el ezek elől a fiatalok elől, mert kár lenne, ha magukra hagynánk őket."[157] „...az ünnepségen való részvételük miatt értékes anyagoknak [sic!] tartottam őket, olyan

150 Országos Tanszergyártó és Értékesítő Vállalat

151 ÁBTL V-159297/1. 285. S. Gábor gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyve, 1971. október 20.

152 ÁBTL V-159297/1. 54. M. Péter terhelt kihallgatási jegyzőkönyve, 1971. október 8.

153 ÁBTL V-159297/2. 19. N. Géza tanú kihallgatási jegyzőkönyve, 1971. november 4.

154 M. Péter versei Udvaros Péter írói álnéven jelentek meg az *Alföld* 1969. augusztusi és 1970. szeptemberi számában.

155 Így vallottak az őket összekötő szálakról: „1969-ben ismertük meg egymást. Bizonyos mértékig mindhárman kapcsolódunk Székesfehérvárhoz, de az összekötő kapocs köztünk mégis a líra. Bár formában más utakat járunk, mondandónk közös. A lassan fejlődő öntudat katalizátorai akarunk lenni, hogy minél előbb az emberség legyen az ember lényege." *Magyar Ifjúság*, 1971. június 11. 14. A Hármak.

156 ÁBTL V-159297/1. 83. M. Péter önvallomása, 1971. október 25. A *Magyar Ifjúság* „Forrás" rovata köré csoportosult fiatal költők, írók pedig a Fülemüle Étteremben (VIII. kerület, Kőfaragó utca) találkoztak minden hónap első keddjén.

157 ÁBTL V-159241/6. 66. S. Gábor tanú kihallgatási jegyzőkönyve, 1972. április 25.

embereknek, akik fiatalok és politizálnak, ezért elhatároztam, hogy közelebbről is megnézem őket, tájékozódom felőlük"[158] – mondta a kapcsolatfelvétel indítékáról kihallgatása során. A megfogalmazás azt sejteti, hogy S. Gábor valamiféle patrónus-patronált viszonyként képzelte el a két társaság kapcsolatát: pártfogásukba veszik a náluk négy-öt évvel fiatalabb, kevésbé iskolázott és politikailag-eszmeileg sem elég művelt, de a közügyek iránt az átlagosnál jobban érdeklődő fiatalokat, hogy magukhoz hasonló gondolkodású „küzdőtársakká" formálják őket. M. Péter szintén a „politikai nevelésben" látta a kapcsolatfelvétel célját.[159]

Érettebb koruk és nagyobb műveltségük mellett valószínűleg a „Költő" szerepéről alkotott elképzeléseik is hozzájárultak ahhoz, hogy a Vasas Bisztróba járó fiatalok valamiféle eszmei vezetői kívántak lenni; nemcsak a verseken keresztül, hanem személyes kapcsolatok, beszélgetések révén is hatni kívántak a társadalom tagjaira. M. Péter fellépése az október 6-i alternatív megemlékezésen szintén azt mutatja, hogy nem állt távol tőle a közügyekben is állást foglaló, Petőfi-féle küldetéses költő szerepe. „...az emberek felrázása, a verseken keresztüli mozgósítása [...] véleményünk szerint nem elegendő [...], tenni is kell valamit"[160] – magyarázta októberi kihallgatása során a nyomozóknak, hogy miért állt ki az aradi vértanúk emléknapján – ha szűk nyilvánosság előtt is – szónokolni, és miért beszélt a jelenkori rendszer hibáiról is. „...nekem, mint teljes jogú állampolgárnak, mint költőnek nemcsak a vértanúkról kell beszélnem, hanem azokról az általam igaznak, valóságosnak ítélt problémákról is, amelyek engem foglalkoztatnak."[161] „...a költőnek az énjéhez, a költészethez hozzátartozik egy bizonyos petőfieskedés"[162] – fűzte hozzá.

A Vasas Bisztró-beli társasághoz való közeledésükhöz hasonlóan a lehetséges „küzdőtársak" felkarolása, a Kádár-kor „márciusi ifjainak" összefogása és egyben tartása lehetett M. Péter célja akkor is, amikor október 6-án a Múzeumkertben összegyűlt fiatalok előtt felvetette a további kapcsolattartás lehetőségét. Javasolta, hogy január második

158 ÁBTL V-159241/6. 66. S. Gábor tanú kihallgatási jegyzőkönyve, 1972. április 25.
159 ÁBTL V-159241/6. 66. S. Gábor tanú kihallgatási jegyzőkönyve, 1972. április 25.
160 ÁBTL V-159297/1. 78. M. Péter terhelt kihallgatási jegyzőkönyve, 1971. november 15.
161 ÁBTL V-159297/1. 63. M. Péter terhelt kihallgatási jegyzőkönyve, 1971. október 18.
162 ÁBTL V-159297/1. 61. M. Péter terhelt kihallgatási jegyzőkönyve, 1971. október 15.

vasárnapján közösen menjenek kirándulni a budai hegyekbe, ahol jobban megismerhetik egymást, és utána „...esetleg más alkalmakkor is összejöjjünk, vitatkozzunk, kicseréljük egymás véleményét különböző kérdésekről."[163] Hogy addig se veszítsék egymást szem elől, „...mondtam a jelenlevőknek, hogy ha valaki beszélni akar velem, akkor engem általában a Kati Presszóban találhat meg, ott szoktam tartózkodni."[164] A megemlékezés után M. Péterékkel együtt rögtön fel is keresték többen az említett vendéglátóipari egységet (M. Pétert csak másnap állította elő a rendőrség): „A presszóban amolyan ismerkedésféle [... folyt], mindenki [...elmondta], hogy milyen világnézete van, mivel foglalkozik."[165] „Általában mindenki marxistának vallotta magát, de megállapítottuk, hogy még tanulni kell ahhoz, hogy igazán azok legyünk"[166] – idézte fel a kapcsolatépítés irányába tett első lépést.

M. Péter személye valószínűleg nagy hatással volt a nála többnyire fiatalabb résztvevőkre. Közéjük tartozott az 1972. március 15-i demonstráció miatt őrizetbe vett 18 éves gimnazista, F. Gábor is, aki a mellé helyezett zárkaügynök jelentése szerint az október 6-i megemlékezés óta M. Pétert tekintette példaképének és három – hozzá hasonlóan „költőnek készülő" – társával együtt eltökélték, hogy az ő „szellemében" fognak „eljárni".[167] Ebből az elhatározásból fakadhatott, hogy *Fel Március!* címmel mozgósító verset írt kortársaihoz, valamint Ady *Piros gyász ünnepén* című versével a zsebében csatlakozott a március 15-i alternatív ünneplőkhöz 1972-ben, feltehetően abban a reményben, hogy ha lehetőség adódik rá, felolvassa a költeményeket.

M. Péter és S. Gábor sikertelennek mutatták be a Vasas Bisztró-beli társaság politikai nevelésére tett erőfeszítéseiket G. József ügyében tett vallomásuk során. Igyekeztek elhatárolni magukat nézeteiktől és azt hangsúlyozták, hogy ők egészen más nézőpontból kritizálják a magyarországi közállapotokat: „...mi egy kissé balra vagyunk a hivatalos politikai iránytól, [...] ők viszont annyira jobbosak, hogy kár vesződni velük"[168] – foglalta össze tömören különbözőségük lényegét M. Péter.

163 ÁBTL V-159297/1. 78. M. Péter terhelt kihallgatási jegyzőkönyve, 1971. november 15.
164 ÁBTL V-159297/1. 72. M. Péter terhelt kihallgatási jegyzőkönyve, 1971. november 1.
165 ÁBTL V-159297/1. 78. M. Péter terhelt kihallgatási jegyzőkönyve, 1971. november 15.
166 ÁBTL V-159297/1. 83. M. Péter önvallomása, 1971. október 25.
167 ÁBTL V-159241/7. 121. „Baráth" ügynök jelentése F. Gáborról, 1972. március 17.
168 ÁBTL V-159241/5. 211. M. Péter tanú kihallgatási jegyzőkönyve, 1972. április 21.

Jobboldaliságuk jelének tekintették G. Józsefék szovjetellenességét, valamint „Nyugat-imádatát", ami a nyugati demokrácia és életforma eszményítésében mutatkozott meg. „...politikai nézetüket [...] kettősség jellemzi – mondta S. Gábor –, egyfelől egy szovjetellenes nacionalista vonal, másfelől pedig egy nyugati orientáció. Mindkét vonalukat negatívnak tartottuk és helytelenítettük."[169]

Nem tartották helyesnek például, hogy G. József március 15-én a '48-as emlékhelyeken nemzeti színű papírzászlókkal cserélte ki a kihúzogatott vöröseket, mivel a tiltakozásnak ezt a formáját nacionalista megnyilvánulásnak gondolták, miközben ők – állításuk szerint – az internacionalizmus „magasabbrendűségében" hittek.[170] Pártfogoltjaik ideológiai áthangolása érdekében elhívták őket a május elsejei felvonulásra, de a nemzetközi munkásmozgalom ünnepének Kádár-korszakbeli rituáléja nem hatott a remélt módon G. Józsefékre: „...kezdettől fogva látszott [rajtuk] az unalom és angolosan le is léptek [...] még a felvonulás közben"[171] – idézte fel próbálkozásuk kudarcát S. Gábor. Vallomásuk szerint egy idő után lemondtak arról, hogy sikerül „...helytelennek vélt politikai nézeteiket csiszolni, a helyes irányba terelni."[172] Úgy ítélték meg, hogy amíg ők a szocialista rendszer hibáinak „kiküszöböléséért fáradoznak", addig G. Józsefék a rendszer „alapjait támadják."[173]

M. Péter és S. Gábor marxistának mondták magukat a nyomozók előtt. Tagadták az ellenük felhozott vádakat, hogy szemben állnának a szocialista rendszerrel, sőt, állították, éppen azért emelik fel a szavukat, mivel a szocialista elvek és eszmék nem érvényesülnek maradéktalanul a gyakorlatban, és nem hatják át eléggé az emberek gondolkodását. Az anyagias szemlélet eluralkodását hozták fel példának mindkét esetben: „...nem értettük, hogy a párt, a kormány harcot hirdet az imperializmus ellen, ugyanakkor, ha kereskedelemről van szó, akkor barátságot mutatunk."[174] „Többek között olyan problémákat láttunk és vitattunk, mint az emberek elpolgáriasodása, anyagiasság. Az volt a

169 ÁBTL V-159241/6. 66. S. Gábor tanú kihallgatási jegyzőkönyve, 1972. április 25.
170 ÁBTL V-159241/5. 211. M. Péter tanú kihallgatási jegyzőkönyve, 1972. április 21.
171 ÁBTL V-159241/6. 66. S. Gábor tanú kihallgatási jegyzőkönyve, 1972. április 25.
172 ÁBTL V-159241/6. 66. S. Gábor tanú kihallgatási jegyzőkönyve, 1972. április 25.
173 ÁBTL V-159241/5. 211. M. Péter tanú kihallgatási jegyzőkönyve, 1972. április 21.
174 ÁBTL V-159297/1. 76. M. Péter terhelt kihallgatási jegyzőkönyve 1971. november 5.

véleményünk, hogy az emberek értékét ne a kocsija határozza meg, hanem az, hogy emberileg mit, mennyit ér, mit tud adni a társadalomnak. Ezekről a kérdésekről nem csak vitatkoztunk, beszélgettünk, hanem egyes verseinkben is foglalkoztunk a témával."[175]

Vajon valóban olyan nagy különbség volt a két társaság nézetei között, ahogyan M. Péter és S. Gábor kihallgatásuk során állították, vagy azért határolódtak el G. Józseféktől, hogy kedvezőbb színben tűnjenek fel a saját ügyükben hamarosan sorra kerülő másodfokú tárgyaláson?[176] M. Péter október 6-án a Múzeumkertben elmondott beszédében – amelyet bár kihallgatási jegyzőkönyvekből ismerünk, nem kihallgatási szituációban született – mindenesetre jóval merészebben szólt olyan kérdésekről, amelyeket G. Józsefékkel kapcsolatban erősen kritizált, mint például az ország függetlensége vagy a kulturális elzárkózás a nyugati szellemi hatásoktól.

A felütésként elszavalt Utassy-vers, az erősen rendszerkritikus *Zúg március* („Lopnak a bőség kosarából, A jognak asztalánál lopnak, Népek nevében!" „Talpra Petőfi! Sírodat rázom: szólj még egyszer a szabadságról!") adta meg a beszéd alaphangját, amelyben a gyásznaphoz kötődő történelmi esemény felidézését és a '48-as forradalom méltatását saját kora közállapotainak bírálatával toldotta meg. Beszélt a szólás-, a sajtó- és a gyülekezési szabadság hiányáról, a nyugati polgári szellemi áramlatokat kirekesztő ideológiai karanténról[177] és az átgondolatlan, rossz beruházásokról is.[178] A korlátozott szabadság nyilvánvaló jele volt számára az adott helyzet is: a Múzeumkertben gyülekező fiatalokat szemmel tartó, sőt, néhányukat őrizetbe vevő

175 ÁBTL V-159297/1. 78. M. Péter terhelt kihallgatási jegyzőkönyve, 1971. november 15.

176 Ha így volt is, ez nem változtatott büntetésükön. ÁBTL V-159297/2. 266. A Budapesti Fővárosi Bíróság ítélete M. Péter és társai ügyében, 1972. július 11.

177 „Beszédemben említést tettem arról is, és hiányoltam, hogy a nyugati polgári filozófiai és teológiai írások, tanok nem jutnak el hozzánk olyan mértékben, mint ahogy ez a teljes megismerésükhöz szükséges lenne." ÁBTL V-159297/1. 54. M. Péter terhelt kihallgatási jegyzőkönyve, 1971. október 8.

178 „Az itt emlegetett hibákra példaként elmondtam, hogy a bélyeggyűjtőknek építettek egy három emeletes székházat több millió forintért, ugyanakkor súlyos lakásproblémák vannak az országban, amiket még nem oldottunk meg. [...] Ugyancsak példaként említettem, hogy volt olyan eset, hogy egy lakóházat lépcsőház vagy lépcsők nélkül építettek meg." ÁBTL V-159297/1. 54. M. Péter terhelt kihallgatási jegyzőkönyve, 1971. október 8.

rendőrök jelenléte: „[N]ézzünk csak körül, mennyire bizalmatlanok a fiatalokkal, minket is figyelnek."[179] „[N]em jó szemmel nézik azt, hogy ha nem a KISZ rendezésében kerül sor valamilyen megemlékezésre."[180] A hivatalos emlékezetpolitikát is kritizálta. A Forradalmi Ifjúsági Napokra utalhatott akkor, amikor kijelentette, hogy a három tavaszi ünnepet nem lehet közös nevezőre hozni, mivel csak 1848-ban volt valódi forradalom – a „legtisztább forradalom"[181]–, 1919-ben és 1945-ben viszont „idegen erők" hozták be a forradalmat. A megemlékezésen történtekről beszámoló ügynök jelentése szerint M. Péter a következőt mondta 1945-ről: „...az egy szocialista forradalom volt, de idegen hatalom révén győzött, amely idegen hatalom ma is a nyakunkon ül."[182] Ha óvatosabban fogalmazott is, de hasonló tartalomra emlékezett F. Gábor is, a szónokot példaképének választó gimnazista („...idegen nép hatása alatt vagyunk."[183]), akiről – ellentétben a tartótisztje elvárásainak bizonyára megfelelni kívánó ügynökkel – nem feltételezhető, hogy a szónokot direkt be akarta volna „feketíteni" a nyomozók előtt.

A beszédéből az is kiderült, hogy M. Péter szerint az ő korosztálya hivatott a „hibák kijavítására", az ifjúság feladata kiharcolni, hogy a politikai-társadalmi rendszer szabadabb és igazságosabb legyen: „Elmondtam még a jelenlévők előtt, hogy az 1848-as forradalom szellemét tovább kell vinnünk és ápolnunk, ugyanakkor az is a feladatunk, hogy a mai társadalom hibáit kijavítsuk és hozzunk létre egy hibáktól mentes társadalmat."[184] „...nekünk fiataloknak kell összefogni, hogy megváltoztassuk ezeket"[185] – idézte fel szavait a megemlékezés egyik tanúként kihallgatott résztvevője. A Múzeumkertben összegyűltek csekély számából azonban (sokan inkább az Ifjúsági Parkban rendezett

179 G. Tamás idézte fel M. Péter szavait. ÁBTL V-159297/1. 209. G. Tamás terhelt kihallgatási jegyzőkönyve, 1971. november 11.

180 G. Tamás idézte fel M. szavait. ÁBTL V-159297/1. 183. G. Tamás terhelt kihallgatási jegyzőkönyve, 1971. október 7.

181 ÁBTL V-159297/1. 54. M. Péter terhelt kihallgatási jegyzőkönyve, 1971. október 8.

182 ÁBTL V-159297/2. 142. „Siklósi" ügynök jelentése, 1971. október 7.

183 ÁBTL V-159241/1. 141. F. Gábor terhelt kihallgatási jegyzőkönyve, 1972. március 20.

184 ÁBTL V-159297/1. 54. M. Péter terhelt kihallgatási jegyzőkönyve, 1971. október 8.

185 ÁBTL V-159297/2. 16. F. Tamás tanú kihallgatási jegyzőkönyve, 1971. november 5.

Illés-koncertet választották aznapra esti programként[186]) azt a következtetést vonta le, hogy fel kell rázni a közönyös fiatalokat, rá kell ébreszteni őket a rájuk váró feladatra, mozgósítani kell őket, hogy a következő évben minél többen legyenek ott a március 15-i különünnepélsen. Az eseményen jelen lévő ügynök így számolt be az elhangzottakról: „Megkérte a társaságot, hogy legyen egy erős mag, amely terjeszti az eszmét és újabb tagokat szervez az ügynek. 1972. március 15-ére nagyszabású tüntetést javasolt és kérte, hogy ezt terjesszük."[187] G. József hasonló következtetést vont le 1971 tavaszán M. Péterrel folytatott beszélgetéseikből: „...leggyakrabban azt hangoztatta, hogy szerinte Magyarország függetlenségét majd a mi korosztályunk fogja kivívni, illetve elérni. [...Ha] majd a mi korosztályunk fog az állami vezető pozíciókban lenni és általában a mi korosztályunk veszi át a hatalmat, akkor, mivel e korosztály gondolkodásmódja már egészen más lesz, mint a jelenlegi vezető korosztályé, [...] automatikusan el fogjuk érni, hogy függőségünk megszűnik."[188]

M. Péter a Múzeumkertben olyan személynek mutatta be magát, aki a veszélyek ellenére is bátran vállalja meggyőződését. Vallomása szerint a következőt válaszolta, amikor a megemlékezés résztvevői figyelmeztették a rendőrök jelenlétére: „...elmondtam, hogy [ha] én vettem magamnak annyi bátorságot, hogy hivatalos engedély nélkül ide ki mertem állni és beszélni, akkor vállalom ennek következményeit."[189] Az ügynök jelentésében ennél jóval elszántabbnak és indulatosabbnak ábrázolta M. Pétert: „Beszélt arról, hogy nincs szólás és gyülekezési szabadság, hogy őt és a többi fiatalt bármikor agyonverheti a rendőrség. [...] Hangsúlyozta, hogy ő minden következményt, veszélyt vállal, őneki mindegy, hogy becsukják vagy megverik, személyét állította példaképpé a többiek elé, hogy »ne féljetek a gumibottól.«"[190]

186 „...azért voltunk ilyen kevesen, mert Illés koncert van, és a fiatalok inkább elmennek zenét hallgatni, mint tüntetni." ÁBTL V-159297/2. 12. N. János tanú kihallgatási jegyzőkönyve, 1971. október 27.

187 ÁBTL V-159297/2. 142. „Siklósi" ügynök jelentése, 1971. október 7.

188 ÁBTL V-159241/1. 271/a. G. József terhelt kihallgatási jegyzőkönyve,1972. április 13.

189 ÁBTL V-159297/1. 54. M. Péter terhelt kihallgatásáról jegyzőkönyve, 1971. október 8.

190 ÁBTL V-159297/2. 142. „Siklósi" ügynök jelentése, 1971. október 7.

A szombat esti Klub: U. Gábor és a többiek

„Mindenki szabadon megmondhatta
a véleményét bármire vonatkozóan."[191]

A Klubról, egy Mikszáth téri (VIII. kerületi) lakásban szombat esténként rendszeresen összejáró baráti társaságról U. Gábor kihallgatása alkalmával szerzett tudomást a rendőrség. Bár a Szász Ferenc Iparcikk-kereskedelmi Szakmunkásképző Iskolába járó 19 éves kirakatrendező-tanuló[192] először megpróbálta eltitkolni a nyomozók előtt ezeket az összejöveteleket – sejtvén, hogy a hatalom gyanúsan tekint minden általa nem ellenőrizhető, önszerveződő csoportra –, a rendőrségi fogdában már nem volt ilyen elővigyázatos. Cellatársának (akiről nem gondolta, hogy mellé helyezett ügynök) elmondta, hogy ebben a bizonyos Klubban született meg az ötlet, hogy 1972. március 15-én a Petőfi-szobornál összegyűlt tömegben szétosszák Babits *Petőfi koszorúi* című versét. U. Gábort e terv végrehajtása közben érte tetten a rendőrség. A zárkaügynök jelentése után pedig már a nyomozók előtt sem tagadhatta le, hogy a verset több példányban legépelő V. Villőt a Mikszáth téri társaságból, nem pedig a Hazafias Népfront Belgrád rakparti klubjából ismeri, ahogy addig állította. A nyomozók figyelme ezután fordult a Klubba járó fiatalok felé – közülük többeket beidéztek és kihallgattak –, feltételezvén, hogy az alternatív megmozdulások szervezéséért felelős egyik „ellenséges" csoport nyomára bukkantak. Az ő kihallgatásuk során keletkezett nyomozati iratokból próbálok következtetni arra, hogy milyen kérdések foglalkoztatták a szombat esténként összegyűlt fiatalokat.

Az összejövetelek Z. Péter, 20 éves szintén kirakatrendező-tanuló (Szász Ferenc Iparcikk-kereskedelmi Szakmunkásképző Iskola) szüleinek lakásán, egy erre a célra kialakított és Klubnak elnevezett helyiségben zajlottak. A „klubtagokat" – akik főleg Z. Péter és két gimnazista lánytestvérének osztálytársai voltak – elsősorban a művésze-

191 ÁBTL V-159241/4. 157. D. Sándor tanú kihallgatási jegyzőkönyve, 1972. április 19.

192 U. Gábor érettségi után jelentkezett a Szász Ferenc Iparcikk-kereskedelmi Szakmunkásképző Iskolába.

tek iránti érdeklődés kapcsolta össze. Szombat esti találkozásaik egyszerre voltak zenés-táncos házibulik, irodalmi-művészeti kérdésekkel foglalkozó önképzőkörök és aktuális közéleti-társadalmi problémákról szóló vitaestek. Elmondásuk szerint azért szerettek odajárni, mert ott megtapasztalták, hogy milyen jó érzés egy szabadon választott, szuverén közösséghez tartozni. A Klub olyan védett közösségi teret jelentett számukra, ahol nem korlátozta őket sem a felnőtt társadalom, sem a Klubon kívüli világ intézményei; az iskola, a KISZ, a pártállam és a hatalmi struktúra egyéb elemei.

A 16 éves gimnazista (Vörösmarty Gimnázium) V. Villő így jellemezte a Klub-beli életet kihallgatása során: „A klubban zenét hallgattunk, táncoltunk, beszélgettünk, vitatkoztunk, néhányan festettek is. Beszélgettünk művészeti, irodalmi és politikai dolgokról is. [...] Vitatkoztunk a Pártról és a KISZ-ről. [...] Sosem volt megbeszélve előre, hogy mivel fogunk foglalkozni, spontán ötletekre volt bízva a téma. Vitatkoztunk a vallásról is. A szülők nem szóltak bele, nem is tartózkodtak abban a helyiségben. [...] A lányok helyzetével sosem éltek vissza, mert a klubban mindenki egyenlőnek számított. Engem is az ragadott meg, hogy a klubban minden közös volt és mindenki szerette egymást. Az sem volt, hogy mindenki előtt leborultak volna. Senkit sem néztek le és mindenkinek a problémájával foglalkoztak. Veszekedés vagy verekedés sosem volt. Egymás képeit megvitattuk, verseket olvastak fel és saját írásaikat. Néha elemeztük a Bibliát."[193] D. Sándor (21 éves), U. Gábor osztálytársa szintén a Klubban megvalósuló „szólás- és véleményszabadságot" emelte ki: „Mindenki szabadon megmondhatta a véleményét bármire vonatkozóan."[194] A „sajtószabadságot" is megvalósították: a maguk számára írt Klub-újságba „cenzúra" nélkül kerülhettek bele művészeti és közéleti kérdésekről szóló írásaik, verseik és rajzaik.[195]

A szülőkről – akik engedték, hogy gyermekeik a szabadság (Kádár-korszakban lehetséges) kis körét megteremtsék maguk és barátaik számára – annyit tudhatunk meg a nyomozati iratokból, hogy az apa építészmérnök, az anya SZTK-ügyintéző volt. A nemesi címmel is ren-

193 ÁBTL V-159241/2. 299. V. Villő önvallomása, 1972. március 29.

194 ÁBTL V-159241/4. 157. D. Sándor tanú kihallgatási jegyzőkönyve, 1972. április 19.

195 ÁBTL V-159241/4. 157. D. Sándor tanú kihallgatási jegyzőkönyve, 1972. április 19.

delkező anyai felmenők 1945 előtt különböző értelmiségi-hivatalnoki pályákon – tanár, orvos, apát-kanonok, miniszteri tanácsos – biztos középosztálybeli egzisztenciát teremtettek maguknak. A ház, amelynek egyik lakásában éltek, az államosítás előtt szintén a család tulajdonában volt. Az egykori társadalmi presztízsre azonban már csak a lakásdekorációként funkcionáló nemesi címer és a nappali falán elhelyezett vadásztrófeák emlékeztettek az 1970-es évek elején. Ezekre mint a múlt gyanús rekvizitumaira a házkutatást végző rendőrök hívták fel jelentésükben a figyelmet.

A szabad diskurzusnak teret adó Klub ellenképeként jelent meg a fiatalok beszélgetéseiben a KISZ, amelynek a Klubba járók szinte valamennyien tagjai voltak. A Magyarországon egyedüliként engedélyezett ifjúsági szervezetet olyan formális intézménynek tartották, amely nemcsak az ifjúság igényeit nem elégítette ki, de a fiatalok „valódi kommunistává nevelésére" is alkalmatlan: „A KISZ-ről 1971 őszén beszélgettünk többet. Az az álláspont alakult ki közöttünk, hogy a KISZ gimnáziumunkban nem elég hatékony, célját tekintve azért sem eredményes, mert mindenki KISZ-tag volt és sokan csak távolabbi céljaik érdekében léptek be"[196] – fogalmazta meg véleményüket az egyik klubtag. A tömegesség abból adódott, hogy a közoktatási rendszer szereplői iskolaéveik során szinte automatikusan váltak tagjaivá a korosztályuk számára létrehozott ifjúsági szervezetnek: először kisdobosok, majd úttörők lettek, a középiskolába kerülők közül pedig sokan – az iskola intézményén keresztül érvényesülő hatalom elvárásainak megfelelően – KISZ-esek. Csak kevés „renitens" diák vállalta a kívülállással járó hátrányokat, a középiskolákban a KISZ-ajánlás elmaradása a továbbtanulásnál jelenthetett például „rossz pontot". A KISZ-tagság a munka világába kilépő fiatalok számára is főleg a munkahelyi érvényesülés előfeltétele volt – vélték a Klub-beli beszélgetés résztvevői.

V. Villő vallomásában egyenesen a rosszul működő KISZ-t tette felelőssé azért, hogy a baráti körébe tartozó fiatalok a maguk teremtette keretek között kezdtek el közéleti kérdésekről beszélgetni, „politizálni": „Véleményem szerint, ha valamiről helytelenül vitatkoztunk, nemcsak a mi hibánk. Ha erre lenne fórum, ahol komoly politikai ok-

196 ÁBTL V-159241/4. 21. A. Tibor tanú kihallgatási jegyzőkönyve, 1972. április 24.

tatást és nevelést kapnánk, ahol vitatkozni is lehetne erről, akkor ez a klub nem is jött volna létre. Véleményem szerint ez a KISZ feladata. Én KISZ-tag vagyok, de ilyen téren még hasznát nem láttam."[197] Nem tudhatjuk, hogy V. Villő valóban képesnek tartotta-e a KISZ-t arra, hogy a közéleti kérdések iránt érdeklődő fiatalok *valódi* vitafóruma legyen, vagy csak védekezési stratégiájának része volt a KISZ-en keresztül megnyilvánuló és őt éppen felelősségre vonni készülő hatalom saját felelősségének felvetése.

D. Sándor szavaiból viszont egyértelműen kiderül, hogy ő nem látta alkalmasnak a monopolhelyzetben lévő KISZ-t a sokszínű ifjúság megszólítására. Szerinte Lengyelországhoz hasonlóan nálunk is engedélyezni kellene több „szocialista jellegű", de az ifjúsági rétegérdekeket is megjelenítő tömegszervezetet: „...a KISZ mellett legyenek nem kimondottan kommunista jellegű tömegszervezetek is, [...] legyen egy tömegszervezet a paraszt fiatalok részére, valamilyen pártonkívüli ifjúsági tömegszervezet, ez lehet akár keresztény, akár cserkész vagy bárminek is nevezzük, csak az a lényeg, hogy minden fiatal megtalálja az érdeklődésének megfelelő társadalmi szervezetet."[198]

A Mikszáth téri lakásban összejáró fiatalokat érdeklő közéleti témák – a nyomozati iratok szerint – főleg a szocializmus, a kommunizmus és a forradalmiság eszméit érintették, illetve azt a kérdést feszegették, hogy ezek az eszmék mennyire érvényesülnek a politikai és a társadalmi gyakorlatokban. V. Villő a „kommunista" eszmék hívének nevezte a Klub tagjait („A klubba járók állítólag kommunisták, én is."[199]), az őket körülvevő világról, a „létező szocializmusról" viszont az volt a véleményük, hogy nem a hangoztatott eszmék szerint működik. Legalábbis erre az „új baloldalihoz" hasonló látásmódra engednek következtetni azok a beszédtémák, amelyeket V. Villő említett önvallomásában: „A politikai vitában ilyen kérdések merültek fel: miért keres többet egy szobafestő, mint egy tanár vagy miért van annyi maszek, akik rengeteget keresnek. Milyen lehet a kommunizmus, hogyan lehetne megvalósítani? Hogyan lehet egy kiscsoportban lét-

197 ÁBTL V-159241/2. 299. V. Villő önvallomása, 1972. március 29.

198 ÁBTL V-159241/4. 157. D. Sándor tanú kihallgatási jegyzőkönyve, 1972. április 19.

199 ÁBTL V-159241/2. 299. V. Villő önvallomása, 1972. március 29.

rehozni azt?"[200] A forradalom és a forradalmiság mibenléte érdekelte őket akkor is, amikor Che Guevaráról („...helyesen tette-e azt, hogy vállalta a gerillaharcot és hogy milyen nagy forradalmár volt"[201]) vagy a kínai kulturális forradalomról beszélgettek („Egyszer behozott valaki egy MAO-piros magyar nyelvű könyvet, amit a Kínai nagykövetségről kapott."[202])

Közügyekről szóló beszélgetéseik másik meghatározó témája a nemzeti hovatartozás és a nemzeti függetlenség kérdése volt. A nemzeti szuverenitás hiányáról és a nemzeti identitást gyengíteni szándékozó politikai gyakorlatról gondoltak indították őket arra, hogy ne csak ott legyenek a március 15-i alternatív ünneplésen, hanem Babits *Petőfi koszorúi* című versének szétosztásával másokat is csatlakozásra késztessenek. Trianon és a határon túli magyarok helyzete szintén foglalkoztatta őket. U. Gábor a romániai magyar lakosság elrománosításáról írt a Klub-újságba: „Van egy hegyes rész [Erdély], ahol 15 évvel ezelőtt több millió György élt, és 5 évvel ezelőtt már sokkal kevesebb. Ez azért van, mert a Györgyökből Georgiu lett."[203] Érdeklődését az erdélyi magyarok sorsa iránt azzal magyarázta az őt kihallgató tisztnek, hogy a román határ közelében, Gyulán élt hosszú ideig, ahol „...majdnem minden ismerősömnek rokona volt Romániában. A gyulai felnőttektől sokszor hallottam azokról az időkről, amikor még Erdély Magyarországhoz tartozott."[204]

A hivatalos „szocialista" állásponttól eltérően – amely a nemzeti hovatartozás „túlzott" hangoztatását káros nacionalista megnyilvánulásnak bélyegezte – ők összeegyeztethetőnek tartották a *valódi* szocializmus és a nemzet eszméjét. U. Gábor zárkatársa szerint Jancsó Miklós filmjei is ezt a hitet erősítették meg bennük: „Jelenlegi eszmei vezérüknek az ismert filmrendezőt, Jancsó Miklóst tekintik – írta jelentésében az ügynök –, akivel ugyan semmi kapcsolatuk nem volt, de filmjeiből, amit kivétel nélkül megnéztek, úgy ítélték meg, hogy érzelmileg egyek. Példaképpen megemlíti [U. Gábor], hogy »Az égi bárány« című filmjében vörös kokárdás fiatalok nacionalista, irreden-

200 ÁBTL V-159241/2. 299. V. Villő önvallomása, 1972. március 29.

201 ÁBTL V-159241/2. 56. U. Gábor terhelt kihallgatási jegyzőkönyve, 1972. március 31.

202 ÁBTL V-159241/2. 56. U. Gábor terhelt kihallgatási jegyzőkönyve, 1972. március 31.

203 ÁBTL V-159241/2. 66. U. Gábor terhelt kihallgatási jegyzőkönyve, 1972. április 14.

204 ÁBTL V-159241/2. 66. U. Gábor terhelt kihallgatási jegyzőkönyve, 1972. április 14.

ta dalokat énekelnek. Ezt ők úgy magyarázzák, hogy a vörös kokárda a forradalom jelképe, de a nacionalista dalok mellé jelzik, hogy az ő forradalmuk nem nemzetközi, hanem csak nemzeti. Ezenkívül több hasonló jelenetet mondott, ami mind azt bizonyítja, hogy Jancsó ugyan forradalmár lelkületű, de nem internacionalista."[205]

[205] V-159241/7. 207. „Sólyom Ferenc" ügynök jelentése U. Gáborról, 1972. április 10. A filmrendező Jancsó Miklós mint pozitív példa többször is felmerült a nyomozati iratokban. 1969. március 15-én a Háry Borozóban összegyűlt társaság tagjai így vélekedtek róla: „... Jancsó nagyon karakán ember, mert nehéz politikai témákat a fiataloknak az ő nyelvükön bátran fogalmaz meg." ÁBTL V-157864/1. 348. Sz. Kornél gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyve, 1969. április 29. 1972-ben március 15-én többen is Jancsó *Még kér a nép* című filmjét nézték meg a Kossuth Lajos utcai Puskin moziban, mielőtt csatlakoztak volna az esti felvonuláshoz. ÁBTL V-159241/6. 124. T. Attila tanú kihallgatási jegyzőkönyve, 1972. április 5.
Szabó Miklós szerint az 1972. március 15-i tüntetésen az egyik Jancsó-film, a totalitarizmus parabolájának és a magyarságélmény filmjének tekintett *Szegénylegények* „kosztümvilágában" jelentek meg a tüntetők. „Földig lógó kokárdák, nemzetőr karszalagok, fejre kötött lelógó pántlikában folytatódó nemzetiszín szalagok. »Jancsózunk« mondják a résztvevők." Szabó M. 1998.

V.

Spontán vagy szervezett?

„...el volt terjedve Budapesten,
hogy valamilyen megemlékezés lesz
az esti órákban a Petőfi-szobornál...”[206]

Hogyan jöttek létre a március 15-i alternatív megemlékezések? Mennyi volt bennük a spontán és mennyi a szervezett elem? Abban az értelemben mindenképpen spontánnak mondhatók, hogy a megmozdulásoknak nem voltak központi szervezői, akik meghirdették volna az akciót, kijelölték volna a gyülekezés helyét és idejét, eltervezték volna az ünneplés rituáléját, a felvonulás útvonalát, valamint a demonstráció verbális, auditív és vizuális eszköztárát, a fiatalok pedig minden külső kényszer nélkül, szabadon vettek részt rajtuk. Ugyanakkor nem nevezhetjük teljesen spontánnak őket, ha a kifejezés alatt azt értjük, hogy tudatos előkészület nélkül, csupán a pillanatnyi ötlettől vezérelve indultak el külön ünnepelni március 15-én éppen a belvárosban tartózkodók. A nyomozati anyagból kirajzolódó egyéni történetek arról vallanak, hogy spontán és tudatos, rögtönzött és tervezett mozzanatok egyaránt jelen voltak az alternatív ünnepléseken, a megmozdulások évenkénti ismétlődésével pedig egyre több lett a szervezettségre utaló elem. Egyre többen „előre megfontolt szándékból”, nem pedig véletlenül, a pillanatnyi késztetés hatására csatlakoztak a külön ünneplőkhöz.

A délelőtti hivatalos ünnepségek után kialakuló alternatív megmozdulások a hatvanas évek végén még nagy valószínűséggel rögtön-

206 ÁBTL V-159297/1. 183. G. Tamás gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyve, 1971. október 7.

zött akciók voltak. Az iskolákból a hivatalos rendezvényekre kirendelt fiatalok közül néhányan – a nemzeti ünnephez méltatlannak tartott ceremónia miatt háborogva – elhatározták, hogy tovább folytatják az ünneplést, de már önállóan, saját elképzelésük szerint. Valószínűleg ez történt 1968-ban és 1969-ben, amikor a Múzeumkertből átvonultak a Petőfi-szoborhoz, illetve felkerestek több '48-as emlékhelyet is. Kezdetben a Petőfi-szobornál is minden előzetes megbeszélés, tudatos felkészülés nélkül, spontán módon alakulhatott úgy, hogy a hivatalos rendezvény után több fiatal együtt maradt és '48-as dalokat kezdtek el énekelni. A következő években azonban sokan már kizárólag e „különprogram" kedvéért mehettek el a hivatalos ünnepségre (nem kevesen az unalmas vagy dühítően másról szóló műsor végére értek csak oda), arra számítva, hogy utána megint lesz valamilyen közös megmozdulás, amelynek ők is részesei akartak lenni. 1970. március 15-én délelőtt a hivatalos ünnepség után a Petőfi-szobornál maradt fiatalok már egyértelműen arra vártak, hogy többen összegyűljenek, és közösen induljanak el a Kossuth térre.[207] Ekkor még csak harmincan-negyvenen, 1972-ben viszont már ezer-ezerötszáz fiatal vett részt a délelőtti közös alternatív megmozduláson. Sokan bizonyára azért mentek oda, mivel sejtették, hogy a hivatalos rész után mi következik. Ez történt például B. István 18 éves gimnazistával (II. Rákóczi Ferenc Gimnázium), aki 1972. március 15-én délelőtt a városban elterjedt hírek hatására ment a Petőfi-szoborhoz: „Hallottam [...], hogy a hivatalos ünnepség után lesz felvonulás is, mint a múlt években volt. A Petőfi-szoborhoz a hivatalos ünnepség végére értem oda és nem sok idő múlva [...] elindultunk a Kossuth tér felé."[208]

Mivel a délelőtti alternatív megemlékezések a hivatalos rész után kezdődtek, nem volt kérdés, hogy hol és mikor gyűljenek össze a különünneplésre számító fiatalok. Bizonytalanságot legfeljebb az okozhatott, hogy a Petőfi-szobornál vagy a Nemzeti Múzeumnál fog kialakulni az ünneplést elindító „kritikus tömeg". Ez lehetett az egyik oka a két hely közötti vándorlásnak: nemcsak az unalmas vagy oda nem illő műsor miatt mehettek át egyesek a hivatalos ünnepség alatt a Mú-

207 ÁBTL V-156403. 41. Sz. Miklós terhelt kihallgatási jegyzőkönyve, 1970. március 16.

208 ÁBTL V-159241/4. 71. B. István tanú kihallgatási jegyzőkönyve, 1972. március 27.

zeumkertből a Petőfi-szoborhoz (és fordítva),[209] hanem azért is, hogy rátaláljanak a folytatás szempontjából legígéretesebb csoportosulásra.

A délutáni/esti megmozdulások létrejöttéhez már több szervezésre volt szükség, hiszen nem kapcsolódtak semmiféle hivatalos rendezvényhez. Az estére tervezett akciók tényéről és a gyülekezés helyéről, idejéről kezdetben a délelőtti ünnepléseken röppentek fel hírek, és onnan terjedtek szét a városban a fiatalok között. Sz. Tamás 21 éves főiskolás (Kandó Kálmán Műszaki Főiskola) 1969. március 15-én délelőtt a Múzeumkertből a Kossuth-, majd a Bem-szoborhoz vonuló fiatalok között hallott a Petőfi-szoborhoz tervezett esti összejövetelről. B. László (21 éves, villamos műszerész az Ipari Épülettervező Vállalatnál) viszont délután a 68-as villamoson értesült róla, ahol egy számára ismeretlen fiatalember hívta őt a Petőfi-szoborhoz, akit ő szólított meg, hogy arasznyi kokárdája eredete felől érdeklődjön.[210] A délelőtti rendezvény – a hivatalos éppúgy, mint az alternatív – később is az esti programra történő toborzás fő helyszíne maradt. Egy idő után azonban minden újabb híresztelés nélkül is „tudni lehetett", hogy este 5-6 körül valószínűleg „lesz valami" a pesti belvárosban, a '48-as emlékhelyek egyikén: „Ebben az időben [1971. március 15. előtt] el volt terjedve Budapesten, hogy valamilyen megemlékezés lesz az esti órákban a Petőfi-szobornál vagy a Bem-szobornál az egyetemisták szervezésében."[211]

1972-ben is több helyen gyülekeztek a fiatalok az esti megmozdulásra. A legtöbben a Nemzeti Múzeumhoz mentek, de sokan a Petőfi-szobornál vagy a kettő között a Párizsi udvarban várták, hogy többen összegyűljenek. A Petőfi-szobor és a Múzeumkert volt a fiatalok szemében a két legbiztosabb találkozási pont, az alternatív demonstrációk lehetséges kiindulópontja. A többi '48-as emlékhely nem mint gyülekezőhely, hanem mint a felvonulás egy-egy állomása, a budai Vár (a Szentháromság tér vagy a Táncsics-emléktábla) pedig mint végpont jelent meg mentális térképükön. 1972-ben egyesek a nap folyamán

209 A László Gimnázium néhány diákja 1972. március 15-én délelőtt a Nemzeti Múzeumnál beszélt meg találkozót: „Megnéztük, hogy a Múzeum előtt mi van, láttuk, hogy ott KISZ-avatás van, ezért átmentünk a Petőfi-szoborhoz." ÁBTL V-159241/4. 78. Ba. András tanú kihallgatási jegyzőkönyve, 1972. március 24.

210 ÁBTL V-157864/1.154. B. László terhelt kihallgatási jegyzőkönyve, 1969. április 30.

211 ÁBTL V-159297/1. 183. G. Tamás gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyve, 1971. október 7.

hallott információkat követve mentek az egyik vagy a másik helyre, mások – friss információk híján – találomra keresték fel az említett két „biztos" gyülekezési hely egyikét.

Bár központi szervezői nem voltak az alternatív megmozdulásoknak, egymástól függetlenül, külön-külön többen is végeztek a rendezvény létrehozásával és lebonyolításával kapcsolatos valamilyen szervező tevékenységet. Már az ünneplő-demonstráló tömeg kialakulását is ilyen sokszereplős szervezőmunka eredményének tekinthetjük. A fiatalok egymást mozgósították a részvételre, a hír szájról szájra, hálózatszerűen terjedt szét a városban. Sokan nemcsak barátaikat és ismerőseiket agitálták, hanem hasonló gondolkodásúnak vélt, ismeretlen kortársaikat is csatlakozásra szólították fel. A „toborzás" fő helyszínei a fiatalokat vonzó zenei, kulturális rendezvények voltak, amelyeknek ebben az időben főiskolai-egyetemi klubok, művelődési házak adtak otthont. Az 1972-es megmozdulás nyomozati anyagában ilyen helyszínként jelent meg a Budapesti Műszaki Egyetem Bercsényi Klubja,[212] ahol többek között a progresszív rockzenét játszó népszerű Syrius Együttes[213] lépett fel, valamint a Kellner Sándor Művelődési Ház,[214] ahova többek között a Radics Béla alapította Tűzkerék Együttest[215] mentek el meghallgatni a fiatalok és a Petőfi Sándor utcai Jazz Klub,[216] ahol a modern jazz kedvelői találkoztak. Mások a Kossuth Klub[217] vagy az Egyetemi Színpad[218] rendezvényein értesültek a március 15-ére tervezett megmozdulásról.

N. András (19 éves egyetemista, Marx Károly Közgazdasági Egyetem) egyike volt azoknak, akik a nyomozati iratok szerint 1972-ben

212 A BME Építész Kollégiumában (XI. kerület, Bercsényi utca 28–30.) működő klub.

213 Az 1970 és 1973 között egyedi hangzású progresszív rockzenét játszó magyar együttes Mészáros Márta *Szép leányok, ne sírjatok* című filmjében is szerepelt.

214 A VI. kerületi Rózsa Ferenc (ma Rózsa) utcában lévő művelődési házat a Nyomda-, a Papíripar és a Sajtó Dolgozóinak Szakszervezete tartotta fenn.

215 Az 1970 januárjában alakult rockzenekar Magyarországon először játszott Led Zeppelin-dalokat.

216 Az Építők Műszaki Klubjában (V. Petőfi Sándor utca 4.) működő jazzklub ekkor Budapest legrégibb és legismertebb modern jazzklubja volt.

217 A Kossuth Klub (VIII. Múzeum utca 7.) 1953 óta a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat budapesti központja.

218 Az Egyetemi Színpad az ELTE BTK egykori épületében (V. ker. Pesti Barnabás utca, ma Piarista köz) működött.

A Syrius Együttes játszik a Becsényi Klubban 1972 tavaszán

aktívan részt vettek a mozgósításban. „...amikor ismerősökkel találkozott, rendszerint megkérdezte tőlük, hogy jönnek-e március 15-én. Voltak, akik tudták miről van szó, ez volt a többség [...], és voltak, akik nem tudták és megkérdezték, mi lesz. N. András elmondta az utóbbiaknak, hogy 15-én este hat órakor a Múzeumkertben lesz ifjúsági összejövetel, ahol szavalások és éneklések lesznek"[219] – mondta kihallgatása során András egyetemista társa, P. Csilla (19 éves), akivel közösen jártak szórakozni. Csilla felsorolta azokat a helyeket is, ahol a kérdéses hetekben együtt megfordultak és ismerősökkel találkoztak. Március első két szombatján a Bercsényi Klubban Syrius-koncerten jártak, voltak az Egyetemi Színpad előadásán is és a „közgáz bál"[220] is jó lehetőséget nyújtott a toborzásra. B. N. Attila (17 éves középiskolás, I. István Közgazdasági Szakközépiskola) és N. Ferenc (19 éves középiskolás, Zrínyi Ilona Gimnázium) a Petőfi Sándor utcai Jazz Klubban és Syrius-koncerten is hallottak a tervezett összejövetelről. Ismerősök

219 ÁBTL V-159241/6. 33. P. Csilla tanú kihallgatási jegyzőkönyve, 1972. április 13.

220 Valószínűleg farsangi bál, „rongyos bál" volt.

és ismeretlenek is hívták őket hat órára a Múzeumkertbe.[221] V. Imre (20 éves, géplakatos a Pest megyei Állami Építőipari Vállalatnál) a Kellner Sándor Művelődési Házat említette kihallgatása során, ahol március 12-i ottlétük alatt terjedt el a hír, hogy „...a Múzeumkertben fogunk találkozni, hogy megünnepeljük március 15-ét. Olyanok is mondták egymásnak ezt a helyet és dátumot, akik csak látásból – mint törzsvendégek – ismerték egymást."[222]

Az Egyetemi Színpad jegyirodája a Váci utcában (1970)

221 ÁBTL V-159241/3. 256. B. N. Attila tanú kihallgatási jegyzőkönyve, 1972. március 23.

222 ÁBTL V-159241/6. 184. V. Imre tanú kihallgatási jegyzőkönyve, 1972. március 30.

Az információterjesztés és a szerveződés fontos helyszínei voltak a közép- és felsőfokú oktatási intézmények is. Az iskolákban nyílt a legtöbb lehetőség arra, hogy a diákok megosszák egymással a nemzeti ünnep várható történéseivel kapcsolatos értesüléseiket és rávegyék egymást a részvételre. Különösen a középiskolásokra volt jellemző, hogy az osztálytársak, iskolatársak közösen, kisebb-nagyobb csoportokban mentek el az ünnepségekre. Az Árpád Gimnázium egyik végzős osztályából például tízen beszélték meg, hogy 1972. március 15-én délelőtt találkoznak a Nemzeti Múzeumnál, majd onnan a Kossuth térre is közösen vonultak.[223] Többen jöttek együtt a Vörösmarty és a László Gimnáziumból, valamint a Képző- és Iparművészeti Szakközépiskolából is. A József Attila Gimnáziumból szintén egy nyolc-tíz fős társaság kereste fel 1971. október 6-án este az aradi vértanúkról történő alternatív megemlékezés helyszínét, a Múzeumkertet.[224] A mozgósítás az alternatív rendezvényekre szóban és a tanárok elől rejtve történt. Az ifjúság „szocialista neveléséért" felelős oktatási intézmények ugyanis nem tűrték – különösen a március 15-i megmozdulások megismétlődésével –, hogy diákjaik „nacionalista rendzavarásokban" vegyenek részt. Előzőleg megpróbálták lebeszélni, elrettenteni őket, utólag pedig megbüntették a tetten ért „renitenseket".

Sok diák nem önszántából ment el a délelőtti programokra, hanem iskolájukból rendelték ki őket (elsősorban a KISZ-tagokat), hogy ők alkossák a KISZ és a Hazafias Népfront budapesti és kerületi szervezetei által rendezett hivatalos ünnepségek közönségét.[225] 1972-ben

223 ÁBTL V-159241/5. 179. M. Béla tanú kihallgatási jegyzőkönyve, 1972. március 31.

224 ÁBTL V-159297/2. 221. Javaslat M. Péter és társai ügyének lezárására, 1971. november 19.

225 A Szász Ferenc Iparcikk-kereskedelmi Szakmunkásképző Iskolában – U. Gábor és Z. Péter fegyelmi tárgyalásáról szóló jegyzőkönyv szerint – így választották ki a hivatalos ünnepségre kirendelt tanulókat: „A VII. kerületi KISZ bizottság szervezte fiataljainkat a március 15-i ünnepségre, az 1942. március 15-i kommunista tüntetés emlékére felállított dombormű leleplezésének ünnepségére. A KISZ pártösszekötő tanárral és Nagy Bélával a KISZ VB akkori titkárával megállapodtunk, hogy az alapszervezetek beszervezik a KISZ-istákat az ünnepségre, azokat, akik az alapszervezetekben jól dolgoznak. Az elsős 13-as osztályból K. Ilonát, az alapszervezet akkori titkárát (egy régi munkásmozgalmi harcos leányát), R. Katalint (aki középiskolában is jó KISZ-munkát végzett), P. Mártát (a Mendei Lenin Tsz főmezőgazdászának leányát), aki középiskolás korában

ily módon állítólag közel nyolcezer diákot mozgósítottak a fővárosban.[226] Ők, ha korábban nem is tudtak arról, hogy mi várható a hivatalos ceremónia után, vagy milyen tervek vannak az esti folytatásról, a helyszínen nagy eséllyel értesülhettek róla. N. Mihály (17 éves szerszámkészítő ipari tanuló a 21. sz. ipari szakmunkásképző intézetben) szintén azok közé tartozhatott, akik a délelőtti hivatalos ünnepségen hallottak az esti rendezvényről.[227] Iskolatársaival együtt őt a XIII. kerületi KISZ-bizottság által szervezett ünnepségre rendelték ki a Magyar Hajó- és Darugyár (Váci út) előtti Táncsics-szoborhoz.[228] Sz. Gábor (17 éves középiskolás, II. Rákóczi Ferenc Gimnázium) szintén iskolája szervezésében vett részt a Petőfi-szobornál tartott hivatalos ünnepségen. Ő valószínűleg már tudott arról, hogy mi várható a hivatalos ünnepség után, mivel zsebében egy összehajtogatott nemzeti színű zászlóval érkezett, amit valószínűleg ki is bontott a hivatalos részt követő alternatív felvonuláson.[229]

Többen nemcsak a toborzásban, hanem az ünneplés tartalmi és formai elemeinek kialakításában is részt kívántak venni. Egyesek tudatosan készültek arra, hogy verset mondanak vagy beszédet tartanak, mások csupán a helyszínen határozták el, hogy szólnak a tömeghez vagy szavalni fognak. A tudatos készülődők közé tartoztak az előző fejezetben közelebbről is megismert fiatalok. Sz. Jánosék 1971 októberében, G. Józsefék 1972 márciusában előre összeállítottak egy ünnepi műsort Petőfi verseiből, melyeket a magukkal vitt Petőfi-kötetből akartak felolvasni az ünneplés egyes helyszínein. M. Péter 1971. október 6-án nemcsak verssel (Utassy *Zúg Március* című versével), hanem

osztályának legtevékenyebb tagja volt, Sz. Margitot, a Nógrád Megyei Főkapitányság közlekedésrendészeti osztálya vezetőjének leányát, és Z. Magdolnát, aki a Lottó Áruház igen jó ajánlólevelével jött az iskolába. Az iskolai KISZ természetesen meghirdette plakáton is az ünnepséget, hogy bárki elmehet az ünnepségre." ÁBTL V-159241/2. 45. Jegyzőkönyv U. Gábor és Z. Péter fegyelmi tárgyalásáról a Szász Ferenc Iparcikk-kereskedelmi Szakmunkásképző Iskolában, 1972. május 20.

226 ÁBTL 1.12.2. 20. doboz. 1. 1972. és 1973. március 15. sz. n. Jelentések 1972-i és 1973-i március 15-ékről. Jelentés az 1972. március 15-i eseményekről. 1972. április 14.

227 ÁBTL V-159241/5. 281. N. Mihály tanú kihallgatási jegyzőkönyve, 1972. március 25.

228 Az 1949-ben felállított szobor alkotója Domján Árpád. Felirata: Táncsics Mihály (1849–1949) emlékének a Ganz Hajógyár dolgozói

229 ÁBTL V-159241/6. 115. Sz. Gábor tanú kihallgatási jegyzőkönyve, 1972. március 24.

beszéddel is készült az alkalomra. Sz. Miklós 23 éves egyetemista, az 1972. március 15-i megmozdulás elsőrendű vádlottja szintén beszélt a Batthyány-örökmécsesnél, de ő – állítása szerint – nem tervezte el előre, hogy szónokolni fog, hanem csak a helyszínen határozta el, hogy feláll a szobor talpazatára és szól a fiatalokhoz.

1970. március 15-én G. Bence (18 éves, a miskolci Bláthy Ottó Villamosenergiaipari Technikum 18 éves tanulója) a *Nemzeti dalt* adta elő a Kossuth-szobornál. Valószínűleg a Petőfi-szobortól a Kossuth térre történő átvonulás során beszélték meg néhányan – az adott helyzetben kezdeményezőként fellépő fiatalok –, hogy mi történjen a Kossuth téren, és az irodalmi színpados tapasztalatokkal rendelkező G. Bence vállalta, hogy szavalni fog. A közösen elénekelt *Himnusz*ból, majd egyperces néma vigyázzállásból állt volna az ünneplés, ha nem állítja le a műsort a parlamenti őr. Így csak a vers néhány sora hangozhatott el. 1971. március 15-én délután a Várban szintén volt versmondás és megemlékezés a márciusi ifjakról, erről azonban nem tartalmaznak részleteket a nyomozati iratok.

Az emlékhelyeken előadott versek és beszédek – a közös éneklés mellett – fontos részei voltak a fiatalok alternatív megmozdulásainak, olyan rítusok, amelyek az egyszerű összejövetelt ünneppé, az emlékmű körül összegyűlt fiatalokat pedig emlékező közösséggé formálták. Jól mutatja ezt a pesti belvárosban 1972. március 15-én este szétzavart menet résztvevőiből a Várban összegyűlt fiatalok reakciója, akik arra vártak a Szentháromság téren, hogy végre történjen valami, szóljon valaki a tömeghez, azaz kezdődjön el az ünneplés. Kihallgatásuk során többen is hasonló módon beszélték el az ott történteket: „A Szentháromság téren körülbelül nyolcszázan lehettünk. Itt is várakozás folyt, nem láttam olyan jelt, amiből ünneplés megkezdésére következtethettem volna."[230] „Ténferegtünk, nézelődtünk a téren, nem vettük észre, hogy valamiféle ünneplés készülne."[231] A tömeges jelenlét és a vizuális jelképek (kokárda, zászló) használata önmagában, a megemlékezés verbális elemei nélkül nem voltak elegendők számukra a méltónak tartott megemlékezéshez.

230 ÁBTL V-159241/5. 118. K. Gábor tanú kihallgatási jegyzőkönyve, 1972. március 30.

231 ÁBTL V-159241/6. 21. P. Géza tanú kihallgatási jegyzőkönyve, 1972. április 12.

Az ünneplés vizuális kellékeit az egyes résztvevők vitték magukkal vagy közösen kerítették elő. 1970-ben a Petőfi-szobortól a Kossuth-szoborig vonuló csoport tagjai még kölcsönkérték az egyik házból a bejárat fölé kifüggesztett nagy nemzeti színű zászlót, hogy azzal vonulnak tovább,[232] 1972-ben azonban már eleve zászlókkal érkezett néhány fiatal a délelőtti alternatív felvonulásra. A kis piros-fehér-zöld papírzászlókat általában egyénileg szerezték be, de a Múzeumkertben gyülekező fiataloktól 1971-ben és 1972-ben pénzt is gyűjtöttek, hogy abból közösen vásároljanak zászlócskákat és szétosszák a jelenlévők között. Kokárdáról, karszalagról általában szintén mindenki maga gondoskodott – saját ízlése szerinti méretben –, de a nyomozati iratokban arra is van utalás, hogy kisegítették egymást, és a saját hosszú szárú kokárdájukból vágtak le például egy darabot a kokárda nélkül érkezőknek.

Központi szervezés híján saját kezdeményezésre, önszántukból léptek fel azok a fiatalok is alkalmi „rendezőnek", akik segítették az összesereglett tömeg ünneplő-demonstráló menetté szerveződését. Többen is megemlítették kihallgatásuk során, hogy 1972. március 15-én a Múzeumkertből induló fiatalokat néhányan sorokba igyekeztek rendezni, és felhívták a figyelmüket a fegyelmezett viselkedésre: „Egyetemista kinézetű fiatalok futkároztak mellettünk és az ő utasításukra álltunk és mentünk rendes, fegyelmezett ötös sorokban."[233] „Több szakállas fiú irányította a menetet. Útközben többször hangoztatták, túlzottan ne hangoskodjunk, fegyelmezetten vonuljunk, nehogy a rendőrségnek ürügyet adjunk a beavatkozásra."[234] A rendőrökkel való összeütközés megakadályozása volt a célja annak a két fiatalnak is, akik délelőtt a Kossuth téren a felvonulók képviseletében beszéltek a rendőrökkel, majd felszólították társaikat, hogy ének és szavalat nélkül vonuljanak tovább.

A megmozdulások során számos olyan helyzet adódott, amikor szükségessé vált, hogy a résztvevők közül valaki képviselje, befolyásolja, irányítsa a tömeget, az ünneplő-demonstráló csoport vezetőjévé lépjen elő. Többnyire a menet elején haladók közül kerülhettek ki az erre hajlandónak mutatkozó fiatalok, hiszen már eleve azok állhattak

232 ÁBTL V-156403. 41. Sz. Miklós terhelt kihallgatási jegyzőkönyve, 1970. március 16.

233 ÁBTL V-159241/6. 184. V. Imre tanú kihallgatási jegyzőkönyve, 1972. március 30.

234 ÁBTL V-159241/6. 124. T. Attila tanú kihallgatási jegyzőkönyve, 1972. április 5.

az élre, akiktől nem állt távol a vezető-irányító szerep. 1972-ben a Múzeumkertből induló 800–1500 fős tömeg a rendőrök többszöri közbeavatkozására egyre kisebb csoportokra esett szét, amelyek külön-külön próbáltak feljutni a Várba. A váratlan helyzet valószínűleg újabb és újabb „vezetőket" termelt ki, akik az eredeti útirányától eltérített, szétbomlasztott csoportok élére állva (ténylegesen és szimbolikusan is) próbálták folyamatosan „újratervezni" a rendőrök uralta belvárosból a Budára átvezető útvonalat.

Néhány kihallgatási jegyzőkönyvben arra is találunk utalást, hogy a felvonulók „őröket" hagytak hátra a gyülekezőhelyeken, hogy a később érkezők is tudják, hova menjenek, hol csatlakozhatnak a többiekhez. Ezt feltételezte például K. László 19 éves középiskolás (Bem József Szakközépiskola), aki Szigetszentmiklósról kilenc barátjával együtt utazott be este hat órára a fővárosba. A többiek egyenesen a Múzeumkertbe mentek, ő viszont – egy kis kitérő után – csak azután ért oda, hogy a menet már elvonult. Két ismeretlen lány közölte vele, hogy a többiek a Szentháromság térre mentek, ott keresse őket. „Az volt a benyomásom – állította a kihallgatási jegyzőkönyv szerint –, hogy ők [a lányok] azért maradtak a Múzeumnál, hogy a később jövőket a találkozási helyre küldjék."[235] Nem tudhatjuk, hogy valóban ez lehetett-e a benyomása K. Lászlónak vagy csupán kihallgatása során a megmozdulás „szervezettségét" firtató nyomozói kérdésre („Lehetségesnek tartja-e...?) adott válaszaként került bele a mondat a jegyzőkönyvbe. Ugyanakkor nem tűnik teljesen valószerűtlennek, hogy egyesek valóban ott maradtak a gyülekezőhelyen, hogy késve érkező ismerőseiket megvárják, és így a többi lemaradót is informálták. 1971. október 6-án az aradi vértanúkra emlékezők csoportjából is ketten ott maradtak a megemlékezés helyszínén, a Múzeumkertben, miután a többiek a Petőfi-szoborhoz vonultak. Az ő esetükben egyértelmű volt a cél: „...ha még jönnek személyek, akkor azokkal együtt utánunk jönnek."[236]

235 ÁBTL V-159241/5. 53. K. László tanú kihallgatási jegyzőkönyve, 1972. április 6.

236 ÁBTL V-159297/2. 12. N. János tanú kihallgatási jegyzőkönyve, 1971. október 27.

VI.

Jelképek és szimbolikus cselekedetek

„Fekete hosszú Bocskai-zakó és hozzávaló nadrág volt rajta, fehér ing, gallérra kihajtva, kezében egy piros-fehér-zöld színű papírzászló, mellén nemzeti színű kokárda. Hajviselete vállig érő, Petőfi-szakáll és bajusz még hozzá. A kezében lévő zászlót lengette éneklés közben."[237]

Kokárda

A nemzeti zászló és a kokárda volt a márciusi demonstrációk legfontosabb tárgyi kelléke. Az egyszerre nemzeti és forradalmi jelképnek számító kokárda viselését ebben az időben csupán megtűrte a hatalom. Tiltani nem tiltotta, azonban a Forradalmi Ifjúsági Napokra készített egyenkitűzőkkel igyekezett használatát háttérbe szorítani. A hetvenes évek hivatalos március 15-i ünnepségeiről készült fényképfelvételeken jól látszik, hogy a szónokok és a rendezvények biztosítására kirendelt ifjúgárdisták nem hagyományos szalagkokárdát viseltek, hanem fémből készült kitűzőt. 1976-ban a kerek „pléhkokárdára" vörös csillaggal kombinált nemzeti zászlót helyeztek. A következő évek egyikén pedig olyan kokárdát imitáló fémjelvények készültek a márciusi ünnepekre, amelyen a piros-fehér-zöld sávokat egy széles vörös szegéllyel is megtoldották, közepére pedig az éppen aktuális ünnepet jelképező szobor képe került (a Petőfi-szobor, a Gellért-hegyi Felszabadulási emlékmű, illetve a Felvonulási téren álló Tanácsköztársasági-emlékmű szobrai).

A szalagkokárda viselése nemcsak a hagyományos '48-as ünneplési gyakorlat követését jelentette az alternatív rendezvények fiatal-

237 ÁBTL V-159241/4. 85. B. Sándor tanú kihallgatási jegyzőkönyve, 1972. április 15.

Az 1976. március 15-i múzeumkerti hivatalos megemlékezés „pléhkokárdás" résztvevői

jai számára, hanem tudatos szembehelyezkedés is volt a hatalom jelképhasználatával. A kokárda kitűzése március 15-én sokak számára több volt, mint az '48-as forradalomra emlékezés egyik szimbolikus aktusa. Olyan megkülönböztető jelnek is szánták, mely kiemeli őket a kokárdát nem viselő, illetve a „pléhkokárdát" kitűző ünneplők, utcai járókelők tömegéből, megteremtve ezzel a nemzethez tartozást akár a hatalom ellenében is kifejezni szándékozók eszmei közösségét.

Így vélekedtek a kokárda használatáról az alternatív tüntetések kihallgatott résztvevői: F. Gábor 18 éves gimnazista szerint a kokárdaviselés a nemzeti elköteleződés egyértelmű jele, ezért tartotta megdöbbentőnek és elkeserítőnek, hogy sok fiatalon nem volt kokárda a nemzeti ünnepen. „Oh, mily szörnyű látni a gyávaságot, / mellyel magyar tagadja a magyarságot!"[238] – foglalta versbe csalódottságát, melyből az is kiderül, hogy a fiatalok szerinte félelemből, megalkuvásból nem tűzik ki magukra március 15-én a nemzeti szalagot. 1972-ben a Múzeumkertből induló felvonulók szintén úgy vélték, hogy a kokárdát viselő fiatalok hozzájuk hasonlóan gondolkodnak, ezért elsősorban őket szólították meg, hogy csatlakozzanak a menethez: „...hívtuk a bennünket megnéző fiatalokat és azokat, akiken kokárda volt, hogy jöjjenek velünk"[239] – idézte fel a toborzás technikáját az egyik résztvevő. A László Gimnáziumból érkező gimnazistákat is azért állította meg az utcán egy ismeretlen fiatalember 1971. március 15-én – aki az esti alternatív ünneplésre toborozta a résztvevőket –, mivel kokárdát viseltek. „Arra is megkért bennünket – idézte fel az esetet egyikük –, hogy ha kokárdás emberekkel találkozunk, azokat is kérjük fel, hogy este hatra jöjjenek a Petőfi-szoborhoz."[240] A 21 éves villamos műszerész, B. László is azért csatakozott 1969. március 15-én este a Háry borozóban egy ismeretlen társasághoz, mivel valamennyien kokárdát vagy karszalagot viseltek.[241]

A nemzeti színű szalagnak nemcsak viselői szemében volt identitásjelző és csoportképző szerepe. A hatalom is megkülönböztető jelnek tartotta és gyanakvással figyelte a március 15-i hivatalos ünnepségek után is a köztereken csoportosuló kokárdás fiatalokat, akikre azonban nem mint lelkes hazafiakra, hanem mint nacionalista rendbontókra tekintett. A fegyelmező-megtorló rendőri akciók során is a kokárdaviselés volt az egyik kritérium, amelynek alapján megkülönböztették, hogy kik tartozhatnak a „rendbontók" és kik az egyszerű utcai járókelők

238 ÁBTL V-159241/1. 146. F. Gábor terhelt kihallgatási jegyzőkönyve, 1972. április 13.

239 ÁBTL V-159241/1. 179. K. György gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyve, 1972. március 15.

240 ÁBTL V-159241/4. 106. B. Zsuzsanna tanú kihallgatási jegyzőkönyve, 1972. március 24.

241 ÁBTL V-157864/1. 348. Sz. Kornél gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyve, 1969. április 29.

közé. A kokárdásokat nagyobb valószínűséggel igazoltatták és vették őrizetbe. Különösen a hagyományosnál nagyobb kokárdát és a nemzeti színű karszalagot viselők, illetve a nemzeti színeket a megszokottól eltérő módon magukra helyezők számíthattak a rendőrök beavatkozására. Ha a kisméretű kokárdát megtűrte is a hatalom – legalábbis az ünnep napján –, a tenyérnyi nagyságú és a hosszú, akár derékig is lenyúló szárú kokárda viselését kihívó magatartásnak, „nacionalista provokációnak" tartották. Az 1972-ben őrizetbe vett K. György (22 éves, segédszerkesztő a Vízügyi Tervező Vállalatnál) kokárdáját bizonyítékul le is foglalták: „...a kihallgatáson közölte velem a nyomozóm, hogy a nemzetiszínű kokárdát [és] Illyés Gyulától a Petőfi című könyvet lefoglalja mint bizonyítékot ellenem. [...] Nem tudom milyen bizonyíték ellenem a nemzetiszínű kokárda. Esetleg ezzel azt tudja bizonyítani, hogy magyar vagyok, de mást nem"[242] – fejtette ki véleményét K. György az eljárásról zárkatársa (a zárkaügynök) előtt.

Még kevésbé nézték el a széles nemzeti színű karszalag viselését, ami nemcsak a '48-as, hanem az '56-os nemzetőrök emlékét is felidézte. A nemzetőrkarszalag a kokárdánál is közvetlenebb utalás volt a '48-as szimbolikát használó október 23-ra, mind viselői számára, mind a hatalom szemében. 1968. március 15-én nemzetőrkarszalagja miatt igazoltatták a rendőrök az akkor 16 éves középiskolás G. Bencét.[243] A 20 éves Sz. Kornélt (segédmunkás a Képzőművészeti Alap Kiadóvállalatnál) 1969. március 14-én ugyancsak a karján viselt nyolc centiméter széles nemzeti színű szalag és fekete nyakkendője miatt vitték be a VIII. kerületi kapitányságra, hogy figyelmeztessék. Elmondása szerint hosszú haja és szakálla is közrejátszott abban, hogy felfigyeltek rá a rendőrök, az ilyen hajviseletet és arcszőrzetet ez idő tájt a normaszegés biztos jelének tekintették.[244] A megfélemlítését célzó intézkedés nem érte el célját. Kornél másnap, ha nem is karszalaggal, de a karszalagból varrt nagy méretű kokárdával jelent meg a március 15-i ünnepségek helyszínén.

242 ÁBTL V-159241/7. 223. „Baráth" ügynök jelentése K. Györgyről, 1972. április 19.

243 ÁBTL V-156403. 61. G. Bence terhelt kihallgatási jegyzőkönyve, 1970. március 16.

244 ÁBTL V-157864/1. 348. Sz. Kornél gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyve, 1969. április 29.

A nemzeti színű karszalag erős '56-os szimbólumértékét jól mutatja, hogy 1971. október 6-án az aradi vértanúkról a Múzeumkertben megemlékezni készülő fiatalok azért nem viseltek karszalagot, nehogy a rendőrség álcázott '56-os megemlékezésnek tekintse az alternatív rendezvényt. Ez jóval nagyobb veszélyt jelentett volna – különösen a forradalom 15. évfordulóján –, mint egy „engedély nélküli" megemlékezés az 1848–49-es forradalom és szabadságharc bukásáról: „...valaki azt mondta, hogy ne rakjuk fel, mert március 15-én meg lehetett tenni, hogy karszalaggal vonuljunk végig az utcán, de [most...] nemcsak a rendőrség, hanem még a lakosság is október 23-a megünneplését látná benne."[245] A kifogásolt karszalagokat (ötven darabot) három barát (G. Tamás 16 éves ipari tanuló, Sz. János 17 éves és D. András 16 éves segédmunkások) készítette a tavasz óta tervezett gyásznapi összejövetelre a Röltexben vásárolt nemzeti színű szalagból, azzal a céllal, hogy majd szétosztják az összegyűlt fiatalok között.

A BRFK jelentése szerint 1974. március 15-én is a nagy méretű kokárda és a nemzetőrkarszalag viselése miatt igazoltatták a legtöbb fiatalt. Z. Ferenc, 17 éves ipari tanuló hosszú szárú kokárdáját a *Nemzeti dal* első sora díszítette.[246] F. Károly, 21 éves ipari tanulót azért állították elő, mivel a nemzeti szalagot a homlokára kötve, „mintegy indián fejdíszként"[247] hordta (bár valószínűleg ő inkább hippi fejdísznek szánta). Az indoklás szerint a „nemzeti színek méltatlan viselése"[248] miatt vitték be a rendőrségre. (Egy szűk évtizeddel később, 1982-ben azonban már annyira nem tartották deviáns viselkedésnek a nemzeti szalag homlokon viselését, hogy az aktuális FIN-plakáton szereplő hosszú hajú lányalak is éppen így hordta.) L. László 19 éves segédmunkást azért figyelmeztették, mivel a kalapja köré tekerte a nemzeti szalagot, melynek hosszú szárai a válláig értek. K. Árpád 21 éves gépmunkást pedig azért, mivel „...vállszíjas táskáját egy nemzeti színű zászlóval

245 ÁBTL V-159297/1. 198. G. Tamás terhelt kihallgatási jegyzőkönyve, 1972. október 21.

246 BFL VI. 15. d. 2. 1. kisdoboz, Előzetes összefoglaló jelentés a főváros 1974. március 15-i közrendvédelmi helyzetéről és az ünnepségek biztosításának végrehajtásáról, 1974. március 18.

247 BFL VI. 15. d. 2. 1. kisdoboz, Előzetes összefoglaló jelentés a főváros 1974. március 15-i közrendvédelmi helyzetéről és az ünnepségek biztosításának végrehajtásáról, 1974. március 18.

248 BFL VI. 15. d. 2. 1. kisdoboz, Jelentés, 1974. március 20.

és kokárdával borította be."[249] K. Árpád azzal mentegetőzött, hogy ő már évek óta így dekorálja táskáját március és április hónapokban. Nem volt jó ötlet tőle a „szokásjogra" hivatkozni, hiszen a hatalom a nemzeti színek nyilvános viselését – még a legszolidabb formában is – csupán az ünnep napján tolerálta, és nem nézte jó szemmel, ha valaki már napokkal korábban kitűzte és az ünnep múltával sem vette le a kokárdát.[250] L. Lászlóval sem csupán az volt a baj, hogy a nemzeti színeket feltűnő módon viselte a kalapján, hanem az is, hogy azt már jóval március 15-e előtt a fejére tette.

A kokárdákat a hetvenes években használóik többnyire maguk készítették a rövidáruüzletekben kapható nemzeti színű szalagból, nem készen vásárolták (ha egyáltalán lehetett kész kokárdát kapni ekkor a boltokban[251]). A nagy méretű kokárda és a karszalag biztosan saját gyártmány volt. A rendőrségen 1972-ben kihallgatott fiatalok közül többen is elmondták, hogyan jutottak hozzá kokárdájukhoz. Egyesek az ünnep előtti napokban készítették, mások csak az ünnep napján vásárolták meg a hozzá való anyagot, de olyanok is voltak, akik kokárda nélkül mentek el az alternatív rendezvényre és ott próbáltak szerezni egyet. A kokárdaviselés – mint láttuk – fontos jelzése volt a különünneplők csoportjához való tartozásnak, ezért mindenki igyekezett kokárdához jutni.

K. György, 22 éves segédszerkesztő és barátja március 14-én az Ádám Sörözőben készítették kokárdáikat.[252] A 19 éves OTP-dolgozó G. József pedig március 15-én délelőtt, barátja lakásán varrta meg kokárdáját a Deák téri Röltexben vásárolt szalagból, miközben Pe-

249 BFL VI. 15. d. 2. 1. kisdoboz, Feljegyzés az 1974. március 15-ét megelőző intézkedésekről, 1974. március 13.

250 Nagy Gáspár így emlékezett vissza a kokárda „túlhordására" mint a korabeli ellenállás egyik formájára: „...a '70-es évek végén [...] egy hétig le sem vette az ember [a kokárdát], és már gyanúsan néztek ránk a buszon, villamoson, és ez jó érzés volt." Kő 1995.

251 Készen kapható kis kokárdáról az első hirdetést a *Magyar Ifjúság* 1984. március 9-i számában találtam, amely szerint 5 forintért kokárda, 9 forintért Petőfi-jelvény volt kapható az Ezermester boltokban. *Magyar Ifjúság*, 1984. március 9. 36.

252 ÁBTL V-159241/1. 186. K. György terhelt kihallgatási jegyzőkönyve, 1972. március 31.

tőfi verseiből műsort állítottak össze a délutáni különünneplésre.[253] L. Márton 23 éves egyetemista az ünnepnap délutánján a Nemzeti Múzeumhoz közeli Úttörő Áruházban vett nemzeti színű szalagból készített magának kokárdát, amelyből este a Múzeumkertbe kokárda nélkül érkező barátjának is levágott egy 15 cm-es darabot. Hasonlóan segítették egymást 1969-ben este a Petőfi-szobornál összegyűlt alternatív ünneplők is: Sz. Tamás (21 éves főiskolás) például a megemlékezésre magával hozott virágcsokorról vette le a nemzeti szalagot, hogy mások kokárdát készítsenek belőle.[254]

Nemzeti zászló

A nemzeti zászló a kokárda mellett kétféle formában is megjelent az alternatív megmozdulásokon. A résztvevők többsége hurkapálcára ragasztott kis piros-fehér-zöld színű papírzászlót tartva vonult fel, a menet élén pedig egy-egy nagy méretű textilzászló magasodott a csoport fölé. A magyar zászlóval nemcsak nemzeti elkötelezettségüket és a külön ünneplők egységét, összetartozását akarták kifejezni a demonstráló fiatalok. A zászló – eredeti szerepének megfelelően – harci jelként is szolgált a szimbolikus mezőben zajló küzdelemben. A március 15-i ünnepnap ugyanis a piros-fehér-zöld és a vörös színek csatájának a színtere is volt.

A hatalom a Forradalmi Ifjúsági Napokba betagolt nemzeti ünnep nemzeti jellegét a nemzetközi munkásmozgalmat jelképező vörös zászlók tömeges kihelyezésével is igyekezett tompítani. A hivatalos ünnepi dekoráció hasonló arányban tartalmazott nemzeti és vörös színeket, ami sokakat felháborított és cselekvésre ösztönözött: „... a hivatalos szervek ezt a kiemelkedő nemzeti ünnepünket szándékosan magyartalanítják, és ennek tudható be, hogy ezen a napon minden évben legalább annyi vörös zászló van kitűzve, mint nemzeti színű."[255]

253 ÁBTL V-159241/1. 261. G. József gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyve, 1972. március 16.

254 ÁBTL V-157864/1. 103. Sz. Tamás gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyve, 1969. április 30.

255 ÁBTL V-159241/2. 252. B. András gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyve, 1972. április 17.

A hivatalos ünnepléssel elégedetlen fiatalok a „helyes arány" helyreállítását a nemzeti színek fokozott használatával és a szovjet megszállás jelképének tekintett[256] vörös színek eltávolításával kívánták elérni. A Petőfi-szobornál és a Nemzeti Múzeumnál a földbe szúrt kis papírzászlók közül kihúzogatták a „ruszki vörös zászlókat."[257] Olyan gyakori lehetett ez az eljárás, hogy nevet is kapott; „gyomlálásnak" hívták egymás között a szimbolikus elégtételnek ezt a formáját. „Megyünk a Petőfi-szoborhoz vörös zászlót gyomlálni?"[258] – kérdezték egymástól a László Gimnázium negyedikes diákjai 1972. március idusán. 1971. március 15-én a Múzeumkertben G. József (19 éves kisegítő az OTP Postai Csekkelszámoló Csoportnál) is szorgalmasan „irtotta" a vörös zászlót, amiről mint komoly fegyverténytől számolt be később barátainak: „G. József mondta nekünk, hogy legalább annyi vörös zászló volt ott [a földbe szúrva], mint nemzeti színű és ő ritkította a vörös zászlókat. Elmondta, hogy többet kihúzott a földből, és ezeket a vörös zászlókat bedobta a szemétkosárba."[259]

Nemcsak a kis papírzászlókat „gyomlálták ki" előszeretettel a '48-as emlékhelyeken, hanem a köztereken elhelyezett nagy vörös zászlók

256 Részlet Z. Péter kihallgatásából:
A kihallgató tiszt kérdése: „Mit értettek »ruszki vörös zászlók« alatt?"
Válasz: „A vörös zászlókról azért mondtuk, hogy »ruszki vörös zászlók«, mert arra gondoltunk, hogy ezek a zászlók szovjet zászlók az ünnepségen. Azért mondtuk, hogy ne legyenek ott a vörös zászlók az ünnepségen, mert azt gondoltuk, hogy ezek a zászlók szovjet zászlók, és nem értettünk egyet azzal, hogy ezek március 15-én egymás mellett legyenek a magyar zászlóval. Kérdésre elmondom, hogy tudomásom szerint a Szovjetunió állami zászlaja vörös alapon arany sarló-kalapács a nyél melletti felső sarokban. Kijelentem, arra gondoltam, hogy a házak fellobogózására használt vörös zászlók ennek leegyszerűsítése, azaz ezek is szovjet zászlók. Kérdésre elmondom, hogy most, miután megtudtam, hogy a vörös zászlók, amelyeket mi kifogásoltunk, a nemzetközi munkásmozgalom és a világforradalom vörös zászlói, magyarázatként hozzáfűzöm, hogy mi nem az előbbi jelképek ellen, hanem a vörös zászlókat szovjet zászlóknak tartva, ez utóbbi ellen tiltakoztunk." ÁBTL V-159241/2. 129. Z. Péter terhelt kihallgatási jegyzőkönyve,1972. április 26.

257 ÁBTL V-159241/2. 116. Z. Péter gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyve, 1972. április 19.

258 ÁBTL V-159241/4. 78. Ba. András tanú kihallgatási jegyzőkönyve, 1972. március 24.

259 ÁBTL V-159241/2. 252. B. András gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyve, 1972. április 17.

sem voltak biztonságban a tavaszi ünnepek egyikén sem. A rendőri jelentések szerint főleg a hidakról tűntek el a szovjet megszállásra emlékeztető zászlók, de a lakóépületek kapubejárata fölé kirakott vörös zászlókat is gyakran eltüntették vagy megrongálták. Az esetek jellemzően éjszaka történtek, amikor nagyobb eséllyel lehetett észrevétlenül véghezvinni a papírzászló kihúzásánál nehezebb és nagyobb veszéllyel járó manővert. A városszerte kitűzött vörös zászlókat elsősorban nem is március 15-én, hanem április 4-e (a felszabadulás ünnepe) környékén fenyegette veszély, hiszen ez az állami ünnep idézte fel leginkább a megszállás vagy felszabadítás dilemmáját, a Szovjetunió magyarországi térhódításának kérdését.

S. György 20 éves segédmunkás (Magyar Filmgyártó Vállalat) 1971. április 3-ról 4-re virradó éjjel a Lánchídon elhelyezett vörös zászlók közül tört ki egyet, majd a Dunába dobta, amiért hat hónap felfüggesztett börtönbüntetést kapott. Bár a rendőri jelentés szerint tettét „ittas állapotban" követte el,[260] ő tudatos ellenzéki megnyilvánulásként beszélt róla „zárkatársának" (a zárkaügynöknek) egy évvel később, amikor az 1972. március 15-i tüntetésen őrizetbe vették.[261] Sz. József 25 éves villanyszerelőt 1972. április 4-én hajnalban érték tetten, amikor az Árpád hídról belehajított egy vörös zászlót, a rendőri jelentés szerint ittasan, a folyóba.[262] Sz. János 24 éves főiskolai hallgató 5-én éjszaka a Margit hídon tette ugyanezt.[263] A hidakat talán azért részesítették előnyben, mivel ott alacsonyabban voltak elhelyezve a zászlók, mint a lakóépületeken, a Dunába dobva pedig gyorsan meg lehetett szabadulni a bűnjeltől, miközben a szimbolikus igazságtétel aktusa is megvalósult.

A BRFK jelentései számos olyan esetről is beszámoltak, amikor a lakóházak kapuja felett elhelyezett zászlókat vitték el vagy rongálták meg. 1971. április 3-ára virradóra például a Ráday utca 39. számú ház kapuja fölé kitűzött vörös zászlót törték le és vitték el ismeretlenek.[264] 1973. március 15-én a XX. kerületben, a Kossuth Lajos utca és

260 BFL VI. 14. g. 26. kisdoboz, Napi helyzetértékelés Budapesten az elmúlt 48 órában, 1971. április 5.

261 ÁBTL V-159241/7. 128. V. Z. alkalmi személy jelentése, 1972. március 17.

262 BFL VI. 14. g. 27. kisdoboz, Napi helyzetértékelés Budapest, 1972. április 3–4.

263 BFL VI. 14. g. 27. kisdoboz, Napi helyzetértékelés Budapest, 1972. április 3–4.

264 BFL VI. 14. g. 26. kisdoboz, Napi helyzetértékelés Budapesten az elmúlt 48 órában, 1971. április 5.

az Erzsébet tér sarkán lévő lakóházra kitűzött vörös zászlót emelte ki tartójából két 15 éves gimnazista, majd az Erzsébet téren hagyták a földbe szúrva.[265] Nem mindig vitték el a zászlót az elkövetők, sokszor „csak" összetépték vagy felgyújtották, ami azonban még nyilvánvalóbbá tette feltételezett szándékukat, hogy a szovjet zászlónak tartott jelkép megsemmisítésével, megrongálásával tiltakozzanak a megszállás ellen. 1973. március 25-én három huszonéves segédmunkás a Lumumba utcai[266] Lőwy Sándor Kollégium bejárata felett kitűzött vörös zászlót gyújtotta meg.[267] Természetesen nem minden zászlórombolás volt tudatos tiltakozás a fennálló rendszer ellen.

Nemcsak vörös zászlók tűntek el a közterekről, hanem nemzeti színűek is. 1971. március 14-éről 15-ére virradó éjszaka három nemzeti zászló eltűnéséről is beszámolt a BRFK aznapi jelentése. A VII. kerület három közeli lakóházáról loptak el egy-egy zászlót. A nemzeti ünnep előtti időpont arra enged következtetni, hogy az elkövetők talán az alternatív megmozduláson akarták felhasználni a zászlókat, hasonlóan azokhoz a fiatalokhoz, akik 1974. március elején egy Szakasits Árpád úti (XI. kerület) házról azért vették le a nemzeti színű zászlót, hogy március 15-én azzal menjenek felvonulni.[268] K. Sándor 24 éves antennaszerelő az Örs vezér téri metróállomásról vitt el egy nemzeti színű zászlót 1973. március 15-én, amit gépkocsijára tűzött és úgy vonult végig a városon a Március 15. térig, ahol „...a tömeg éljenzése közepette több tiszteletkört írt le."[269]

Valószínűleg más megfontolásból vitte el valaki a nemzeti zászlót a VII. kerületi Peterdy utca 24. számú házról, és tépte össze a mellé tűzött vörös színűt 1973. április 4-én hajnalban.[270] Talán azt kívánta demonstrálni, hogy április 4-ét nem ünnepelheti az ország, a nemzeti

265 BFL VI. 14. g. 30. kisdoboz, Napi helyzetértékelés Budapest, 1973. március 14–15.

266 1990-től Róna utca.

267 BFL VI. 14. g. 30. kisdoboz, Napi helyzetértékelés Budapest, 1973. április 1–2.

268 BFL VI. 14. g. 33. kisdoboz, Napi jelentés az 1974. március 14-én 20-tól 15-én 20-ig történt jelentősebb eseményekről

269 ÁBTL 2.7.2. Tájékoztató jelentések 65-9/64/1973. Benkei András belügyminiszter jelentése a március 15-i ünnepségekkel kapcsolatos eseményekről, intézkedésekről a Politikai Bizottság tagjai, a KB titkárok és a KISZ KB első titkára részére, 1973. március 16.

270 BFL VI. 14. g. 30. kisdoboz, Napi helyzetértékelés Budapest, 1973. április 3–4.

zászlónak nincs helye ezen a napon a köztereken. Hasonló tartalmú szimbolikus cselekménynek tűnik a nemzeti színek eltávolítása az április 4-én megkoszorúzott, kidekorált szovjet hősi emlékművekről. 1971. április 3-án V. László 18 éves segédmunkás a XX. kerületi Emlékezés terén lévő szovjet hősi emlékműnél elhelyezett koszorúkról tépte le a nemzeti szalagokat.[271] 1973. április 3-án pedig XVII. kerületben, a Tessedik Sámuel téri szovjet hősi emlékműnél elhelyezett nagy méretű nemzeti színű zászlót vitte el valaki.[272]

A '48-as emlékhelyek és a városi tér „megtisztítása" – a vörös színek eltüntetése – mellett a nemzeti színek nagyarányú használata jellemezte a különünneplők megmozdulásait. Kokárda szinte mindenkin volt, és kis piros-fehér-zöld papírzászlót is sokan vittek magukkal. 1972-ben a Nemzeti Múzeumnál pénzt is gyűjtöttek – mint láttuk –, hogy abból papírzászlókat vásároljanak, amit szétosztottak a különünneplésre összegyűlt fiatalok között. „Mikor bementem [a Múzeumkertbe], a kezembe nyomtak egy zászlót, kis magyar zászlót"[273] – mondta kihallgatása során V. Villő 16 éves gimnazista. G. József (19 éves kisegítő az OTP Postai Csekkelszámoló Csoportnál) a szétosztásukban is segített; állítása szerint egy ismeretlen fiatalember nagyobb köteg nemzeti színű zászlóval ment oda hozzá, és átadott neki húszat, hogy osztogassa.[274] Egyik barátja szerint ennél többet, „legalább százat" szétosztott.[275] 1971. március 15-én is volt pénzgyűjtés a Múzeumkertben, 30-40 fillérenként szedték össze a zászlók árát.[276] Az egyik tanú vallomása szerint G. József ekkor a zászlók beszerzésében is részt vett. [277]

A kis nemzeti színű papírzászlók nemcsak az alternatív ünneplők megkülönböztetésére és egységének jelzésére szolgáltak (a kokárdával együtt), hanem az emlékhelyeken a szimbolikus térfoglalás, a tér „nemzetiesítésének" eszközei is voltak. Sokan leszúrták a földbe a magukkal hozott piros-fehér-zöld zászlócskákat, a Március 15. téren a

271 BFL VI. 14. g. 27. kisdoboz, Napi helyzetértékelés, 1971. április 2–3.

272 BFL VI. 14. g. 30. kisdoboz, Napi helyzetértékelés,1973. április 2–3.

273 ÁBTL V-159241/2. 299. V. Villő önvallomása, 1972. március 29.

274 ÁBTL V-159241/1. 280. G. József terhelt kihallgatási jegyzőkönyve, 1972. április 15.

275 ÁBTL V-159241/2. 208. B. József gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyve, 1972. március 18.

276 ÁBTL V-159241/1. 141. F. Gábor terhelt kihallgatási jegyzőkönyve, 1972. március 20.

277 ÁBTL V-159241/5. 26. K. István tanú kihallgatási jegyzőkönyve, 1972. április 19.

Petőfi-szobor, a Múzeumkertben pedig a Petőfi-emléktábla köré – olykor éppen egy-egy kihúzott vörös zászlócska helyére –, hogy a nemzeti színek uralják a látványt. F. Gábor (18 éves gimnazista) elmondása szerint ő 1972-ben tíz darabot vásárolt az ÁPISZ-ban (Állami Papír és Írószer Kereskedelmi Vállalat boltja), ebből hármat még a délelőtt folyamán a Petőfi-szobor körül szúrt a földbe.

A kis papírzászlók mellett egy-egy nagy nemzeti zászló is megjelent a felvonuló fiatalok csoportjában. A nyomozati iratok két esetről szólnak részletesebben. 1970. március 15-én délelőtt a Petőfi-szobortól a Kossuth térre vonuló 40-50 fiatal útközben szerzett zászlót. A Beloiannisz utca (ma Zoltán utca) 18. számú lakóépület házmesterétől kérték kölcsön a Kossuth-szobornál tartandó megemlékezésük idejére.[278] Felmerült az is, hogy szó nélkül „elemelnek" egyet az alacsonyabban kihelyezett zászlók közül, de ezt többen is helytelenítették. A házmesternő előbb vonakodott, majd az egyik felvonuló személyi igazolványa fejében átadta nekik a zászlót. Kihallgatása során azt vallotta, hogy iskolai csoportnak vélte a fiatalokat, akik „kettesével fegyelmezett sorban" álltak a kapu előtt. „Már csak azért is engedtem, hogy a zászlót elvigyék – próbálta további érvekkel mentegetni magát –, mert arra gondoltam, ha nem engedem, akkor ellopják, ugyanis tavaly májusban már ellopták a kapu felől a nemzeti színű zászlót."[279]

1972. március 15-én délelőtt a Petőfi-szobortól a Kossuth térre vonuló, ekkor már ezer-ezerötszáz fiatalból álló menetben két nagy méretű nemzeti zászló is megjelent. A nyomozati anyagból nem derült ki, hogy kik és honnan szerezték a zászlókat, erre nem is kérdeztek rá a kihallgatótisztek.[280] Csupán azt tudjuk meg a kihallgatási jegyzőkönyvekből, hogy már az indulásnál ott volt a két zászló a Március 15. téren, az egyiket rúdon vitte valaki, egy rúd nélküli másikat pedig két ember kifeszítve.[281] A zászlóvivők az indulás után hamarosan a menet élére kerültek, és F. Gábor, 18 éves gimnazista vallomása szerint a Kos-

278 ÁBTL V-156403. 41. Sz. Miklós terhelt kihallgatási jegyzőkönyve, 1970. március 16.

279 ÁBTL V-156403. 95. D. Istvánné tanú kihallgatási jegyzőkönyve, 1970. március 16.

280 Egyetlen tanú utalt csupán a zászlók eredetére. K. Magdolna 18 éves raktárkezelő úgy hallotta, hogy az egyik zászlót valaki az iskolájából hozta el. V-159241/5. 136. K. Magdolna tanú kihallgatási jegyzőkönyve, 1972. április 12.

281 ÁBTL V-159241/1.88. Sz. Miklós gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyve, 1972. március 16.

suth térig a személyük is kicserélődött: „...a Váci utcán haladva egymásba karoltunk öten-hatan és így mentünk az élen. Közben valaki azt kiabálta, hogy a zászlósok menjenek az élre. [...] Az Anna Presszóhoz érve a rúd nélküli zászlót vivők azt mondták, hogy a kezük már elfáradt a zászlót tartani, és az egyik az én kezembe adta át a zászlót."[282] Az eseményről készült fényképeken látható, hogy a Batthyány-örökmécsesnél is ott voltak a zászlók, az emlékmű talpazatára állva emelték magasra őket.[283] A Múzeumkertből induló esti menetben is voltak nagy méretű zászlók. Egyesek több méter hosszú és egy méter széles zászlóra emlékeztek, amit hat fiatal kifeszítve vitt a menet élén.[284]

„Zászlógyomlálás" a Petőfi-szobornál

A vörös papírzászlók „kigyomlálásáról" egy közelképet is megőriztek a nyomozati iratok.[285] Az eset – amely több személy előállítását és két fiatal elítélését vonta maga után – 1971. március 15-én a Petőfi-szobornál történt, a hivatalos ünnepség (ifjúsági nagygyűlés és koszorúzás[286]) befejezését követően. A rendezvényt biztosító rendőröknek kiadott parancs szerint a „civil" megemlékezők a ceremónia után is odamehettek a szoborhoz, azonban meg kellett akadályozniuk, hogy

282 ÁBTL V-159241/1. 146. F. Gábor terhelt kihallgatási jegyzőkönyve, 1972. április 13.

283 ÁBTL V-159241/1. 88. Sz. Miklós gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyve, 1972. március 16.

284 ÁBTL V-159241/2. 180. M. Gábor terhelt kihallgatási jegyzőkönyve, 1972. április 21; V-159241/2. 172. M. Gábor terhelt kihallgatási jegyzőkönyve, 1972. április 14.

285 Az esetet Nagy Sándor is ismertette a BFL honlapján megjelent írásában. Nagy S. 2021.

286 „A fővárosban, a Március 15-e téri Petőfi-szobornál ifjúsági nagygyűlést tartottak. Tíz órakor felhangzott a Himnusz, majd Budai István szavalta el a Föltámadott a tenger című Petőfi verset. A Hazafias Népfront Országos Tanácsának nevében dr. Szabó Kálmán, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem rektora mondott megnyitó beszédet, majd dr. Vajó Péter, a KISZ központi bizottságának titkára méltatta az évforduló jelentőségét, szólt a ma fiataljainak feladatairól. A fellobogózott téren ifjúgárdisták díszsorfala között vonultak el a koszorúzók, a budapesti társadalmi és tömegszervezetek képviselői, az iskolák, tanintézetek küldöttjei. Az ifjúsági nagygyűlés és a koszorúzási ünnepség az Internacionálé hangjaival ért véget." *Népszabadság*, 1971. március 16. 3. Március 15-i ünnepségek, koszorúzások.

„csoportosulás" alakuljon ki. A kis papírzászlókkal érkező óvodás csoportok nem jelentettek veszélyt, annál inkább tartottak attól a 35-40-fős társaságtól, akik 11 óra után jelentek meg a Március 15. téren.

Az ünneplők közé vegyült civil ruhás „BM-dolgozó" jelentése szerint a 18-20 év körüli fiatalok „[n]agy kokárdákkal, nemzeti színű szalagokkal tették magukat még feltűnőbbé [...] Akadt köztük több nagyhajú, feltűnően öltözött fiatal és néhány szakállas is. A Petőfi-szobor előtt félkörben álltak meg és tanakodtak, láthatóan külön programot akartak csinálni március 15. alkalmából. A szolgálatot teljesítő rendőr felszólította őket, hogy a virágot letehetik, de utána távozzanak, mert nem lehet csoportosulni. Ezután részükről gúnyos és kifogásoló megjegyzések hangzottak el, hogy már ezt sem lehet csinálni, majd két fő elment virágot venni. Az ott maradtak várakozás közben énekelni kezdték a Himnuszt, ami után Kossuth-nótákat énekeltek."[287] A jelentés írója szerint az énekszó hatására mások is a szobor köré gyűltek, és az így kialakult körülbelül száz főnyi tömegből rongálták meg néhányan a vörös színű papírzászlókat. A helyszínt biztosító egyik egyenruhás rendőr jelentése[288] szerint a csoportosan érkező fiatalok csak rövid ideig maradtak a szobornál (amíg az összeadott pénzből virágot vásároltak), majd, még a „zászlógyomlálás" előtt elindultak a Vigadó irányába. Ő 120-150 személyről számolt be, akik 11 és fél 12 között különböző irányokból érkeztek a térre.

A papírzászlók megrongálását a tanúként kihallgatott X. János idézte fel vallomásában a legrészletesebben. A 18 éves gimnazista fényképezőgéppel indult el reggel a '48-as emlékhelyekre – ahogy tették ezt sokan mások is –, hogy dokumentálja a nap eseményeit. A nemzeti színű szalaggal körbetekert és feltűnően nagy karimájú kalapban, kabátján pedig nagy méretű kokárdával megjelenő X. János már korábban is készített néhány felvételt a Nemzeti Múzeumnál. (A rendőrség által elkobzott teljes filmtekercs anyaga megmaradt a nyomozati anyagban.) A Petőfi-szobornál is azonnal fényképezni kezdett, amikor felfigyelt a földbe szúrt zászlócskák körül zajló szokatlan rituáléra.

287 BFL XXV. 44. b. 23692/1971. 95. Karai István BM dolgozó, tanú kihallgatási jegyzőkönyve, 1971. március 24.

288 BFL XXV. 44. b. 23692/1971.87. Baricz Antal BM-dolgozó, tanú kihallgatási jegyzőkönyve, 1971. március 25.

Kihallgatása során így adta elő a történteket: „Először azt vettem észre, hogy egy fiatal – úgy emlékszem, fiú – körülbelül húszéves, nem feltűnő öltözékben és hajviselettel felmegy a szobor lépcsőin, belép a virágágyásba, és miközben egy elhajlott nemzeti színű zászlót kiegyenesít, a lábával *feltünés elkerülésével* [A kurzívval szedett szavak a szövegben az én kiemeléseim – F. Gy.] feldönt egy piros színű papírzászlót. Én úgy véltem, hogy itt valami kezdődik és fényképezni kezdtem az eseményeket. Ezután a fiatal lejött a járdára a tömeghez és beállt közéjük. Majd egy hasonló korú *ugyanabból a csoportból* ment fel a lépcsőn és ugyanezt tette, vagyis kiegyenesített egy nemzeti színűt és eldöntött egy piros színű zászlócskát. Visszajövetele után már – úgy emlékszem – ketten mentek fel egyszerre, közülük az egyik eldöntötte a vörös zászlót, míg a másik kihúzta és magával hozta a kezében. A tömegből egy idősebb férfi, körülbelül negyven éves még megkérdezte hangosan tőle, hogy miért viszi el, vagy hova viszi azt a zászlót. A fiatal nem válaszolt reá, de többen a tömegből, fiatalok megkérdezték tőle, hogy »mi köze hozzá« és közelebb mentek hozzá. Az idősebb korú férfi erre hátrébb húzódott, vagy elment, mert a későbbiek során nem láttam. Egy barna orkándzsekiben lévő fiú ment fel ezután *az előbb említett csoportból* a talpazatra, és ott, miután eldöntött a lábával egy vörös zászlót, rálépett és a zászlók között a szobor elejéhez ment, majd mikor visszajött ismét rálépett az eldöntött piros színű zászlóra. Körülbelül hat-nyolc fő ment fel a virágágyáshoz, egymás között néhány perces időközökkel a cselekményt végrehajtani, így bennem azt a meglátást keltette, hogy ez szervezett dolog. A tömeg ez idő alatt feszülten figyelt."[289]

X. János olyan rituális cselekménysornak érzékelte a látottakat, amelyben a szovjet függőséget jelképező vörös zászlókat megsemmisítik (feldöntik, rátaposnak, kihúzzák), a nemzeti színűeket pedig „életre keltik" (kiegyenesítik) a résztvevők. A szertartást végző fiatalok – feltételezése szerint – ismerték egymást (egymás mellett álltak a tömegben), és előre megbeszélt terv szerint cselekedtek: a vörös papírzászlók megrongálását úgy akarták végrehajtani, hogy véletlennek, ne pedig szándékos lépésnek tűnjön, ugyanakkor a szobrot körülálló, nem be-

[289] BFL XXV. 44. b. 23692/1971. 92. X. János tanú kihallgatási jegyzőkönyve, 1971. március 22.

avatott fiatalok is felismerjék a többször megismételt cselekmény valódi célját, értelmét. A nyílt „zászlógyomlálással" járó kockázatot minden bizonnyal a jelen lévő rendőrök miatt nem vállalták.

Amennyiben valóban ez történt – azaz X. János helyesen értelmezte a jelenetet –, az a fiatal, aki kihúzta és magával vitte a piros zászlót, feltehetően nem tartozott az „álcázott zászlórongálók" közé, hanem – bár bizonyára az ő példájukon fellelkesülve – a maga módján akart hozzájárulni a tér „rituális megtisztításához." Noha már az ő akciójára is felfigyelhettek a rendőrök (a zászló kihúzását helytelenítő és a háttérbe húzódó idősebb férfi szólhatott nekik), végül csak a 22 éves értelmi fogyatékos[290] U. István fellépése után léptek közbe. A jól láthatóan mentális problémákkal küzdő fiatalember – a látottakon felbuzdulva – teljesen nyíltan kezdte megrongálni a piros zászlókat: „Ekkor ment fel határozott léptekkel az elhízott testalkatú [...] fiatalember – folytatta X. János –, aki felemelt [...] több fekvő, eldöntött piros zászlót, de lehet, hogy húzott is ki ilyeneket, majd a piros zászlókat eltörte, illetve összegyűrte és maga elé dobta a járdára, miközben lefelé jött a lépcsőkön. Ezután többször rájuk taposott. A tömeg, a fiatalok egyöntetűen tapsoltak és kiabáltak is, ami helyeslést fejezett ki, de konkrétan nem emlékszem, hogy mit."[291]

U. István, aki valószínűleg előzőleg csak a vörös zászlók elleni támadást észlelte, az álcázási szándékot nem, lényegében befejezte, végigvitte a félbehagyottnak gondolt „tisztogatást", nem törődve tettének következményével. Az eldöntött, de a helyén hagyott piros zászlókat eltávolította a Petőfi-szobor közeléből, majd nyilvánosan meg is semmisítette (eltörte, széttépte) azokat. A pusztítást a már darabokra szaggatott, jelkép voltuktól megfosztott zászlók megtaposásával tette teljessé. A jelenet nézői, az „álcázott zászlógyomlálást" – X. János szerint – még „feszülten figyelő" fiatalok most hangos tetszésnyilvánítással fogadták a látványos akciót. A félkegyelműnek látszó U. Istvánban

290 A nyomozás során kért orvosi vélemény szerint U. István „szellemileg erősen retardált [...], intelligenciája körülbelül tíz éves gyerekének felel meg." A Fővárosi Kézműipari Vállalatnál zacskóragasztással foglalkozott napi hat órában. BFL XXV. 44. b. 23692/1971. 45. Orvosi vélemény U. Istvánról; BFL XXV. 44. b. 23692/1971. 40. A Fővárosi Kézműipari Vállalat levele a BRFK Vizsgálati Osztályának, 1971. március 25.

291 BFL XXV. 44. b. 23692/1971. 92. X. János tanú kihallgatási jegyzőkönyve, 1971. március 22.

U. István éppen felszedi az eldöntött vörös papírzászlókat X. János egyik elkobzott fotóján

valószínűleg a középkor „udvari bolondját" látták, aki védett szerepének köszönhetően gátlások nélkül mondhatja ki az „igazságot". Talán ezért is tiltakoztak olyan hevesen, amikor a rendőrök – nem törődve az őszinte „bolond" sérthetetlenségével – elvezették őt: „A félkörben álló tömeg közepén álló [...] fiatalt egy rendőr ekkor karon fogta és a tömegen át kísérte a Március 15. tér felé. A fiatalok ekkor zúgolódtak és hangos megjegyzéseket tettek az intézkedő rendőr felé."[292]

U. Istvánon kívül még három fiatalt kísértek be az V. kerületi rendőrkapitányságra. Köztük volt X. János is, akinek az volt a bűne, hogy fényképeket készített a rendőri akcióról. (A „zászlógyomlálást" is megörökítő filmtekercset nem sikerült elrejtenie a rendőrök elől: „... kivettem a filmet a gépből és átadtam egyik barátomnak, ekkor vették el a rendőrök a fényképezőgépemet, és csak később vették el a filmet a barátomtól."[293]) A másik két fiatalt azért állították elő, mivel kifogást emeltek U. János lefogása ellen. M. János 24 éves asztalos nem-

[292] BFL XXV. 44. b. 23692/1971. 92. X. János tanú kihallgatási jegyzőkönyve, 1971. március 22.

[293] BFL XXV. 44. b. 23692/1971. 92. X. János tanú kihallgatási jegyzőkönyve, 1971. március 22.

csak védelmébe vette a láthatóan beteg fiatalembert, hanem ráadásul kétségbe vonta a vörös zászlókat eltüntetők ellen fellépő rendőrök hazafias érzelmeit („Magyar ember maga?"[294] – kérdezte az U. Istvánt kísérő rendőrtől), amit „nacionalista" megnyilvánulásnak értelmeztek az érintettek. K. Kálmánt, a Puskás Tivadar Távközlési Technikum 23 éves hallgatóját szintén a rendőrök szidalmazása miatt állították elő: „Nézzétek a gyilkosokat, ezt tudják!"[295] – kiabálta állítólag feléjük.

Végül csak kettőjük ügye jutott el a bírósági szakaszba. X. Jánost eleve csak tanúként hallgatták ki, míg U. István ellen – betegsége miatt – megszüntették a nyomozást. M. Jánost nagyobb nyilvánosság előtt elkövetett izgatás bűntette miatt egy év, K. Kálmánt pedig kilenc hónap szabadságvesztésre ítélték.[296]

Öltözet

Egy-egy példát találtam csupán a nyomozati iratokban arra, hogy az alternatív felvonulók a kokárdaviselésen kívül öltözetük egyéb elemeivel is kifejezték viszonyukat a nemzeti ünnephez, a nemzethez és a regnáló hatalomhoz. Közéjük tartozott K. György (22 éves, segédszerkesztő a Vízügyi Tervező Vállalatnál), akinek megjelenését így írta le az a civil ruhás rendőr, aki 1972. március 15-én este a Nemzeti Múzeumnál volt szolgálatban: „[K. György] magatartásával, öltözékével és kinézetével már akkor magára vonta a figyelmemet. Fekete hosszú Bocskai-zakó és hozzávaló nadrág volt rajta, fehér ing, gallérra kihajtva, kezében egy piros-fehér-zöld színű papírzászló, mellén nemzeti színű kokárda. Hajviselete vállig érő, Petőfi-szakáll és bajusz még hozzá. A kezében lévő zászlót lengette éneklés közben."[297]

294 BFL XXV. 44. b. 23692/1971. 6. Feljelentés, 1971. március 15.

295 BFL XXV. 44. b. 23692/1971. 99. Mulik László BM-dolgozó, tanú kihallgatási jegyzőkönyve, 1971. március 24.

296 Az elhúzódó eljárás miatt (a másodfokon eljáró bíróság új eljárásra utasította az elsőfokú bíróságot) K. Kálmán ügyében csak 1972 nyarán született ítélet. BFL XXV. 44. b. 23692/1971. sz. n. Budapesti Fővárosi Bíróság. Ítélet K. Kálmán ügyében, 1972. június 23. Elítélésének körülményeiről lásd: Tabajdi–Ungváry 2008. 363.

297 ÁBTL V-159241/4. 85. Bedő Sándor BM-dolgozó, tanú kihallgatási jegyzőkönyve, 1972. április 15.

A „magyaros öltözet" fontos része lehetett K. György ünneplési rituáléjának. Az apjától örökölt[298] Bocskai-öltöny[299] viselésével nemcsak hazafias érzelmeit kívánta demonstrálni egy nemzetietlennek tartott korszakban, hanem a márciusi ifjakhoz külsőleg is idomulni akart.[300] A forradalmárszereppel való azonosulás vágyát sejteti a Petőfi-szakáll és a bajusz is, ami valószínűleg nagyban hozzájárult ahhoz, hogy ismerősei állítólag Petőfinek nevezték.[301] Zárkatársának (a zárkaügynöknek) elmondta, hogy azért vette fel a magyaros ruhát, mivel azt hallotta, hogy az idén „...nagyobb jellegű felvonulás lesz, mint tavaly volt."[302] A menetben „...egyedül csak ő viselt régi Kossuth öltözetet",[303] amire nagyon büszke volt. A Bocskai-viselet mint a nemzet iránti elkötelezettség jelzésére szolgáló öltözet még egy helyen megjelent a március 15-i alternatív ünneplésekről szóló nyomozati iratokban. Sz. Tamás szerint a fiatalok közül már egyre többen hordanak bocskait – neki is van –, ami azt bizonyítja számára, hogy a megalkuvó idősebbekkel szemben a fiatalok azok, akik „...törődnek ennek a hazának a sorsával" és nem felejtik el, hogy magyarok.[304]

Másféle öltözettel hívta fel magára a rendőrök figyelmét M. Gábor, aki K. Györggyel ellentétben nem egy nemzeti jelképpel, a magyaros ruhával, hanem egy szocialista jelkép megszokottól eltérő használatával nyilvánított véleményt a fennálló rendszerről. Fekete cipőjére vörös posztóból kivágott ötágú csillagot ragasztott, mondván „...vörös csillagok vezéreljék lépteim."[305] Nemcsak barátainak szólt ez a magyarázat, hanem a rendőrségen is ezzel indokolta a szokatlan dekorációt,

298 ÁBTL V-159241/7. 139. „Orosz" ügynök jelentése, 1972. március 20.

299 A zsinórdíszes gombolással ellátott hosszú felső kabát viselése a 18–19. századi magyaros ruhamozgalom után az 1920-as évektől felerősödő hazafias mozgalmaknak köszönhetően terjedt el. A diákok egyenruhaként hordták. Lásd: Hajdú 2008.

300 A bocskai ez esetben Petőfiék atilláját helyettesítette. A reformkorban és a forradalom idején a huszárok lovasruhájából kialakult atilla volt a meghatározó magyaros ruhaviselet. A zsinórdíszes gombolású kabát oldalvonala karcsúsított volt, az alja kiszélesedett, „szoknyásan" bővült.

301 ÁBTL V-159241/7. 139. „Orosz" ügynök jelentése, 1972. március 20.

302 ÁBTL V-159241/7. 139. „Orosz" ügynök jelentése, 1972. március 20.

303 ÁBTL V-159241/7. 125. „Orosz" ügynök jelentése, 1972. március 17.

304 ÁBTL V-157864/2. 180. „Weisz" ügynök jelentése, 1969. június 6.

305 ÁBTL V-159241/2. 177. M. Gábor terhelt kihallgatási jegyzőkönyve, 1972. április 14.

ahol rögtön le is szedették vele a csillagokat.[306] A hatalom egyik fontos jelképét ő nem megsemmisítette – ahogy tették ezt a vörös zászlókat eltüntető, megrongáló fiatalok –, hanem profanizálta és a hozzáfűzött ironikus magyarázattal tette nevetségessé.

Dalok

A vizuális jelképek (zászló, kokárda) mellett az együtt éneklés, a kórusban elszavalt verssorok, a közösen skandált jelszavak, de az ütemes taps és fütty is azt célozták, hogy a hivatalos ünnepléssel elégedetlen fiatalok eljuttassák üzeneteiket a kívülállókhoz, illetve egységes, összetartó csoporttá formálódjanak.

A felvonulás közben és az emlékhelyeknél megszólaltatott zenei repertoár állandó része volt a *Himnusz* (sokszor a *Szózat*), valamint a legismertebb '48-as dalok, mint a Kossuth-nóta, a Klapka-induló vagy a Gábor Áron rézágyúja. Ezek mellett azonban más kulturális rétegekből származó dalokat is énekeltek: a franciák forradalmi indulóját, a *Marseillaise*-t, a szocialista korszakból származó mozgalmi dalt, a *Sej, a mi lobogónkat* című NÉKOSZ-indulót[307] vagy John Lennon 1969-ben írt dalát, az *Őrizd a békét!* (*Give Peace a Chance*). Közös megszólaltatásuk hol a tiltakozás, hol a szembeszegülés, hol a védekezés vagy éppen a szolidaritás kifejezésének eszköze volt.

A '48-as dalok és a polgári forradalom egyetemes auditív/zenei szimbólumává vált *Marseillaise* a hazáért, a szabadságért csatába induló katonákat lelkesítő harci indulók voltak. A városon végigvonuló és a '48-as emlékhelyeket „megszálló" fiatalok elődeikhez hasonlóan szintén a nemzeti függetlenségéért harcolni kész hazafiaknak érezhették magukat. Bár ez a harc főleg szimbolikus mezőben folyt a nemzetietlen hatalommal szemben, a városi tér használatáért a rendőrökkel folytatott küzdelem olykor valódi csatatérré is változtatta a főváros egyes részeit. A dalok közül egyedül a *Marseillaise*-ben jelent meg az ellenség képe, a „zsarnok", aki a szabadság hívei ellen küldi „vad, bősz, ölni kész rab hadát", és talán nem volt véletlen, hogy a rendőrökkel tör-

306 ÁBTL V-159241/6. 87. Sz. János tanú kihallgatási jegyzőkönyve, 1972. április 15.

307 A Népi Kollégiumok Országos Szövetségéről (NÉKOSZ) lásd: Papp 2002.

ténő nagyobb összeütközések után a fiatalok éppen ezt a dalt kezdték el énekelni. A rendőrségen kihallgatottak közül többen is felidézték, hogy 1972-ben a Várból levonulva – miután a rendőrök feloszlatták a Szentháromság téren összegyűlt tömeget – a *Marseillaise*-t énekelték, többek között ezeket a brutális rendőri akcióra is utaló sorokat: „Halljátok? Már küldi a zsarnok vad, bősz, ölni kész rab hadát, / Letörnek népet és hazát, bosszút állnak ifjon s gyönge lányon!"

A *Sej, a mi lobogónkat* című dalban[308] annak ellenére is saját céljaik és vágyaik megjelenését látták a fiatalok, hogy a népi kollégisták egykori indulóját szocialista mozgalmi dallá változtatta a hatalom. Az iskolai oktatás révén jól ismert ének a hivatalos ünnepségek egyik univerzális auditív kelléke volt mind a Rákosi-, mind a Kádár-korszakban. A tavaszi ünnepek mindegyikén felhasználták, március 15-én, április 4-én és május elsején is, s az ifjúság szocialista építőmunkához való lelkes hozzáállását kívánták vele kifejezni. Mégsem lett „kurzusdal", nem hagyta rajta letörölhetetlen nyomát a hatalom, ami talán annak köszönhető, hogy a dalszöveg nem tartalmazott kifejezetten a rendszerhez köthető szavakat. 1956 októberében ugyanúgy énekelték a felvonuló fiatalok,[309] mint később a hetvenes évek alternatív megmozdulásain, amikor úgy gondolták, hogy „megforgatható" még a világ, van remény egy szabadabb, jobb élet megteremtésére, és az ifjúságnak ebben különösen nagy szerepe van/lesz.

John Lennon dalát (*Give Peace a Chance*) az 1968-as amerikai diáklázadásokat megidéző *Eper és vér* című filmből (1970) ismerhette meg szélesebb körben a magyar mozilátogató közönség. A film nagy hatású zárójelentében az egyetemfoglaló amerikai diákok koncentrikus körökben a földön ülve, ritmikus taps kíséretében éneklik megállás nélkül a híres békedalt, miközben az épület kiürítésére odarendelt rendőrök/katonák megindulnak, hogy brutális kegyetlenséggel verjék szét a tiltakozó fiatalokat. A Magyarországon 1971-ben bemutatott filmet a kádári kultúrpolitika mint az amerikai imperializmus

308 A NÉKOSZ-induló szövegét Jankovich Ferenc írta.
„Sej, a mi lobogónkat fényes szellők fújják
Sej, az van arra írva: Éljen a szabadság!
Sej, szellők, fényes szellők, fújjátok, fújjátok:
Holnapra megforgatjuk az egész világot!"

309 Csiffáry 2020.

agresszivitását és embertelenségét leleplező alkotást propagálta.[310] A film azonban nem emiatt gyakorolt nagy hatást a magyar fiatalokra. Számukra az *Eper és vér* hozzájuk hasonló fiatalok lázadásáról, az elnyomó hatalommal való szembeszegülés bátorságáról, a közös cselekvés magával ragadó élményéről szólt. A Lennon-dal pedig elsősorban a filmbéli jelenetet felidézve, békedal helyett a tiltakozás dala volt az alternatív felvonulásokon.[311] 1972. március 15-én a Várban a tömeg szétoszlatása után – vallotta kihallgatása során Sz. István 18 éves szakmunkás – „...néhányan halkan dúdolni, majd egyre többen erősödve énekelni kezdték a Beatles együttes „Békét a világnak"

310 Egy filmajánló a *Magyar Ifjúság*ból, a KISZ hetilapjából: „A tőkés hatalom nem nézi, miért emeled fel a kezedet ellene, nem érdekli, mi van a fejedben, nem kérdez szándékaid felől. Csak a felemelt öklöt, a tiltakozásra tátott szájat látja, és ettől megmozdulnak a reflexei: visszaüt, mielőtt üthettél volna, könnygázba fojtja még ki sem alakult gondolataidat, börtönbe dug, pedig igazából még vétkezni sem tudtál, sőt, azt sem tisztáztad magadban, mi is lehet ez a vétek. Reflexmozdulattal nyúl a gumibot, a szurony, a gázágyú után [...] Számára egy fontos: valakiknek valami nem tetszik a tőkés »Rendből«. A módszereket hasznosságuk szentesíti. Ha kell, erőszak, brutalitás, náci-ízű rendőrroham, megfélemlítés, vér – s mindez egyenes televíziós adásban." *Magyar Ifjúság*, 1971. augusztus 6. 13. Eper és vér.

311 A filmben látott helyzetet felidézve és a Lennon-dalt énekelve – kissé átköltött szöveggel – tiltakoztak azok a középiskolás lányok is, akik 1972 nyarán vállaltak munkát a Hűtőipari Országos Vállalat csepeli telepén. Azt kifogásolták, hogy immár sokadszorra délutáni műszakra osztották be őket a számukra kedvezőbb délelőtti műszak helyett. Július 2-án a reggeli műszak kezdete előtt 25 lány a gyár udvarán a földön körben ülve énekelte az *Őrizd a békét!* az alábbi szövegváltozatban: „Őrizd a békét és harcolj velem, nem kérünk mást, csak munka legyen..." Az esetről szóló riportban megszólaltatott párttitkár így írta le a jelenetet: „Azon a reggelen a szobámban voltam. Éppen a köpenyemet vettem fel, amikor meghallottam az éneklést. Kinéztem, ott ültek a földön. Én ugyan nem láttam azt a filmet, de a fiam mesélte, Eper és vér a címe, abban ültek így a tüntető diákok. Ezek a gyerekek is a filmbeli dalt énekelték, csak némiképp átírt szöveggel." A *Magyar Ifjúság* újságírónője elítélően nyilatkozott a lányok érdekérvényesítő eljárásáról: „...manapság és nálunk Magyarországon nem az önkényeskedés a módja annak, hogy a fiatalok »harcoljanak« a maguk igazáért. Moziban, televízióban valóban gyakran láthatunk tüntető, ülősztrájkoló, protest-songokat éneklő fiatalokat. De kötve hiszem, hogy a műszakváltásért berzenkedő lányok nem tudták ugyanolyan pontosan, mint én, hogy tartalmát tekintve mélységesen más az a tiltakozás ott, és azért, amiért küzdeniük kell, és az övék itt ezért a műszakváltásért. Még akkor is más, ha formailag mutat is némi hasonlóságot." *Magyar Ifjúság*, 1972. július 28. 3. Mirelit kórus.

Az Eper és vér című film plakátja a Lenin körúton (ma Teréz körút), a Szikra Mozi előtt 1971-ben

[helyesen Lennon *Give Peace a Chance*] című dalát. Később a dalt ütemes taps kísérte. Ezzel az volt a célunk, hogy szembehelyezkedjünk a rendőrök intézkedésével."[312]

A Himnuszt és a Szózatot az alternatív ünneplés során többször is elénekelték a fiatalok. A legerősebb auditív nemzeti jelképeket különböző szituációkban más-más céllal, hagyományos és „rendellenes" módon is felhasználták. Az egyes emlékhelyeken közösen előadott dal az emlékezés és a tiszteletadás szokásos gesztusa volt, de az ünnep nemzeti jellegét, valamint a különünneplők összetartozását, nemzeti elkötelezettségét is kifejezte. Egymás után többszöri eléneklésük azon-

312 ÁBTL V-159241/6. 78. Sz. István tanú kihallgatási jegyzőkönyve, 1972. március 29.

ban már „rendellenes" használatnak, provokációnak számított a rendőrök szemében.[313] A *Himnusz*-éneklés több esetben is az ellenállás, a tiltakozás vagy a szolidaritás jele volt. A Kossuth téren például a rendőri tilalom ellenére is elkezdték énekelni a fiatalok: „Ott közölték velünk, hogy ne énekeljünk és ne szavaljunk, mert meg van tiltva."[314] „A Kossuth-szobornál rendőrök voltak és végigfutott a tömegen, hogy nem lehet énekelni. Ennek ellenére mindenki énekelt, én is."[315] „A tömeg azonban nem mozdult a szobor elől és énekelni kezdték a Himnuszt és a Szózatot."[316] 1971-ben este a Múzeumkertben összegyűlt félszáz fiatalnak a helyszínen tartózkodó rendőr szintén megtiltotta az éneklést. Ők erre éneklés helyett „közösen eldúdolták" a *Himnuszt*.[317]

A Batthyány-örökmécsesnél a szónok előállítása után először általános volt a „felhördülés, riadalom", de pár perc múlva már a *Himnuszt* kezdték el énekelni. „...éneklésünknek olyan jellege volt, mintha azzal szolidaritást vállalnánk a rendőrök által elvitt szónokkal"[318] – mondta F. Sándor 19 éves gimnazista válaszul a kihallgatótiszt kérdésére. Az őrizetbe vett szónok, Sz. Miklós (23 éves egyetemista) is összefüggést látott az őt ért rendőri erőszak és a közös *Himnusz*-éneklés között: „A tömeg pedig előállításom láttán a Himnuszt kezdte énekelni."[319] Egy másik szemtanú leírása pedig azt sejteti, mintha a fiatalok a nemzeti himnusznak valamiféle bajelhárító erőt is tulajdonítottak volna, azt gondolták, hogy a *Himnuszt* éneklő tüntetőket a rendőrök nem merik bántani, a dal megbénítja az erőszaktevőket vagy védőburkot von a megtámadottak köré: „A szónok elvitele után a tömeg fújolt és fütyült, sikongatott. A rendőrök körbevették a mécses körül állókat, de azok elkezdték énekelni a Szózatot és a Himnuszt."[320] M. Béla (18 éves gimnazista) ugyanezt a szituációt kicsit másként

313 ÁBTL V-159241/1. 26. Zsarnóczai József őrnagy jelentése az 1972. március 15-i rendzavarásokról, 1972. március 16.

314 ÁBTL V-159241/4. 71. B. István tanú kihallgatási jegyzőkönyve, 1972. március 27.

315 ÁBTL V-159241/3. 44. K. Domokos tanú kihallgatási jegyzőkönyve, 1972. március 27.

316 ÁBTL V-159241/1. 88. Sz. Miklós gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyve, 1972. március 16.

317 ÁBTL V-159241/4. 179. F. Katalin tanú kihallgatási jegyzőkönyve, 1972. március 24.

318 ÁBTL V-159241/4. 186. F. Sándor tanú kihallgatási jegyzőkönyve, 1972. március 23.

319 ÁBTL V-159241/1. 88. Sz. Miklós gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyve, 1972. március 16.

320 ÁBTL V-159241/4. 59. B. László tanú kihallgatási jegyzőkönyve, 1972. március 24.

értelmezte. Szerinte a fiatalok erkölcsi fölényüket és elszántságukat bizonyították azzal, hogy megfutamodás helyett együtt maradtak és a fizikai erőszakra énekszóval válaszoltak. „Megdöbbenéssel vegyes felháborodással figyeltem az eseményeket. Felvételeket készítettem a szónok bekíséréséről és rendőrautóba szállításáról. Láttam, hogy másokat is rendőrök fognak el és ekkor elkezdtem kiabálni, hogy ne menjen el senki és énekeljük a Himnuszt. Ezzel azt akartam elérni, hogy ne mutatkozzunk tehetetlennek a rendőrökkel szemben és tisztában kijöjjön az, hogy mi vagyunk az erkölcsi győztesek, és nincs bűntudatunk, ami miatt elfognak."[321]

A *Himnusz*-éneklést, különösen annak többszöri megismétlését a rendőri intézkedések ellen alkalmazott tudatos trükknek ábrázolta egy hivatalos jelentés, amely rögtön párhuzamot is talált az 1972-ben külön ünneplő fiatalok és az 1956-ban felvonuló „ellenforradalmárok" között. „Jelentkeztek az 1956-os ellenforradalmi tüntetők apró fogásai. A fellépő karhatalmi erőket azzal akarták bénítani, hogy a Himnuszt többször is elénekelték, ugyanezt a jelenséget 1972. március 15-én a Batthyány mécsesnél és a Bem-szobornál tapasztaltuk. A Himnusz többszöri eléneklésével a Várban, a Hess András téren az Internacionálé eléneklésével kísérleteztek, hogy az oszlatásra vezényelt rendőr elvtársakat vigyázzba állítsák. Elvtársaink e cselt már kiismerve határozottan felléptek, s ezért a rendbontó csoport részéről lefasisztázták őket, mert nem álltak az Internacionálé éneklésekor vigyázzba."[322]

Az *Internacionálé* éneklését kétszer említik a nyomozati iratok. Egy rendőrjárőr és „Rajzoló" ügynök is beszámolt róla. Az ügynök szerint „elferdített szöveggel" énekelték, a járőr jelentéséből viszont arra lehet következtetni, hogy nem a dal profanizálása volt a cél (vagy nem csak az), hanem a tömegoszlató rendőrök megbénítása, méghozzá „saját fegyverük", a hatalom által szakralizált dal, az *Internacionálé* segítségével. „[A] nevezett személy – jelentette a rendőrjárőr B. András előállításának körülményeiről – a Mátyás templom kőlépcsőjén ült, majd, amikor felszólítottam, hogy a helyet hagyja el, azt nem volt hajlandó többszöri felszólításra sem, azt a kijelentést

321 ÁBTL V-159241/5. 179. M. Béla tanú kihallgatási jegyzőkönyve, 1972. március 31.

322 Vezetői értekezlet a Belügyminisztériumban, 1973. április 17-én. Közli: Kenedi 1996. II. 153.

tette, hogy egy magyar állampolgárnak joga van bárhol tartózkodni. Amikor a helyéről felállítottam, akkor pedig a tömegnek kiabált, hogy ne menjetek sehova és hozzákezdte több társával a »Fel-fel, ti rabjai a földnek« énekelni."[323]

A közös éneklés mellett a taps és a fütty is beletartozott a tüntetés akusztikai kelléktárába. Délelőtt a Petőfi-szobortól a Kossuth-szoborig, este pedig a Nemzeti Múzeumtól az Astoria felé tartó vonulók esetenként ütemes tapssal adtak nyomatékot jelenlétüknek, így hívták fel magukra a kívülállók figyelmét, demonstrálták erejüket, összetartozásukat. „...több alkalommal ütemesen tapsoltunk, amit lassan kezdtünk egyszerre, aztán egyenletesen gyorsuló ütemben egyszerre folytattunk"[324] – mondta a délelőtti vonulásról Sz. Miklós. Az esti demonstráció kapcsán többen is megemlítették, hogy különösen a visszhangos Astoria aluljárójában volt a taps nagyon hatásos. „[Az aluljáróban] az egyik felvonuló javasolta, hogy most is tapsoljunk, mert ott erősen fog hangzani."[325] „Az aluljáróban a menet második részéhez tartozók ütemesen tapsoltak és igen nagy hangerővel haladtak."[326] Másféle szituációban kezdtek el tapsolni a tüntetők a Batthyány-örökmécsesnél. K. Domokos (20 éves teológushallgató) vallomása szerint, amikor a rendőrök őrizetbe vették a szónokot, a fiatalok a fütty, a fújolás és a szitokszavak mellett tapsolással tiltakoztak a rendőri akció ellen. „A beszéd közben észrevettem, hogy a szónokot a rendőrök leemelik a talpazatról és elviszik. A tömegben ekkor határozott tiltakozási hangulat keletkezett. Másokkal együtt én is fütyültem, ütemesen tapsoltam, majd »szemetek«, »pfúj« felkiáltásokkal mondtuk meg véleményünket a rendőrökről."[327]

Petőfi versét, a *Nemzeti dal*t is, ha nem is énekelve, de sokszor kórusban adták elő 1972. március 15-én a felvonuló fiatalok. (A Tolcs-

323 ÁBTL V-159241/2. 229. Várady György r. főhadnagy jelentése B. Andrással szemben alkalmazott kényszerítő eszköz használatáról, 1972. március 15.

324 ÁBTL V-159241/1. 88. Sz. Miklós gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyve, 1972. március 16.

325 ÁBTL V-159241/3. 311. D. László gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyve, 1972. március 16.

326 ÁBTL V-159241/1. 280. G. József terhelt kihallgatási jegyzőkönyve, 1972. április 15.

327 ÁBTL V-159241/3. 44. Kiss Domokos tanú kihallgatási jegyzőkönyve, 1972. március 27.

vay-féle megzenésített változat csak 1973-ban született. Utána hosszú ideig gátolta ismertté válását, hogy sokáig nem adták ki lemezen és koncerteken sem játszották.[328]) A Nemzeti dal az egyik legerősebb '48-as verbális szimbólum, a március 15-i megemlékezések elmaradhatatlan része volt a Kádár-korban is. Éppen ezért tűnhetett fel F. Gábornak és gimnazista osztálytársainak, hogy 1971-ben a Nemzeti Múzeumnál rendezett állami ünnepségen nem hangzott el a vers, amit az ünnep nemzeti jellegének elsorvasztására tett újabb manőverként értelmeztek. „A fiatalok körében ezen az ünnepségen az keltett nagy meglepetést, hogy az ünnepélyen nem hangzott el a Nemzeti dal."[329] „Amikor az ünnepségnek vége volt, a tömegben olyan vélemények hangzottak el, hogy ez nem volt méltó megemlékezés március 15-ről, mert KISZ-avatást rendeztek, a Nemzeti dalt nem szavalták el."[330]

A vers a *Himnusz* mellett az alternatív megemlékezéseknek is állandó eleme volt. 1970-ben a Kossuth térre igyekvő csoportban G. Bence (19 éves középiskolás) vállalkozott rá, hogy elszavalja, amiben csak a helyszínen tartózkodó rendőr akadályozta meg. „Az volt a tervünk, hogy a Kossuth-szobornál én elszavalom a Nemzeti dalt, majd elénekeljük a Himnuszt, utána egyperces néma vigyázzállás után szétoszlunk."[331] 1971-ben a Múzeumkertben és a Várban is előadta valaki a verset. A Várban kétszer is elhangzott: „... hogy szépen búcsúzzunk a Vártól a Táncsics-szobornál újból az a fiú [aki korábban is] elszavalta a Nemzeti dalt."[332]

Az emlékhelyeken elhangzott egyéni szavalatokhoz képest másfajta közösségi élmény volt a *Nemzeti dal* kórusban történő előadása. 1972-ben a Petőfi-szobortól a Kossuth tér felé vonuló fiatalok útközben és az egyes megállóknál (a Kossuth téren és a Batthyány-örökmécsesnél) együtt szavalták a *Nemzeti dalt*. „Kb. 20 percig tartott az, amíg a Petőfi-szobornál tartózkodtunk. Ekkor nem tudom kinek, kiknek a javaslatára, elindultunk a Kossuth-szobor felé. [...] Fegyelmezetten vonultunk. Útközben én is szavaltam, a Nemzeti dalt mondtam el hangosan.

328 Lásd erről: Jávorszky 1992.

329 ÁBTL V-159241/4. 179. F. Katalin tanú kihallgatási jegyzőkönyve, 1972. március 24.

330 ÁBTL V-159241/4. 106. B. Zsuzsanna tanú kihallgatási jegyzőkönyve, 1972. március 24.

331 ÁBTL V-156403. 61. G. Bence terhelt kihallgatási jegyzőkönyve, 1972. március 16.

332 ÁBTL V-159297/2. 100. Másolat O. Ferenc füzetében talált feljegyzésről.

Közben énekeltünk is."[333] „Többször kórusban elmondtuk a Nemzeti dalt."[334] 1973. március 15-én is ugyanígy történt: „A Petőfi-szobor körül gyülekező tömegből szavalókórus alakult, a Nemzeti dal után – többször ismételve – a Himnuszt, a Szózatot, majd '48-as dalokat énekelt[ek]"[335] – számolt be az egy évvel későbbi alternatív rendezvényről egy jelentés.

A nyomozati iratokból nem derül ki, hogy vajon a teljes verset vagy csak egy-két versszakát mondta el a tömeg. Bár az általános iskolában kötelező tananyag volt, nem valószínű, hogy mindenki tudta az egész költeményt. Erre utal az is, hogy az előbb említett jelentés szerint 1973-ban a Petőfi-szobornál több száz példányban osztogatták a *Nemzeti dal* gépelt példányát, „...ezzel segítve a költeményt szavaló kórusok tevékenységét."[336] A refrént azonban mindenki ismerte, és a verstől függetlenül jelszóként is skandálták. A *Nemzeti dal* szavalása közben a „...tömegben egyesek közbekiabáltak, illetve a refrént ismételték »Esküszünk, esküszünk, hogy rabok tovább nem leszünk!«, a Kossuth-szoborig ez tíz esetben ismétlődött meg."[337] Hasonló módon emelték ki az alternatív ünneplők a Kossuth-nótából is a „lényeges" sorokat. A Szentháromság téren „...kórusban kiabáltuk, hogy »Rabok tovább nem leszünk!«, »Éljen a magyar szabadság, éljen a haza!«, ami a Kossuth-nótának a refrénje."[338]

333 ÁBTL V-159241/3. 44. K. Domokos tanú kihallgatási jegyzőkönyve, 1972. március 27.

334 ÁBTL V-159241/3. 133. S. György tanú kihallgatási jegyzőkönyve, 1972. március 16.

335 ÁBTL 2.7.2. Tájékoztató jelentések 65-9/64/1973. március 16. Benkei András belügyminiszter jelentése a március 15-i ünnepségekkel kapcsolatos eseményekről, intézkedésekről a PB tagjai, a KB titkárok és a KISZ KB első titkára részére.

336 ÁBTL 2.7.2. Tájékoztató jelentések 65-9/64/1973. március 16. Benkei András belügyminiszter jelentése a március 15-i ünnepségekkel kapcsolatos eseményekről, intézkedésekről a PB tagjai, a KB titkárok és a KISZ KB első titkára részére.

337 ÁBTL V-159241/3. 133. S. György gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyve, 1972. március 16.

338 ÁBTL V-159241/3. 289. B. László gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyve, 1972. április 14. A Háry Borozóban 1969. március 15-én összegyűlt társaság is így énekelte a Kossuth-nótát: „A Kossuth-nótával kezdték, olyan hangerővel, hogy az egész üzlet ezt hallgatta, a refrént többször megismételték, hogy »Éljen a magyar szabadság, éljen a haza!«" ÁBTL V-157864/1. 40. Jelentés „Doktor" ügyben, 1969. április. 28.

Versek és költők

A *Nemzeti dal* mellett más versek is részei voltak az alternatív ünneplés verbális eszköztárának. A nyomozati iratok alapján három olyan versről tudunk, amelyekben a fiatalok megfogalmazni látták a költészet tömör, hatásos, emocionális nyelvén mindazt, ami miatt március 15-én utcára vonultak, a hatalom ugyanakkor izgató, ellenséges tartalmúnak tekintette e szövegeket az adott helyzetben, és nyilvános előadásukat, terjesztésüket, sőt, az arra utaló szándékot is kriminalizálta.

A szóban forgó versekkel – Ady Endre: *Piros gyász ünnepén* (1914),[339] Babits Mihály: *Petőfi koszorúi* (1922)[340] és Utassy József: *Zúg március* (1968)[341] – azért tudtak könnyen azonosulni a fiatalok, mivel alkotóik ugyanúgy saját koruk szabadság- és demokráciahiányos közállapotát szembesítették bennük '48 eszméivel, ahogy ők tették ezt a hetvenes évek elején. Abban a hitükben is megerősítették őket e versek, hogy fel kell éleszteni, illetve ébren kell tartani „Március szellemét", és ez a mindenkori fiatalok, az újabb és újabb márciusi ifjak feladata. A Babits-vers a hatalom álságos, hazug emlékezési-ünneplési gyakorlatáról is szólt, ami a Kádár-kor fiataljainak is évről évre ismétlődő tapasztalata és alternatív megmozdulásaik egyik előidézője volt.

A versek nem csupán szavalatként hangzottak el az emlékhelyeken összegyűlt nagyobb nyilvánosság előtt, hanem írógéppel sokszorosított példányaikat is terjesztették az ünneplők között. 1972. március 15-én délelőtt a Petőfi-szobornál tartott hivatalos ünnepségen U. Gábor (19 éves kirakatrendező-tanuló) Babits *Petőfi koszorúi* című verse-

339 A *Piros gyász ünnepén* című verset Ady 1914-ben a Galilei Kör (1908-ban alakult ateista-szabadgondolkodó diákegyesület) március 15-i ünnepségére írta. 1910 óta minden évben verset írt erre az alkalomra (1910: *A márciusi Naphoz*, 1911: *A Tűz márciusa*, 1912: *Új, tavaszi seregszemle*, 1913: *Véres panorámák tavaszán*). A Galilei Körről lásd: Csunderlik 2017; Ady és a Galilei Kör kapcsolatáról: Nagy J. 2011. 65–73.

340 Babits 1922 decemberében írt verse a Petőfi-centenárium alkalmából jelent meg a *Nyugat* 1923. január elsejei ünnepi számában. *Nyugat*, 1923. január 1. (Petőfi-szám.) 3. A vers keletkezéséről lásd: Basch 1964.

341 Utassy *Zúg március* című verse először a *Kortárs* 1968. augusztusi számában jelent meg. *Kortárs*, 12. évf. (1968) 8. sz., 1273.

nek legépelt példányait osztogatta a jelenlévők között, amíg egy civil ruhás rendőr közbe nem lépett. Barátaival tervelték ki az akciót, hogy így hívják fel a figyelmet a rendezvény nemzeti ünnephez méltatlan voltára és méltó megemlékezésre buzdítsák a fiatalokat. „Tetszett a vers nekünk, nekem is – mondta U. Gábor kihallgatása során. – A vers valamelyik szakasza ír arról, hogy a megszokás és csak a hivatal hozza el koszorúit[342] az ünnepségre, és ebben találkozott a vers mondanivalója a mi általunk [...] kifogásolt mai megünneplési móddal."[343] A versre állítólag egy „prospektusban" akadtak rá. Bár máshonnan is – például a gimnáziumi tananyagból[344] – ismerhették a Petőfi-centenárium alkalmából írt költeményt, de talán az említett kiadványban szerepelt olyan kontextusban, ami ráébresztette őket aktualitására.[345] U. Gábor baráti társaságának egyik tagja, a vers sokszorosítást végző V. Villő harmadéves gimnazista[346] másként is hasznosította a költeményt. Iskolai osztálytermében – március 15-i ünnepi dekorációként – ezt tűzte ki a faliújságra a következő szöveg kíséretében: „Emlékezz március 15-re, a magyar nemzet ünnepére! Aki magyarnak érzi magát, azt elvárjuk március 15-én a Petőfi-szoborhoz!"[347]

342 „Csak a vak Megszokás, a süket Hivatal hozza koszorúit"

343 ÁBTL V-159241/2. 60. U. Gábor terhelt kihallgatási jegyzőkönyve, 1972. április 13.

344 Erre U. Gábor is utalt védekezése során: „...nem tudtam, hogy a Babits-vers szétosztása bűncselekmény, amit azzal kívánok indokolni, hogy pontosan ez a vers volt az érettségi tételem." ÁBTL V-159241/2. 73. U. Gábor terhelt kihallgatási jegyzőkönyve, 1972. április 27.

345 Érdekes módon a vers felhasználásával kapcsolatos „rossz tapasztalatok" ellenére Babits *Petőfi koszorúi* című verse egy 1972-ben – Petőfi születésének közelgő 150. évfordulója alkalmából – a Népművelési Propaganda Iroda által kiadott kötetben is szerepelt, amely középiskolásoknak szóló kész irodalmi műsorokat tartalmazott. Az egész kötetnek és a benne szereplő egyik műsornak is „Petőfi koszorúi" volt a címe. Utóbbiról a következőket olvashatjuk a könyv ajánlójában: „Kötetünket a gimnáziumok és más középiskolák számára állítottuk össze a költőnket ünneplő műsorok választékának bővítésére. A verses-dokumentum összeállítások Petőfi életművében, illetve annak utóéletében a helyes forradalmi és hazafiúi magatartás máig ható képét mutatják fel. A címadó műsor reakció és haladás küzdelmét kíséri végig Petőfi eszmei örökségéért." Kövessi (szerk.) 1972.

346 Vallomása szerint tíz példányban gépelte le a verset, és csak a barátai között kívánta szétosztani. ÁBTL V-159241/2. 283. V. Villő gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyve, 1972. március 30.

347 ÁBTL V-159241/5. 24. Ka. Gábor tanú kihallgatási jegyzőkönyve, 1972. április 25.

Ady *Piros gyász ünnepén* című versének nyilvános előadásáról a László Gimnázium néhány tanulójának vallomásából tudunk. 1971. március 15-én a gimnázium egyik osztályát kirendelték a Nemzeti Múzeumnál rendezett hivatalos ünnepségre. A KISZ-avatással egybekötött megemlékezés után néhányan csalódottan („...ez nem volt méltó megemlékezés március 15-ről, mert KISZ-avatást rendeztek...”[348]) a közeli Ibolya Presszóba[349] indultak, amikor egy számukra ismeretlen fiatalember – „...mivel kokárdát látott rajtunk is...” – leállította őket és felolvasta nekik Ady Endre *Piros gyász ünnepén* és Utassy *Zúg március* című versét.[350] „Utcai agitációval” a presszóból kijövet is találkoztak: egy másik, szintén ismeretlen fiatalember szólította meg a társaságot, hogy elhívja őket az esti alternatív összejövetelre, illetve bevonja őket is a toborzásba. Este a Nemzeti Múzeumnál és a Kossuth-szobornál találkoztak újra az Ady-verssel, ahol már nagyobb tömeg előtt szavalta el valaki a költeményt.[351]

Egy évvel később társaságuk egyik őrizetbe vett tagjánál, F. Gábornál[352] akadtak rá a rendőrök motozás közben az Ady-vers egyik példányára, valamint saját „izgató tartalmú” versére. F. Gábor vallomása szerint az előző évi alternatív megmozduláson figyeltek fel társaival a versre, egyikük le is gépelte, tőle kapta a nála lévő példányt. Eddig Ady-kötetében tartotta, csak előző nap rakta át tárcájába, ami azt sejteti, hogy – az előző évben tapasztaltak mintájára – ő is egyike akart lenni azoknak, akik verset olvasnak fel március 15-én a megmozdulás résztvevőinek kisebb-nagyobb csoportja előtt, bár ezt kihallgatása során tagadta.[353] Hasonló tervei lehettek a tárcájában hordott *Fel Március!*

348 ÁBTL V-159241/4. 106. B. Zsuzsanna tanú kihallgatási jegyzőkönyve, 1972. március 24. Az 1971-es márciusi megmozdulásról is 1972-ben hallgatták ki őket.

349 A belváros egyik kedvelt találkozóhelye a Felszabadulás téren (ma Ferenciek tere).

350 ÁBTL V-159241/4. 106. B. Zsuzsanna tanú kihallgatási jegyzőkönyve, 1972. március 24.

351 ÁBTL V-159241/1. 141. F. Gábor terhelt kihallgatási jegyzőkönyve, 1972. március 20.

352 F. Gábort a Batthyány-örökmécsesnél állították elő a rendőrök, mivel a szónok elvitele után szidalmazta a rendőröket. „Bűne” volt még, hogy a Petőfi-szobortól a Kossuth-szoborig vonuló menet élén haladt, sőt, egy szakaszon ő vitte a kifeszített zászlót. ÁBTL V-159241/1. 104. Jelentés F. Gábor előállításáról, 1972. március 15.

353 Azt állította, hogy azért rakta át a verset az Ady-kötetből a tárcájába, mivel aznap irodalomórán Adyról tanultak. ÁBTL V-159241/1. 146. F. Gábor terhelt kihallgatási jegyzőkönyve, 1972. április 13.

című saját költeményével is, amely a nemzeti ünnepet elsorvasztó hatalomról, valamint az emberek közönyéről, félelmeiről szólt és változásra szólított fel.[354] Vallomása szerint az ösztönözte a vers megírására, hogy 1971. március 15-én nagyon kevesen viseltek kokárdát,[355] de bizonyára az alternatív megmozduláson szerzett élményei – főleg az elhangzott szavalatok – is a versírás motivációi között lehettek.

A vers keletkezésére nagy hatással volt az 1971. október 6-i alternatív megemlékezés, illetve M. Péter személye is, aki – mint korábban már volt róla szó – a küldetéses költő szerepében jelent meg a rendezvényen, aki tudatosan képviseli a közösség érdekeit, versével utat mutat és választ ad nemzedéke erkölcsi, társadalmi, politikai kérdésfelvetéseire. Feltehetően F. Gábor is ehhez hasonló költői szerepre vágyott: a költészet nyelvén megszólalva befolyásolni, lelkesíteni kortársait a „jó ügy", a „helyes út" megtalálása érdekében. „...ezzel a versemmel a célom az volt – mondta a zárkaügynök jelentése szerint –, hogy felrázzam ifjú társaimat, hogy vegyék észre az elnyomatást idegen nemzet által."[356] Mozgósító célzatú versét néhány iskolatársa előtt is felolvasta, sőt, irodalomkönyve hátsó borítólapjára is felírta, két sora („Oh, mily szörnyű látni a gyávaságot, / Mellyel magyar tagadja a magyarságot!") pedig irodalmi szöveggyűjteménye hátoldalára is rákerült.[357] A választott szereppel való azonosulás szándékát szűkebb környezete is észlelte: a László Gimnáziumban állítólag többen is „márciusi ifjúnak" hívták.[358]

354 Fel Március!
Ébredj, Március, nézd mivé lett néped
Idegen eszmékkel ünnepli igédet!
Más nemzet írtja ki ifjaid álmát,
Már nincsen, ki felszítsa tetteid parazsát.
Tavaszod zászlaját nem hordja senki,
S tüzed, a gyáva lélek könnyedén felejti.
Oh, mily szörnyű látni a gyávaságot,
Mellyel magyar tagadja a magyarságot!
Könyörgöm, Március, jöjj vissza újra!
Ne hagyd, hogy nemzeted szent nevét átírja!
ÁBTL V-159241/7. 47. F. Gábortól lefoglalt vers másolata.

355 ÁBTL V-159241/1. 146. F. Gábor terhelt kihallgatási jegyzőkönyve, 1972. április 13.

356 ÁBTL V-159241/7. 121. „Baráth" ügynök jelentése, 1972. március 17.

357 ÁBTL V-159241/1. 146. F. Gábor terhelt kihallgatási jegyzőkönyve, 1972. április 13.

358 ÁBTL V-159241/7. 121. „Baráth" ügynök jelentése, 1972. március 17.

A nyomozati iratok szerint nemcsak F. Gábort vonzotta a „Petőfi-szerep". Mások is készek voltak (vagy készek lettek volna), ha nem is saját, de más költők versének előadásával lelkesíteni kortársaikat. Közéjük tartozott a 24 éves O. Ferenc, az 1. számú Budapesti Házépítő Kombinát betanított vasbetonszerelője, akit az 1971. október 6-i alternatív megemlékezésen tartóztatott le a rendőrség. A nyomozás során kiderült, hogy a fél évvel korábbi március 15-i különünneplésen is részt vett. A házkutatás során ugyanis megtalálták nála azt a füzetet, amelybe „Legszebb emlékem, amit nem tudok versben elmondani" címmel akkori élményeit leírta.[359] Az írás szerint 15-én este a budai Várban, a Táncsics-emléktáblánál mások mellett ő is verset mondott, Petőfi *15-dik március, 1848* című versét adta elő. A versmondás tényét azonban kihallgatása során tagadta, azt állítva, hogy csupán

359 „Legszebb emlékem, amit nem tudok versben elmondani!
1971. március 15-ét írtunk. 123 éve annak, hogy Petőfi és az őt követő ifjúság megindította a magyar nép történelmileg talán legdicsőbb szabadságharcát. A szokásos törzshelyemen tartózkodtam. Jött egy ismerősöm. Karján nemzeti színű szalag volt. Az első gondolatom nem volt valami dicsőítő. De közölte velünk, hogy a Halászbástyán egy illegális összejövetel lesz. Amit megemlékezésnek szánnak '48 emlékére. Aki akar, jöjjön. Ketten mentünk fel a Várba. A fiatalok nem voltak sokan, s elég vegyes társaság volt. Egyetemisták és segédmunkások is találhatók köztük. De többnyire tanulók! Létszámuk úgy 70-100 főre volt tehető. Ott egy fiú elszavalta a Nemzeti dalt és megemlékezett saját egyszerű és fiatalos nyelvmodorában a Márciusi ifjakról. Himnusz és a Kossuth-nóta eléneklése után elindultunk lefelé. 1848-as dalokat énekeltünk és a Marseilles-t [sic!]. A Táncsics és a Kossuth domborműveket a magunkkal hozott karszalagokkal és kokárdákkal ékesítettük.

Valaki indítványozta, gyerünk a Petőfi-szoborhoz. Ugyanis nekik a karhatalom délután megtiltotta, hogy saját pénzükön vásárolt koszorút helyezzék el. Ezt most próbáljuk meg. Az indítványt nagy szótöbbséggel elfogadtuk. Elindultunk! De hogy szépen búcsúzzunk a Vártól a Táncsics-szobornál újból az a fiú – akit most már barátomnak is nevezhetek – újból elszavalta a Nemzeti dalt. Akkor pedig én mondtam »szeretnék egy Petőfi verset elszavalni, ami azt hiszem elég aktuális lesz.« Elszavaltam az »1848. március 15.« című Petőfi költeményt. Nagy tapssal jutalmaztak. Azontúl az élvonalban haladtam. Kiderült, bármely szervezetlennek látszott ez a felvonulás, mégis csak szervezték. Változatlanul az útirányon és a Mártírok útja felé mentünk. A tömeg – mert már annak lehet nevezni – szaporodott. Sokan féltek, elhagytak bennünket, de annál többen jöttek. Bíztató volt milyen lelkesedéssel énekeltek és vonultunk. Ez volt akkor március 15-én. És remélem, lesz is még..." ÁBTL V-159297/2. 100. Másolat O. Ferenc füzetében talált feljegyzésről.

„nagyképűségből, dicsekvésből" beszélte el így a történteket.[360] Nem célunk eldönteni, hogy valóban elhangzott-e a vers a Várban vagy – ahogy állította – csupán az elbeszélés szintjén létezett, a képzelet terméke volt a szavalat. (Nagy valószínűséggel az utóbbi lehetett.[361]) Akárhogy is történt, a lényeg ugyanaz: O. Ferenc erősen vágyott arra, hogy egyszerű résztvevőnél aktívabb szerepet töltsön be a megmozduláson, ne csupán a demonstráló csoport egyik tagja, hanem a csoportra befolyással bíró, közülük kiemelkedő, őket vezető szereplő legyen. Jól mutatja ezt az ambícióját írásának az a része, amely arról szól, hogy (valós vagy elképzelt) szavalata kiemelte őt a többiek közük, úgyszólván „vezérré" avatta. „Elszavaltam az 1848. március 15. [15-dik március, 1848] című Petőfi költeményt. Nagy tapssal jutalmaztak. Azontúl az élvonalban haladtam."[362]

O. Ferenccel ellentétben, aki feljegyzése szerint – ha valóban elmondta a verset – alkalom szülte szavaló volt, két barát, G. József és B. József (19 és 21 éves segédmunkások, a Vasas Bisztró-beli társaság tagjai) tudatosan készültek a versmondásra 1972. március 15-én. Az ünnep napján B. József lakásán összeállítottak egy ünnepi műsort Petőfi verseiből, amelyeket – két lányismerősüket is bevonva az előadók közé – felváltva terveztek elmondani a felvonulás során érintett emlékhelyeken. A műsor „forgatókönyvére" G. József táskájában egy Petőfi-kötetben akadtak rá a rendőrök.[363] Tervüket végül nem haj-

360 ÁBTL V-159297/1. 334. O. Ferenc terhelt kihallgatási jegyzőkönyve, 1972. október 14.

361 Elég valószínűtlennek tűnik, hogy a 18 versszakos Petőfi-verset kívülről, minden előkészület nélkül tudta volna, márpedig feljegyzése szerint nem azzal a szándékkal ment a belvárosba, hogy csatlakozzon az alternatív ünneplőkhöz, csupán a törzshelyére betérő egyik ismerősének invitálására ment fel a Várba. Inkább hihető, hogy olyan nagy hatást gyakorolt rá a fiatalok megmozdulása, hogy utólag „játszott el" a számára vonzó gondolattal, hogy ő is verset mondott.

362 ÁBTL V-159297/2. 100. Másolat O. Ferenc füzetében talált feljegyzésről.

363 A tervezett műsor a következő volt:
„1. Petőfi-szobor (Ledőlt a szobor 411. o.) Jocó
2. Múzeumkert (Nemzeti dal 402.) Én
3. Táncsics börtöne (Van-e mostan olyan... 406.) Klári, Jutka
Közösen: Himnusz
Föltámadott a tenger (Jocó, én)"
ÁBTL V-159241/1. 261. G. József gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyve, 1972. március 16.

tották végre, állításuk szerint azért, mivel az est folyamán nem adódott megfelelő alkalom a versmondásra. Az ünnepi műsor készítésére feltehetően az előző évi március 15-i megmozdulás motiválta őket is. O. Ferenchez hasonlóan rájuk is nagy hatással volt az alternatív ünneplés, ami arra ösztönözte őket, hogy a következő évben ők is aktív részesei legyenek egy hasonló megemlékezésnek. 1972-ben azonban a felvonuló-demonstráló fiatalok jóval nagyobb száma, valamint a rendőrség erőszakos fellépése miatt másként zajlottak az események, mint 1971-ben, ami nem kedvezett az ünnepélyes és aránylag zavartalan körülmények között előadott szavalatoknak, ahogyan G. József és barátja elképzelték az ünneplést.

Azok a fiatalok is az 1971. március 15-i ünneplést tekinthették mintának, akik az 1971. október 6-i alternatív megemlékezésre Petőfi-versekkel érkeztek a Múzeumkertbe. Sz. János 17 éves, D. András 16 éves segédmunkások, valamint G. Tamás, 16 éves ipari tanuló azt tervezték, hogy „ha nem lesz más, aki szaval", akkor ők fognak verset mondani.[364] A *Nemzeti dal* mellé még további négy verset[365] választottak a Petőfi-kötetből, amit szintén magukkal vittek, hogy – ha szükséges – abból olvassák fel a költeményeket. A kötetet végül ők sem vették elő. A méltó ünneplésről alkotott elképzelésüknek teljesen megfelelt M. Péter megemlékezése, aki a kortárs költő, Utassy József *Zúg március* című versét szavalta el október 6-án a Múzeumkertben.

Az 1968 augusztusában a *Kortárs*ban, majd még ugyanabban az évben a *Szép versek* című antológiában, 1969-ben pedig a költő első verseskötetében (*Tüzem, lobogóm!*) is megjelent vers nemcsak a korabeli irodalmi körökben talált visszhangra.[366] Petőfit, a szabadság és a forradalom költőjét türelmetlen indulattal ébresztő-élesztő és kendőzetlenül rendszerkritikus („lopnak a bőség kosarából, / a jognak asztalánál lopnak, / népek nevében!") vers gyorsan ismert és kedvelt lett a fiatalok körében is. Nagy Gáspár költő így emlékezett vissza a szinte

364 ÁBTL V-159297/1. 192. G. Tamás terhelt kihallgatási jegyzőkönyve, 1972. október 12.

365 A kiválasztott versek a következők voltak: *Nemzeti dal, A Magyar Nemzet, Fekete-piros dal, Föl a szent háborúra, Szörnyű idő.* Utóbbit annak ellenére beválasztották, hogy nagyon provokatívnak tartották a következő sorok miatt: „Jön az orosz, jön az orosz, Itt is van már valóba'."

366 *Kortárs*, 12. évf. (1968) 8. sz., 1273; Szép versek, 1968. 341; Utassy 1969. A vers keletkezéséről lásd: Bakos 2009.

nemzedéki indulóvá vált költeményre: „Ezt a verset, a fiatal Utassy József [...] elhíresült művét szavaltuk, énekeltük[367] legtöbbet 1968 után Magyarországon a puhának egyáltalán nem mondható diktatúra szürke éveiben. Bár tiltották, de a [...] Nemzeti dal mellett ez a vers, a Zúg Március lett az igényesebb ifjúság titkos dala, nem stréberségből megtanult memoritere."[368] Sokan lemásolták, osztogatták, terjesztették egymást közt, sőt, magukkal vitték a márciusi tüntetésekre is, ahol – mint láttuk – többen fel is olvasták vagy elszavalták egymásnak, ahogy tette ezt a korábban idézett fiú az Ibolya Presszó előtt 1971-ben.[369] A vers két sorát („Ébredj Petőfi! Sírodat rázom / Szólj még egyszer a szabadságról!") a tankönyveit „propagandafelületnek" használó F. Gábor történelemkönyvébe is beleírta.[370]

Beszédek és szónokok

Az emlékhelyeken előadott szavalatok mellett egy-egy hosszabb-rövidebb „ünnepi beszéd" is része volt az alternatív megemlékezéseknek. 1969-ben a Kossuth-szobor koszorúzásakor Sz. Tamás mondott rövid „méltatást" Kossuthról egy Ady-vers (*Kossuth halálára*) elhangzása után.[371] 1971. március 15-én a Szentháromság téren a Nemzeti dal elszavalása után valaki szintén megemlékezett a márciusi ifjakról „saját egyszerű és fiatalos nyelvmodorában."[372] 1971. október 6-án este a Múzeumkertben M. Péter beszélt, 1972. március 15-én pedig Sz. Miklós szólt az összegyűlt fiatalokhoz a Batthyány-örökmécsesnél. E két utóbbinak jelentősebb nyoma maradt a nyomozati iratokban, mivel

367 A hetvenes évek elején (pontos időpontot nem találtam) Dinnyés József zenésítette meg a verset. Csontos 1986.

368 Nagy G. 2004. 23. Nagy Gáspár is részt vett mind az 1972-es, mind az 1973-as alternatív tüntetéseken. Lásd erről: Petrik 2009.

369 Maga Utassy is utal rá egy 1991-ben vele készült interjúban, hogy 1973-ban a rendőrök több tüntető zsebében is ráakadtak versére. Varga 1991.

370 ÁBTL V-159241/1. 146. F. Gábor terhelt kihallgatási jegyzőkönyve, 1972. április 13.

371 ÁBTL V-157864/1.103. Sz. Tamás gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyve, 1969. április 30.

372 ÁBTL V-159297/2. 100. Másolat O. Ferenc füzetében talált feljegyzésről

éppen e beszédek miatt indítottak eljárást a demonstrációkban aktív szerepet vállaló szónokok ellen.

M. Péter (22 éves, könyvtáros az Országos Gumiipari Vállalatnál) beszédének főbb elemeit az *Eszmék és nézetek* című fejezetben már bemutattuk. Kihallgatása során először tagadta, hogy készült volna a beszédre, azt állította, hogy csupán azért állt ki spontán módon az összegyűlt harminc-harmincöt fiatal elé, mivel a helyzet úgy kívánta, hogy valaki megszólaljon: „Ennek a beszédnek az elmondását azért éreztem szükségesnek, mert nem szólt senki a jelenlévőkhöz és én úgy éreztem, mondani kell egy kis megemlékezést."[373] Később beismerte, hogy készült rá, már azzal a határozott szándékkal érkezett a Múzeumkertbe, hogy beszélni fog.

M. Pétertől eltérően Sz. Miklós (21 éves egyetemista, ELTE TTK) kihallgatása során végig kitartott amellett, hogy készületlenül állt ki beszélni 1972. március 15-én a Batthyány-örökmécsesnél az október 6-inál jóval nagyobb, nyolcszáz–ezer fős tömeg elé: „...nem készültem előre a beszéd megtartására, csak hirtelen elhatározás alapján léptem fel az emlékműre."[374] Vallomása szerint azzal a szándékkal szólt a fiatalokhoz, hogy rávegye őket a megmozdulás befejezésére, mielőtt még a rendőrök oszlatnák fel erőszakkal a tömeget. Sz. Miklós az alternatív ünneplőkkel szimpatizáló kívülállóként mutatta be magát vallomásszövegeiben, aki csupán azért vonult együtt a demonstráló fiatalokkal, hogy figyelje a fejleményeket, „óvja" őket, és ha alkalom nyílik rá – saját érdekükben – leállítsa a megmozdulást. Az érettebb és tapasztaltabb nemzedéktárs pozíciójából szólalt meg, akit életkora és az alternatív ünneplésről, illetve annak következményeiről szerzett korábbi tapasztalatai (az 1970. március 15-i ünneplésen való részvétele miatt rendőrhatósági figyelmeztetést kapott) jogosítanak fel arra, hogy ifjabb és kevésbé megfontolt társait a helyes útra terelje. A felvonulás résztvevőit, a 17-20 évesnek becsült fiatalokat vallomásában „kölköknek",[375] „tini srácoknak"[376] nevezte, és – két évvel korábbi ön-

373 ÁBTL V-159297/1. 54. M. Péter kihallgatási jegyzőkönyve, 1971. október 8.

374 ÁBTL V-159241/1. 96. Sz. Miklós terhelt kihallgatási jegyzőkönyve, 1972. április 13.

375 ÁBTL V-159241/1.101. Sz. Miklós önvallomása, 1972. március 15.

376 ÁBTL V-159241/1. 88. Sz. Miklós gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyve, 1972. március 16.

magához hasonlóan – „zavaros fejű" lázadóknak tekintette őket, akik – bár szándékuk becsületes és tiszteletre méltó – valójában nem tudják, hogy pontosan mi ellen is tiltakoznak. Ugyanakkor az ifjúságra jellemző lázadó szellemet pozitív karakterjegynek tartotta, de csak abban az esetben, ha megtalálják azokat a célokat és formákat, amelyekért és ahogyan érdemes küzdeni. „Vallom, hogy az ember, az igaz ember a lelke mélyén újító, javító forradalmár. És ha úgy adódik, tesz is valamit ideáljaiért"[377] – állította önvallomásában. Önmagát úgy jelenítette meg, mint aki már tudja, hogy mi a „lényeg", mi ellen kellene fellépniük a közügyekkel foglalkozni kívánó fiataloknak: „A lényeg – vagyis a jogos gyűlölet tárgya – társadalmunkban mindaz a hibás, rossz, idejét múlt jelenség, ami ellen a fiatalságnak lázadnia kell."[378] Nem megdönteni, hanem kijavítani kell tehát a fennálló rendszert, erre azonban nem alkalmas az olyan tiltakozási forma, mint amilyen a szélsőséges megnyilvánulásokkal is terhelt (ilyennek tartotta például a *Nemzeti dal* refrénjének skandálását) alternatív ünneplés. Rögtönzött beszédében erre próbálta ráébreszteni a fiatalokat. „Fiatal gyermekkorom óta érdekelnek a társadalmi kérdések, ha nem is járok a bölcsészettudományi karra, sok kérdésben állást foglaltam már, rendszerünk hívének érzem magam. Olyanfélének, aki szeretném a saját gondolkodásomat nagyon sok fiatallal viszontlátni [sic!]."[379] Azt is fontosnak tartotta megjegyezni kihallgatása során, hogy ugyanaz az ember, mint két évvel korábban, „javító forradalmár", csak már pontosabban látja a maga előtt – a köz érdekében tenni akaró fiatal előtt – álló valódi feladatokat.

Vajon az 1970-ben még az alternatív tüntetők élén haladó Sz. Miklósnak két évvel később valóban ez lehetett a véleménye a fiatalok megmozdulásáról, vagy védekezési stratégiájának része volt, hogy a kihallgatótisztek előtt – ahogy ő fogalmazott – „jó léleknek" tüntesse fel magát, aki „éppen azt akarta megakadályozni, ami már egyszer megtörtént"?[380] Erről nyilván csak sejtéseink lehetnek. Beszédének fő üzenetéről mindenesetre az ügyben kihallgatott tanúk is ugyan-

377 ÁBTL V-159241/1.101. Sz. Miklós önvallomása, 1972. március 15.

378 ÁBTL V-159241/1. 88. Sz. Miklós gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyve, 1972. március 16.

379 ÁBTL V-159241/1. 96. Sz. Miklós gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyve, 1972. április 13.

380 ÁBTL V-159241/1.101. Sz. Miklós önvallomása, 1972. március 15.

azt állították, amit ő: nem feltüzelni, hanem lecsendesíteni akarta a felvonulókat, véget vetni – az ünnephez méltó módon – a demonstrációnak, hazaküldeni fegyelmezett rendben a fiatalokat: „...az volt a beszéd értelme, hogy menjenek haza, és ezzel be van fejezve a mai ünnep megünneplése, ami méltó volt az ünnep nagyságához."[381] „...vigyázzunk az ünneplés tisztaságára, mert korábbi években már emiatt az ünneplés törvényellenesnek minősült, és ezért ne csináljunk olyan dolgot, ami törvénybe ütközik, legjobb, ha feloszlunk és mindenki elmegy haza. Azt is mondta, hogy ünnepeljünk igaz magyar módjára, tisztán, becsülettel."[382] (Egy rendszerváltás utáni interjúban[383] sem mondott mást a szándékairól Sz. Miklós, pedig akkor már érdemnek számított [volna] egy Kádár-kori ellenzéki megmozdulásban játszott aktív vezető szerep.)

Ha valóban a tüntetők lecsendesítése és hazaküldése volt a szónok célja, miért avatkozott közbe, rángatta le a szoborról és tuszkolta be a rendőrautóba őt a rendőrség, amivel éppen az ellenkező hatást érte el, feltüzelte és ellenállásra sarkallta a tüntetőket? Bizonyára azért, mivel az ünnepnap biztosítására kirendelt rendőrök nem tűrtek semmiféle spontán, nem ellenőrzött megnyilvánulást, melynek – bármilyen céllal is – a demonstráló tömeg befolyásolása volt a célja. Emellett feltehetően a tüntetők valamilyen szószólójának tartották a karján nemzeti színű karszalagot viselő Petőfi-szakállas fiatalembert, aki bár az ünneplés befejezésére szólította fel a fiatalokat, de nem nacionalista rendbontóknak tekintette őket – aminek ők –, hanem jó szándékú, a hibás politikai-társadalmi gyakorlatokon változtatni akaró, lázadó szellemű fiataloknak, akik azonban még nem találták meg azokat célokat, amelyek értelmet adnának lázadásuknak.

A beszéd tartalmát firtató nyomozói kérdésekre az alábbiakat idézték fel legtöbbször a tanúk: megmozdulásuk (lázadásuk) nem bűn, ne érezzenek ezért bűntudatot, az ifjúság természeténél fogva lázadó, viszont tisztázniuk kell, hogy melyek azok a fontos célok, amelyekért érdemes tiltakozni. „Ne érezzetek bűntudatot, lázadásotok jogos, de kiforratlan, letisztulatlan az itt lévő lázadás. A haza iránti szeretet és

381 ÁBTL V-159241/6. 132. Jelentés T. Katalin előállításáról, 1972. március 15.

382 ÁBTL V-159241/4. 186. F. Sándor tanú kihallgatási jegyzőkönyve, 1972. március 23.

383 Nagy W. 1991.

a letisztulás mutassa meg nektek a helyes utat. Tudjátok [meg], hogy mi a lényeg."[384] „...ne érezzünk bűntudatot, bennünk sok összevissza kuszált érzés van, próbáljuk meg rendezni. A lázadásunk jogos, de kiforratlan. Nem a rendszer megdöntése, hanem a lényeg [a rendszer hibáinak a] megdöntése a feladatunk."[385] „Ne érezzetek bűntudatot, azért amiért itt vagytok, érezzétek, hogy ez jogos, ti fiatalok vagytok és lázadtok valami ellen, mint a fiatalok általában, de ennek a lázadásnak nincs célja, válasszatok ki egy célt, ami ellen vagy amiért lázadtok."[386]

Röplapok és falfirkák

Az 1972-es tüntetésen háromféle, hasonló szövegű röpcédulát találtak a rendőrök a Múzeumkertben. A nyomozás során nem sikerült kideríteni, hogy kik készítették, de a kézírás alapján azt feltételezték, hogy ugyanattól a személytől származnak. A röpcédulák az ünnepnap előtt vagy aznap reggel készülhettek, és a délelőtti hivatalos ünnepségen, majd az azt követő alternatív felvonulás résztvevői között terjeszthették őket, mivel a tüntetők követeléseinek deklarálása mellett a délutáni múzeumkerti összejövetelre is mozgósítottak. Az egyik röpcédula-variáns viszont biztosan a nap folyamán, az események hatására készült, mivel az már a demonstrálókkal szembeni rendőri fellépésekre is utal: „Több szavaló és éneklő felvonuló társunkat elfogták, megverték!" A röpcédulák a mozgósításon kívül a nemzeti ünnep szabad megünneplésére szólítottak fel, gyülekezési, szólás- és sajtószabadságot követelve. Hasonló tartalmú cédulát találtak a Párizsi udvar közelében lévő egyik telefonfülkében is.

> „Szólásszabadságot! Sajtószabadságot! Gyülekezési szabadságot akarunk! Várunk a Múzeumkertben 6-kor 72. március 15! Éljen a jog!"[387]

384 ÁBTL V-159241/3. 29. B. Ferenc terhelt kihallgatási jegyzőkönyve, 1972. április 14.
385 ÁBTL V-159241/4. 168. E. Erzsébet tanú kihallgatási jegyzőkönyve, 1972. március 25.
386 ÁBTL V-159241/6. 58 R. Ágnes tanú kihallgatási jegyzőkönyve, 1972. március 29.
387 ÁBTL V-159241/8. 61/2. Röpcédula.

„Szabad nemzeti ünnepet követelünk! Gyülekezési és szólásszabadságot! Békét akarunk, de jogos békét! Várjuk 6-kor a Múzeum-kertben! III. 15."[388]

„Gyülekezési és szólásszabadságot! Több szavaló és éneklő felvonuló társunkat elfogták megverték. Jogot követelünk! Békét akarunk, de jogos békét! Sokan vagyunk és kitartással sokra megyünk! Szabadság!" A szövegre fekete nagy betűkkel írták rá: „6-kor a Múzeum-kertben!"[389]

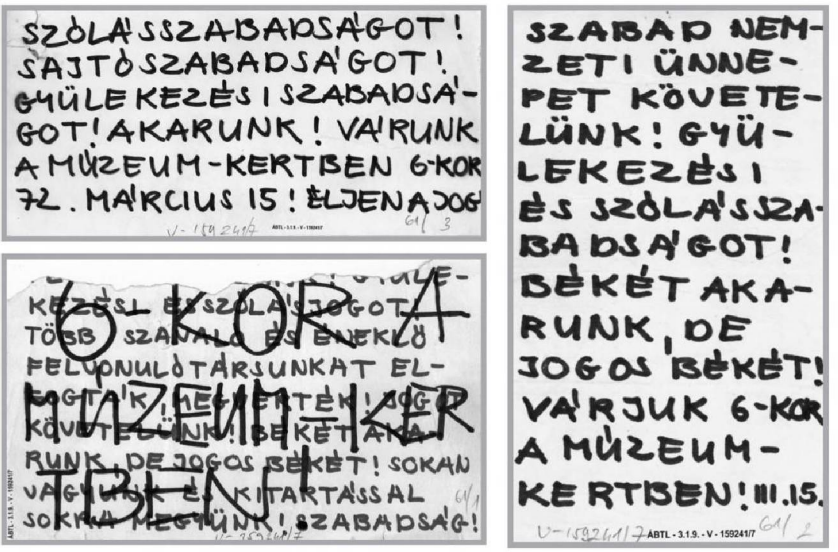

Az 1972. március 15-i alternatív ünneplésre mozgósító röpcédulák

A rendőri jelentések 1973-ban és 1974-ben is arról számoltak be, hogy március 15-én egyesek röpcédulákon, illetve falfirkákon tiltakoztak a kormány emlékezetpolitikája, a nemzeti ünnep súlyának csökkentésére irányuló ünneplési gyakorlat, illetve a fennálló hatalmi viszonyok ellen. 1973-ban a tüntetések belvárosi helyszínén, az V. kerületi Aranykéz utcában az úttesten elszórva találtak „nemzeti színezésű"

388 ÁBTL V-159241/8. 61/3. Röpcédula.

389 ÁBTL V-159241/8. 61/1. Röpcédula.

röplapokat, „Ki innen oroszok!", „Sajtószabadságot, elég az orosz elnyomásból!" és „Le a kommunista bandával!" feliratokkal. A 17 éves L. Mária vendéglátó-ipari tanuló és osztálytársai pedig egy „Miért nem pirosbetűs ünnep március 15-e? Küzdj érte, hogy az legyen!" szövegű plakátot akartak felragasztani a kettes villamos oldalára, amikor rajtakapták őket. A plakát több példányát iskolájukban is kifüggesztették.[390] Hasonló szövegű kézírásos plakátot találtak egy évvel később a II. kerületi Torockó utcában egy fára tűzve: „Miért nem pirosbetűs ünnep március 15-e, miért az november 7-e?" A Váci úti Láng Gépgyár dolgozóinak közügyekről alkotott nézeteire az épület egyik mellékhelyiségének falára rajzolt Kossuth-címerrel, valamint „Éljen március 15-e!" és „Vesszenek az ideiglenes megszállók!" jelmondatokkal igyekezett valaki befolyást gyakorolni.[391] Az ELTE BTK épületének Petőfi térre néző falát is propagandafelületnek kívánta használni az ismeretlen elkövető, aki csak a „Ki a Varsói..." feliratig jutott el, amikor valószínűleg megzavarták.[392] Március 15-re virradóra Lajosmizse főterén és környékén is száz körüli röplapot szórtak szét, „Éljen a független nagy Magyarország" szöveggel.

1974. március 15-én egy Szakasits Árpád úti (XI. kerület, ma Etele út) ház levélszekrényében találtak egy röplapot, amit feltehetően a tulajdonos szolgáltatott be a rendőrségnek. A röplap készítője a 12 pont mintájára (de csupán öt pontban) foglalta össze a „magyar nemzet" aktuális követeléseit.

„MIT KÍVÁN A MAGYAR NEMZET
1. Unió Erdéllyel
2. Sajtószabadság

390 ÁBTL 2.7.2. Tájékoztató jelentések 65-9/64/1973. március 16. Benkei András belügyminiszter jelentése a március 15-i ünnepségekkel kapcsolatos eseményekről, intézkedésekről a PB tagjai, a KB titkárok és a KISZ KB első titkára részére.

391 BFL VI. 14. g. 33. kisdoboz, Napi jelentés az 1974. március 14-én 20-tól 15-én 20-ig történt jelentősebb eseményekről. BFL VI. 14. g. 27. kisdoboz, Napi helyzetértékelés Budapest, 1972. április 3–4.

392 ÁBTL 2.7.2. Tájékoztató jelentések 65-9/64/1973. március 16. Benkei András belügyminiszter jelentése a március 15-i ünnepségekkel kapcsolatos eseményekről, intézkedésekről a PB tagjai, a KB titkárok és a KISZ KB első titkára részére.

3. Lakbéruzsora megszüntetését
4. Stabil élelmiszerárakat
5. Munkásőrség feloszlatását"[393]

A '48-at idéző, pontokba szedett követeléslista az 1956-os forradalom idején is az egyik fontos kifejezőeszköze volt a változásokat akaró fiataloknak.[394] Bár nem foglalta számozott pontokba, de március 15-e ürügyén, valamint Petőfi és Kossuth szellemére hivatkozva küldte szét postai úton valaki a követeléseit tartalmazó röpcédulákat 1978-ben is.

393 BFL VI.15. d. 2. 1. kisdoboz, Előzetes összefoglaló jelentés a főváros 1974. március 15-i közrendvédelmi helyzetéről és az ünnepségek biztosításának végrehajtásáról, 1974. március 18.
Hasonló formát választott nézeteinek kinyilvánítására az a (feltehetően fiatal) személy, aki 1988-ban Tamásiban (Tolna megye) a nemzeti ünnep alkalmából a városháza épületére tűzte ki az alábbi plakátot:
„Mit kíván a magyar nemzet! Legyen a szovjetektől független országunk!
1. Kívánjuk a szovjet csapatok kivonását országunkból!
2. A huligán jellegű fiatalok elleni előítéleteket megszüntetni!
3. Törvény előtti egyenlőséget öltözködés és anyagi helyzet tekintetében!
4. A régi címer újra bevezetése!
5. Az igazi magyarság nem letagadása!
6. Az alkohol tartalmú italok személyi igazolvánnyal való kiadása!
7. A nem KISZ-fiatalok elleni előítélet megszüntetése!
8. Nemzeti színű zászlók nyitottabb árusítása!
9. A magyar címerről a vörös csillag levétele!
10. Független nemzeti párt megalapítása!
11. Az országunkban a jövőben se legyenek nagy hatótávolságú fegyverek!
12. A munkanélküliség nem börtönnel való megoldása!
13. Erdély és Magyarország egyesítése!
Egyenlőség, Szabadság, Testvériség!!!"
ÁBTL 3.1.5. O-20012. Rendkívüli eseményekről készült adatlapok másodpéldányai. A 29-OD-4018. sz. Objektumdosszié tartozéka, 116. Tolna Megyei RFK Politikai Osztálya

394 Az 1956-os forradalom 16 pontja az a követeléslista volt, amelynek első változatát a Szegedi Tudományegyetemen megalakult Magyar Egyetemisták és Főiskolások Szövetsége (MEFESZ) fogalmazta meg 1956. október 20-án, majd október 22-én az ország egyetemeinek küldöttjeiből alakult diákgyűlés résztvevői a Budapesti Műszaki Egyetemen öntötték végleges formába. A budapesti egyetemisták és főiskolások október 23-i tüntetésének első állomása is a belvárosi Petőfi-szobor volt. Itt olvasták fel a 16 pontot, miután Sinkovits Imre elszavalta a *Nemzeti dalt*.

„A Magyar Nemzeti Függetlenségi Front felhívása
Magyarország nemzeti függetlenségéért és politikai szabadságáért
Követeljük a demokratikus pártok szabad politikai tevékenységét
Követeljük a szabad választásokat
Követeljük a szabad sajtót és hírközlést
Követeljük a szabad szakszervezeteket
Követeljük az emberi jogok teljes tiszteletben tartását
Követeljük a szovjet hadsereg kivonását Magyarországról
Szabadságunk és gazdasági fellendülésünk függ e nehéz és hosszú harctól
Kossuth és Petőfi szellemében
Éljen március 15.
MNFF"[395]

A Magyar Nemzeti Függetlenségi Frontnak nevezett szervezet[396] nevében megszólaló levélíró legalább 35 címzetthez juttatta el a követeléseiket tartalmazó röpcédulát. (Ennyi került a belügyi hatóságok látókörébe, de feltehetően ennél több is készült.) Tizenhét darabra K-ellenőrzés (levélellenőrzés) során akadtak rá, tizennyolcat pedig a levelek címzettjei szolgáltattak be.[397] A március 7-én Siófokon feladott leveleket kizárólag „A" és „B" betűvel kezdődő nevű budapesti lakosoknak címezte a levélíró, akiknek nevét, foglalkozását és címét nagy valószínűséggel az 1971-es budapesti telefonkönyvből nézte ki. A lefoglalt levelekből arra következtethetünk, hogy nem teljesen véletlenszerű lehetett a válogatás. A telefonkönyvből olyan „A" és „B" kezdőbetűs személyeket választott ki, akikről egyrészt feltételezte, hogy fogékonyak az „ellenzéki" propagandára, másrészt foglalkozásuknál fogva nagyobb lehetőségük van terjesztésére is. A címzettek között voltak újságírók, színészek, valamint filmrendező, és a nyomo-

395 ÁBTL O-17269. „Követelők" 16/2. 5. BM III/3. 1978. március 8.

396 A névadásnak semmi köze nem volt az 1944. december 2-án Szegeden megalakult hasonló nevű pártszövetséghez, amelyet a Független Kisgazdapárt, a Magyar Kommunista Párt, a Magyarországi Szociáldemokrata Párt, a Nemzeti Parasztpárt és a Polgári Demokrata Párt hozott létre azzal a céllal, hogy a második világháború után leváltsák a hatalmon lévő politikai erőket.

397 ÁBTL O-17269. „Követelők" 34. Összefoglaló jelentés „Követelők" fedőnevű ügyben, 1978. szeptember 22.

zók szerint feltűnően sok volt a magánkisiparosnak vélhető személy (például fodrász, műszerész, bőrdíszműves). Nemcsak magánszemélyeket szólított meg a levélíró, hanem segélykéréssel fordult a Szabad Európa Rádióhoz, valamint Franciaország, Nagy-Britannia és a Német Szövetségi Köztársaság budapesti nagykövetségéhez, sőt, még a nyugatnémet kereszténydemokrata párthoz, a CSU-hoz is. A nekik szóló rövidebb levél így hangzott:

> „Kérjük önöket, hogy támogassák a szabadságért és nemzeti szuverenitásért folytatott harcunkat. Európában nem lesz addig tartós béke, amíg a kelet európai államokban szovjet érdekeket szolgáló diktatórikus kormányok lesznek hatalmon.
>
> Magyar Nemzeti Függetlenségi Front"[398]

[398] ÁBTL O-17269. „Követelők" 16/62. A SZER-nek küldött röplap, A borítékon: Címzett: Patkó Gyula, München 86. Pf. 625. BRD

VII.

Kik voltak a „márciusi ifjak"?

„...túlnyomó többségében 17-20 éves fiúk, lányok vették körül a szobrot."[399]

Kik voltak az alternatív megmozdulások résztvevői, a március 15-én utcára vonuló fiatalok? Mit tudhatunk meg róluk azon kívül, hogy fiatalok voltak? Bár a kihallgatási jegyzőkönyvek és a nyomozás során keletkezett egyéb dokumentumok (iskolai, munkahelyi jellemzés, környezettanulmány stb.) elsősorban a gyanúsítottakról tartalmaznak információt, a legfontosabb személyes adatok (életkor, lakóhely, foglalkozás, munkahely/iskola) a tanúk kihallgatásáról készült jegyzőkönyvekbe is bekerültek. Ezekből kiindulva próbáltam meg képet alkotni a rendőrségen kihallgatott személyek társadalmi helyzetéről; életkoráról, képzettségéről, valamint az oktatás és a munka világában elfoglalt helyéről.

Az 1972. március 15-i megmozdulásokról készült nyomozati anyag a legalkalmasabb erre a vizsgálatra, mivel nagyszámú résztvevő adatait tartalmazza; 111 olyan személyt hallgattak ki, akik (a nyomozók szerint[400]) a különünneplés résztvevői voltak. Ha abból indulunk ki,

399 ÁBTL V-159241/1. 88. Sz. Miklós gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyve, 1972. március 16.

400 Többen tagadták, hogy részt vettek volna az alternatív megmozduláson. Azt állították, hogy a rendőrök tévedésből állították elő őket, ők csupán szemlélői voltak az eseményeknek; utcai járókelők, akik rosszkor voltak rossz helyen. A nyomozók azonban többnyire nem fogadták el ezeket az állításokat, és beismerő vallomásuk hiányában is a megmozdulás résztvevőinek tekintették és ennek megfelelően büntették őket. Sz. Tamás ellen, aki azt állította, hogy csupán a barátnőjével sétált a Várban, amikor a rendőrök bevitték, például szabálysértési eljárást indítottak és 1500 forint bírsággal sújtották. Ugyanakkor lehetséges,

hogy aznap 1500-2000 fiatal vonult ki az utcára – ahogy a hivatalos jelentés állítja[401] –, akkor az összes résztvevő 7,4–5,5 százalékáról rendelkezünk adatokkal.

Mennyire tekinthetjük reprezentatívnak a nyomozati anyag alapján alkotott képet? Érvényesek-e a tüntetők egészére is a kihallgatottak személyes adataiból levont következtetések? A reprezentativitás megítélésénél nemcsak az arányszámokat kell figyelembe venni, hanem azt is, hogy miként jött létre a vizsgálat alapjául szolgáló csoport. Az eljárás alá vont fiatalok döntő többségét (73 százalékát, 81 személyt[402]) a megmozdulások során a helyszínről állították elő, a többieket (30 főt) később idézték be, többnyire tanúnak. Jórészt tehát olyan személyekről vannak adataink, akik valamilyen módon kitűntek a többiek közül, magatartásukkal felhívták magukra a rendőrök figyelmét: a menet élén haladtak zászlóval a kezükben, a többieknél hangosabban tiltakoztak társaik elvitele ellen, esetleg „pimaszul" jogaikra hivatkoztak és vonakodtak azonnal engedelmeskedni az emlékhely elhagyására felszólító rendőrnek.

Tovább árnyalja a képet, hogy legtöbbjüket a demonstráció utolsó szakaszában állították elő, amikor már csak a legtovább kitartó fiatalok maradtak az utcán, azok, akiket az egyre drasztikusabb rendőri fellépés sem tántorított el a folytatástól. Amíg a délelőtti alternatív felvonulásról 13 embert vittek be az V. kerületi rendőrkapitányságra, addig az estin 68-at állítottak elő, ebből a Nemzeti Múzeumból a Várba történő feljutás közben 13-at, a Szentháromság téren 17-et, a Várból történő levonulás után pedig 38 főt. Utóbbiak többségét, 30 fiatalt a Bem téren és környékén fogták el az utolsó nagy rendőri roham idején, a szétszóródott többieket pedig a pesti belváros különböző

hogy az így nyilatkozók csupán azért mutatták be magukat kívülállónak, hogy mentesüljenek a felelősségre vonás alól.

401 ÁBTL V-159241/8. 73. Jelentés Sz. Miklós és társai ügyében, 1972. május 2. A kihallgatott fiatalok többsége a délelőtti megmozdulás résztvevőit 1000-1500 főre, az estiét pedig 800-1500 főre becsülte. Nem tudjuk, hogy mennyi lehetett az átfedés a két eseményen jelenlévők között. A kihallgatottak egy jelentős része mindkettőn ott volt, de sokan csak az estin vettek részt.

402 Az aznapi megmozdulásokról szóló jelentés 83 előállítottról szól, de a nyomozati iratokban csak 81 előállítottról találtam adatot. ÁBTL V-159241/1. 26. Jelentés az 1972. március 15-i rendzavarásokról, 1972. március 16.

pontjain.[403] Úgy tűnik tehát, hogy a nyomozati iratokból elsősorban a leghangosabb, legkitartóbb fiatalok egy csoportjának társadalmi helyzetét ismerhetjük meg.

Mennyire tér el ez vajon az összképtől? Jelentős eltérés lehet például a résztvevők nemi megoszlása tekintetében. A kihallgatott 111 személy között a fiúk jóval nagyobb aránya (79 százalékuk volt fiú és 21 százalékuk lány[404]) ugyanis valószínűleg nem tükrözi az összes résztvevő nemi megoszlását. Sem a hivatalos jelentések, sem a szemtanúk vallomásai nem szólnak arról, hogy jellemzően fiúk alkották volna a tömeget. Fiúk és lányok közös megmozdulásáról beszél általában minden forrás. A fiúk tehát harciasabb és kitartóbb tüntetők lettek volna, mint a lányok? Nem feltétlenül. Az eltérő arányok a rendőri figyelem fő irányát is jelezhetik, akik bizonyára nagyobb eséllyel figyeltek fel a „lázadás” külső jeleit magukon viselő, hosszú hajú és szakállas fiúkra, mint a konszolidáltabbnak tűnő lányokra. (A „normálistól” eltérő haj- és szakállviseletet minden esetben megemlítették

403 Az 1972. március 15-i megmozdulásokon előállított fiatalok száma előállításuk ideje és helyszíne szerint:
A délelőtti megmozdulás során: 13
A Petőfi-szobornál: 2
A Batthyány-örökmécsesnél: 9
A Lánchídon: 2
Az esti megmozdulás során: 68
A Várba történő felvonulás előtt: 13
A Gerlóczy utcánál: 1
A pesti belvárosban: 2
A Petőfi-szobornál: 10
A Várban: 17
A Szentháromság téren: 14
A Moszkva tér felé távozóban: 2
A Halászbástyáról levezető lépcsőn: 1
A Várból történő levonulás után: 38
A Bem téren: 27
A Mártírok útján: 3
Az Intercontinental Szálloda előtt: 3
A Batthyány-örökmécsesnél: 1
A Nemzeti Múzeum környékén: 3
A Gerlóczy utcánál: 1

404 Az előállítottak (81 fő) között még magasabb volt a férfiak aránya: 88 százalékuk volt férfi és 12 százalékuk nő.

az előállítást indokló jelentések.) Ugyanakkor a lányok részvételével kapcsolatban elmondható, hogy az esti megmozduláson valószínűleg kevesebben voltak, mint a hivatalos ünnepséghez közvetlenül kapcsolódó délelőttin. A szülők ugyanis főleg leánygyermeküket nem engedték el szívesen a veszélyesnek tartott eseményre. Cs. Ágnes (18 éves középiskolás, Képző- és Iparművészeti Szakközépiskola) barátnői, akikkel délelőtt még együtt volt az alternatív felvonuláson, este már nem mehettek vele, szüleik ugyanis megtiltották, hogy részt vegyenek az újabb demonstráción.[405] Döntésüket bizonyára a délelőtti tüntetésről és több fiatal előállításáról szóló hírek is befolyásolták. V. Villő (16 éves középiskolás, Vörösmarty Gimnázium) és barátnője is csak „csellel" jutott el a Múzeumkertbe: „Az otthon lévő nagybátyámnak azt mondtuk, hogy mi moziba megyünk, holott eszünk ágában sem volt moziba menni, ugyanis kíváncsiak voltunk arra, hogy mi történik a Belvárosban."[406] K. Lászlót (19 éves középiskolás, Bem József Szakközépiskola) azonban, bár féltették, nem korlátozták szülei: „Mielőtt elindultam volna, mondtam édesanyámnak, hogy hová készülök. Ő felhívta figyelmem, hogy nem helyesli, amit tenni akarok, majd megkért rá, hogy vigyázzak magamra, ne keveredjem olyan dologba, amiből bajom lehet."[407]

A nyomozati iratok szerint a tüntetésen részt vevő lányok általában fiatalabbak voltak, mint a fiúk. (Az életkor meghatározásánál mindig azt az életévet vettem figyelembe, amelyet 1972 folyamán töltöttek be, akkor is, ha március 15 után születtek.) A kihallgatott lányok többsége, közel kétharmada (65 százalékuk) a 17-18. évében járt, és csak kevesen (csupán 22 százalékuk) volt 18 évesnél idősebb. Ez valószínűleg nemcsak a kihallgatott, hanem valamennyi felvonuló lányra jellemző volt. Ezt tapasztalta Á. Zoltán 22 éves egyetemi hallgató is: „A [menetben] körülöttem lévő személyeket nem ismertem, de [hozzám] hasonló korúak is voltak köztük, de többségük fiatalabb volt. Különösen a lányok."[408] A kihallgatott fiúknak csak 35 százaléka volt 17-18 éves,

405 ÁBTL V-159241/4. 133. Cs. Ágnes tanú kihallgatási jegyzőkönyve, 1972. március 30.

406 ÁBTL V-159241/2. 283. V. Villő gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyve, 1972. március 30.

407 ÁBTL V-159241/5. 53. K. László tanú kihallgatási jegyzőkönyve, 1972. április 6.

408 ÁBTL V-159241/3. 339. Á. Zoltán önvallomása, 1972. március 15.

és közel kétharmaduk (64 százalékuk) volt 18 évesnél idősebb. A fiúk jellemző életkora 17-20 év volt (68 százalék). Az összes kihallgatottnak épp csak fele (52 százaléka) volt nagykorú, többségük (68 százalékuk) szintén a 17 és 20 év közötti korosztályból került ki.

A kihallgatott fiatalok életkor és nemek szerinti megoszlása 1972-ben

Életkor	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	26	28	30	45	Összes
Fiú	-	2	13	17	17	13	6	4	6	6	1	1	2	-	88
Lány	1	2	10	5	-	1	1	2	-	-	-	-	-	1	23
Összes	1	4	23	22	17	14	7	6	6	6	1	1	2	1	111

Az életkor és a nemek szerinti megoszlás ismeretében nem meglepőek a foglalkozási adatok. A jellemzően 17-18 éves lányok még középiskolai tanulók voltak, a fiúk között viszont közel azonos számban voltak jelen a még tanulók és a már dolgozók. Felsőoktatásban csak az összes diák kicsit több, mint egynegyede (27 százaléka) tanult, ők túlnyomórészt fiúk voltak. A középiskolás lányok szinte valamennyien gimnazisták vagy szakközépiskolások voltak (illetve technikumban tanultak), a középiskolás fiúk háromnegyede (74 százaléka) szintén, egynegyedük viszont ipari tanuló volt és szakmunkásképzőbe járt.

A kihallgatott fiatalok foglalkozás és nemek szerinti megosztása 1972-ben

Tanuló		Dolgozó		Munkanélküli		Összes	
66		44		1		111	
fiú	lány	fiú	lány	fiú	lány	fiú	lány
46	20	41	3	1	-	88	23

A kihallgatott tanulók iskolatípus és nemek szerinti megoszlása 1972-ben

Középiskola										Felsőoktatás					
Szakmunkásképző[410]		*Szakközépiskola*[411]		*Gimnázium*		*Technikum*[412]		*Összes*		*Főiskola*		*Egyetem*		*Összes*	
9		13		23		3		**48**		7		11		**18**	
fiú	lány	fiú	lány	fiú	lány	fiú	lány	**fiú**	**lány**	fiú	lány	fiú	lány	**fiú**	**lány**
8	1	8	5	13	10	2	1	**31**	**17**	6	1	9	2	**15**	**3**

A már munkába állt fiatalok foglalkozás szerinti megoszlását a rendelkezésünkre álló információkból nehéz pontosan meghatározni. Még a gyanúsítottakról felvett részletesebb adatok sem teszik lehetővé minden esetben, hogy eldönthessük: az adott munka milyen jellegű (szellemi vagy fizikai) és betöltéséhez milyen végzettség vagy szakképzettség szükséges. A tanúk esetében, akikről jóval kevesebb információt tartalmaznak a kihallgatási jegyzőkönyvek, ez még nehezebb. Nem lehet eldönteni sokszor, hogy valaki segédmunkásként vagy szakmunkásként tölti-e be a feltüntetett munkakört, de az is gondot okoz a besorolásnál, ha egy szakmunkás végzettségűt segédmunkási munkakörben foglalkoztatnak. Mivel pályájuk elején álló fiatalokról van szó, azt is figyelembe kell venni, hogy a munka világában éppen betöltött pozíciójuk sokszor csupán átmeneti állapot tükröz, egyesek sikertelen vagy elhalasztott egyetemi/főiskolai felvételi után mentek el – reményeik szerint csak rövid időre – segédmunkásnak. Ne felejtsük el, hogy a munkanélküliség a korszakban büntetendő cselekménynek, „közveszélyes mun-

409 A szakmunkásképző intézetekben a képzési idő 3 év volt, a diákok heti 3-4 napot töltöttek a műhelyekben, az üzemekben, 2-3 napot pedig az iskolában.

410 A szakközépiskolákban a gimnáziumi szintet megközelítő műveltséggel rendelkező szakmunkásokat képeztek. Bár nem adott automatikusan szakmunkás-bizonyítványt, de biztosította a lehetőséget megszerzésére.

411 A technikumokban 1950/1951-től érettségivel rendelkező középszintű gazdasági vezetőket képeztek. 1961-től visszafejlesztették. Az utolsó kezdő évfolyamot 1968/1969-ben iskolázták be.

kakerülésnek” számított. Ezért állították elő többek között a 21 éves B. Tibort is, az egyetlen munkanélkülit a kihallgatottak között.[412]

Ezeknek a szempontoknak a figyelembevételével érvényesek az alábbi táblázat adatai. A fizikai munkásokat a munkakörükhöz szükséges szakképzettség szerint soroltam be a megfelelő kategóriába.

A kihallgatott dolgozók megoszlása a munka jellege és nemek szerint 1972-ben

Segéd-munkás		Betanított munkás		Szak-munkás		Irodai dolgozó[414]		Értelmi-ségi[415]		Egyéb[416]	
21		3		6		4		6		4	
fiú	lány	fiú	lány	fiú	lány	fiú	lány	fiú	lány	fiú	lány
20	1	3	-	6	-	2	2	6	-	4	-

A munkaviszonyban álló három lány közül egy segédmunkásként dolgozott (raktárkezelő volt, de esti gimnáziumba járt), ketten pedig gyors- és gépíróként, illetve adminisztrátorként irodai munkát végeztek, feltehetően középiskolai végzettséggel. A munkaviszonyban álló fiúk majdnem fele (49 százaléka) segédmunkás volt. Közülük azonban többeknek is kényszerű állapot volt vagy átmeneti megálló lehetett a szakképesítés nélküli munkavállalás. Előbbiek közé tartozott a Könyvértékesítő Vállalatnál áru-összeállítóként dolgozó 24 éves Sz. Tamás, aki 1969-es börtönbüntetése[416] miatt nem folytathatta a Kandó Kálmán Műszaki Főiskolát. A 19 éves Á. Gyula (kútmérő a Földmérő és Ta-

412 Ráadásul „nyakában angol zászlóval, mellén Kossuth-címerrel vett részt” a felvonuláson. ÁBTL V-159241/1. 26. Jelentés az 1972. március 15-i rendzavarásokról, 1972. március 16.

413 Adminisztratív munkakör középfokú végzettséggel.

414 Egyetemi/főiskolai végzettséggel betöltött munkakör.

415 Pontosan nem azonosítható munkakör.

416 Sz. Tamást „rendszerellenes összeesküvésre irányuló előkészület” miatt három év hat hónap börtönre ítélték 1969. október 3-án. 1970. június 30-án közkegyelem folytán feltételesen szabadult. ÁBTL V-157864/2. 246. A Budapesti Fővárosi Bíróság ítélete Sz. Tamás és társai ügyében, 1969. október 3; ÁBTL V-159241/3. 97. Jegyzőkönyv Sz. Tamás gyanúsított kihallgatásáról, 1972. március 16.

lajvizsgáló Vállalatnál), valamint a Magyar Televíziónál kellékesként, majd a Magyar Képzőművészeti Főiskolán modellként dolgozó 20 éves M. Gábor[417] is csak átmeneti megoldásnak gondolta akkori munkáját. Mindketten esti gimnáziumba jártak és főiskolára készültek. Többen félbehagyott szakmunkás- vagy gimnáziumi tanulmányok után mentek el segédmunkásnak. G. József (19 éves) az Országos Takarékpénztárnál volt postai kisegítő, miután az autószerelő ipari szakmunkásképzőt abbahagyta, S. György (21 éves) pedig két év gimnázium után ment el a Magyar Filmgyártó Vállalathoz világosítónak. Az értelmiségi kategóriába sorolt személyek a tüntetők nagy többségénél idősebbek, 23-30 évesek voltak, és egyetem/főiskola vagy technikum után helyezkedtek el értelmiségi munkakörökben tanárként, mérnökként, rádiós műsorszerkesztőként vagy újságszerkesztőként.

Bár az 1973. március 15-i megmozdulás nyomozati anyaga nem áll rendelkezésünkre, a rendőrség látókörébe került résztvevőkről készült összefoglaló jellegű kimutatások alapján nagy vonalakban mégis képet alkothatunk ezekről a fiatalokról is. Ám ebben az esetben hiányoznak azok a kihallgatási jegyzőkönyvekből és egyéb nyomozati iratokból kihámozható egyedi információk, amelyek árnyalhatják a kvantitatív adatokat. Ugyanakkor az 1972. évihez képest jóval nagyobb, a rendőri intézkedések által érintett személyek 624 fős csoportja képezi a statisztikai számítások egyik alapját,[418] melybe a megmozdulás során *előállított* személyek és azok a fiatalok tartoznak bele, akiktől a megmozdulás során *elvették a személyi igazolványukat.* Az elemzéshez felhasznált másik kimutatás a 624 személy csupán egy kis részének, a 65 előállítottnak tartalmazza az előbbinél részletesebb és egyénekre is lebontott adatait.[419]

417 Amatőr színészként a Huszonötödik Színház Stúdiójának munkájában is részt vett.

418 ÁBTL. 1. 12. 2. A BRFK állambiztonsági szerveinek iratai. 20. doboz. 1. 1972. és 1973. március 15. sz. n. Kimutatás az 1973. március 15-i rendőri intézkedések során (előállítás, személyi igazolvány bevonása) felmerült 624 személy életkor, lakhely, foglalkozás és munkahely szerinti megoszlásáról, 1973. március 22.

419 ÁBTL. 1. 12. 2. A BRFK állambiztonsági szerveinek iratai. 20. doboz. 1. 1972. és 1973. március 15. sz. n. 2. melléklet. Intézkedésre visszatartottak névsora, 1973. március 22.

Az 1973-as alternatív ünneplés résztvevőinek számát több ezerre becsülte egy belügyminisztériumi jelentés,[420] ennél pontosabban azonban nem határozták meg a tömeg nagyságát. Nem tudjuk tehát, hogy a rendőri intézkedések által érintett 624 fő hogyan aránylik az összes résztvevőhöz. A nap eseményeiről szóló hivatalos beszámolók azonban azt érzékeltetik, hogy az 1500-2000 főre becsült előző évinél jóval többen vettek részt az 1973. március 15-i megmozduláson.

Nem tudjuk azt sem, hogy mekkora lehetett az átfedés az egymást követő években utcára vonuló fiatalok között. Az 1973-ban előállított és név szerint is ismert 65 személy mindenesetre nem szerepelt az előző évben kihallgatottak között, (ami persze nem zárja ki, hogy 1972-ben is ott voltak az alternatív megmozduláson, csak akkor nem kerültek a rendőrség látókörébe). Az 1972-ben eljárás alá vont fiatalok magatartását – feltételezett távolmaradását 1973-ban – nyilván a félelem befolyásolta, hogy „visszaesőként" súlyosabb büntetést kaphatnak, és (újabb) retorziók érhetik őket a munkahelyükön vagy az iskolájukban.[421] Akik pedig megfeledkeztek volna minderről, azokat 1973. március 15-e közeledtével a rendőrség újra figyelmeztette a „helyes" viselkedésre: „preventív jellegű" intézkedéseik során 125 fiatallal „beszélgettek el".[422] (Az 1972-ben kihallgatottak távolmaradása az 1973-as alternatív ünneplésről persze csak feltételezés, lehetséges, hogy ők is ott voltak a tüntetők között, csak most nem figyelt fel rájuk a rendőrség.)

420 ÁBTL. 1. 12. 2. A BRFK állambiztonsági szerveinek iratai. 20. doboz. 1. 1972. és 1973. március 15. sz. n. Jelentés, 1973. március 16.

421 A rendőrhatósági figyelmeztetésről készült jegyzőkönyvekbe a következő szöveg került: „Felszólítom, hogy a jövőben tartózkodjon hasonló és más rendbontó cselekmények elkövetésétől, mert ellenkező esetben a törvény szigorával, büntetőjogi felelősségre vonást alkalmazunk." ÁBTL V-159241/5. 198. Jegyzőkönyv M. Erik rendőrhatósági figyelmeztetéséről, 1972. május 4.
Többeket rendzavarás és garázdaság szabálysértése miatt pénzbírsággal, illetve 30 napos elzárással büntettek. Az erről szóló határozat a következő szöveget is tartalmazta: „Figyelmeztetem, a jövőben tartózkodjon bármilyen szabálysértés elkövetésétől, mert ismételt feljelentés esetén a törvény teljes szigorával fogunk eljárni." ÁBTL V-159241/5. 264. Határozat N. András büntetéséről, 1972. április 27.

422 ÁBTL. 1.12.2. A BRFK állambiztonsági szerveinek iratai. 20. doboz. 1. 1972. és 1973. március 15. sz. n. Jelentés, 1973. március 16.

Az előállított fiatalok életkor és nemek szerinti megoszlása 1973-ban

Életkor	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	30	43	Összes
Fiú	-	3	4	8	6	5	5	1	3	4	4	3	-	1	1	1	49
Lány	1	1	2	2	2	4	1	1	-	-	1	-	1	-	-	-	16
Összes	1	4	6	10	8	9	6	2	3	4	5	3	1	1	1	1	65

Az előállított fiatalok életkor szerinti megoszlása 1973-ban más csoportosításban

15	16–20	21–25	26–29	30–	Összes
1	37	20	5	2	65

A rendőri intézkedések (előállítás és személyi igazolvány bevonása) által érintett összes fiatal életkor szerinti megoszlása 1973-ban

15	16–20	21–25	26–20	30–	Összesen
4	387	186	37	10	624

A fiatalok életkor szerinti megoszlása nagyjából hasonló képet mutat az előállítottak 65 fős kisebb és a rendőri intézkedések által érintettek 624 fős nagyobb csoportjában. (A továbbiakban a két csoport megjelölésére a „kisebb csoport” és a „nagyobb csoport” kifejezéseket is használom.) Mindkettőben a 16–20 év közötti fiatalok alkotják a többséget (arányuk 60, illetve 62 százalék). A legtöbb előállított a 18–21 év közötti korosztályból került ki, tehát végzős középiskolások, felsőoktatásban tanulók vagy fiatal munkavállalók voltak.

Ha az adatokat az előző évivel vetjük össze, azt látjuk, hogy 1972-höz képest 1973-ban magasabb volt a vizsgált fiatalok életkora. 1972-ben a kihallgatott fiataloknak még csak kicsivel több mint egynegyede (27 százaléka) volt idősebb 20 évesnél, egy évvel később viszont már a rendőri intézkedések által érintetteknek több mint egyharmada (37 százaléka), az előállítottaknak pedig majdnem a fele (45 százaléka). Ez valószínűleg azt jelzi, hogy 1973. március 15-én a ko-

rábbinál nagyobb számban vonultak utcára az „idősebbek”, a középiskolás generáción túli fiatalok. A számok azonban nem feltétlenül (csak) az alternatív ünneplők társadalmi bázisának bővülését mutathatják, hanem a hatalom megváltozott fegyelmezési stratégiájára is utalhatnak: arra, hogy a rendőrök talán tudatosan törekedtek az idősebb hangadók kiemelésére.

A fiúk és a lányok részvételi arányára 1973-ban csupán az előállítottak adataiból következtethetünk. Háromnegyedük (75 százalékuk) volt fiú és egynegyedük (25 százalékuk) lány, ami az előző évi megoszlásnál csak egy kicsit nagyobb női részvételt jelez (ugyanez akkor 79, illetve 21 százalék volt). Valószínűleg hasonló szempontok befolyásolták itt is az előállított lányok alacsonyabb számát, mint 1972-ben. A lányok életkora – hasonlóan az előző évhez – alacsonyabb volt, mint a fiúké. A kihallgatott fiúknak egy kicsit kevesebb mint fele (47 százaléka) volt idősebb 20 évesnél, a lányoknak viszont egyharmada (31 százaléka) sem.

Az előállított fiatalok foglalkozás és nemek szerinti megoszlása 1973-ban

Tanuló		Dolgozó		Munkanélküli		Összes	
24		40		1		65	
fiú	lány	fiú	lány	fiú	lány	fiú	lány
22	2	26	14	1	-	49	16

A rendőri intézkedések (előállítás és személyi igazolvány bevonása) kapcsán érintett összes fiatal foglalkozás szerinti megoszlása

Összes	624
Tanuló	248
Dolgozó	376

1973-ban az előállított fiatalok 37 százaléka volt tanuló és 62 százaléka dolgozó. A nagyobb csoportban kicsit magasabb volt az iskolába járók aránya, ami összhangban van a két csoportba tartozók életkori

sajátosságaival. 1972-höz képest viszont megfordult a tanulók és dolgozók aránya, akkor a kihallgatottak majdnem 60 százaléka még tanult és csak közel 40 százalékuk dolgozott. A változás az 1973-ban ünneplők magasabb életkorával lehet összefüggésben. Meglepő viszont, hogy amíg 1972-ben a kihallgatott 23 lányból csak ketten dolgoztak és 21-en tanultak, addig 1973-ban az előállított 16 lányból csak ketten tanultak és 14-en dolgoztak.

Az előállított tanulók iskolatípus és nemek szerinti megoszlása 1973-ban

Középiskola								Felsőoktatás					
Szakmunkásképző		*Szakközépiskola*		*Gimnázium*		*Összes*		*Főiskola*		*Egyetem*		*Összes*	
8		2		4		**14**		2		8		**10**	
fiú	lány	fiú	lány	fiú	lány	fiú	lány	fiú	lány	fiú	lány	fiú	lány
7	1	1	1	4	-	**12**	**2**	2	-	8	-	**10**	-

A rendőri intézkedések (előállítás és személyi igazolvány bevonása) kapcsán érintett összes tanuló iskolatípus szerinti megoszlása

Középiskola		Felsőoktatás	
143		105	
Szakmunkásképző	*Szakközépiskola, gimnázium*	*Főiskola*	*Egyetem*
67	76	31	74

1973-ban középiskolában tanult az előállított diákok 58, a felsőoktatásban 42 százaléka. Ugyanazok az arányok a nagyobb csoportban is. Az előállított középiskolások között több volt az ipari tanuló, mint a szakközépiskolás és a gimnazista (57, 14 és 29 százalék), a nagyobb csoportban viszont éppen fordítva, a szakközépiskolások és a gimnazisták együttes száma volt nagyobb (47 és 53 százalék) (a kimutatás nem veszi külön a két középiskolai formát). A felsőoktatásban tanulók

közül mindkét csoportban az egyetemisták voltak jelentős többségben a főiskolásokkal szemben (20 és 80, illetve 30 és 70 százalék).

Az 1972. évihez képest jelentősen megváltozott a közép- és a felsőoktatásban tanulók aránya az egyetemisták/főiskolások javára. Egy évvel korábban még a középiskolások alkották a kihallgatottak majdnem háromnegyedét (72 százalékát), 1973-ban viszont az előállítottaknak és a rendőri intézkedés által érintetteknek is már csak 58 százaléka járt szakmunkásképzőbe, szakközépiskolába vagy gimnáziumba, a többiek a felsőoktatásban tanultak. A változás valószínűleg itt is azzal magyarázható, hogy nagyobb számban jelentek meg a középiskolás generációnál idősebbek az alternatív megmozduláson, nem pedig azzal, hogy csökkent a középiskolás korúak részvételi hajlandósága.

Szintén jelentős változásnak tekinthető, hogy 1972-ben a kihallgatott középiskolásoknak csupán nem teljesen egyötöde (19 százaléka) járt szakmunkásképzőbe, addig egy évvel később az előállítottak több mint fele (57 százaléka), és arányuk a nagyobb csoporton belül is 47 százalék volt. Ez azt mutatja, hogy nemcsak a diákok csoportján, hanem a középiskolás generáción belül is lezajlott egyfajta átrétegződés: vagy az ipari tanulók száma nőtt, vagy a szakközépiskolások és a gimnazisták száma csökkent.

A felsőoktatási intézmények közül a Budapesti Műszaki Egyetem hallgatói voltak a legnagyobb számban a rendőri intézkedések érintettjei között (41 fő), őket az Eötvös Loránd Tudományegyetem hallgatói követték (13 fő), de többen voltak Kertészeti és a Semmelweis Orvostudományi Egyetemről is (9, illetve 7 fő).[423] A középiskolások 34 oktatási intézményből kerültek ki, legtöbben az Irinyi János Vegyipari Szakközépiskolából (8 fő), valamint a Vasútépítési és Pályafenntartási Szakközépiskolából (6 fő).[424] Húsz szakmunkásképző intézet diákjai is érintet-

[423] Az alábbi felsőoktatási intézmények tanulói voltak még érintettek: műszaki főiskolák (4): 18 fő, Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem: 2 fő, Állatorvostudományi Egyetem: 2 fő, művészeti főiskolák (3): 4 fő, Külkereskedelmi Főiskola: 1 fő, Mezőgazdasági Főiskola: 2 fő, Könnyűipari Főiskola: 2 fő, Szombathelyi Tanítóképző: 1 fő, Vízgépipari Főiskola (Baja): 1 fő, Református Teológia: 1 fő.

[424] Két-három fővel szerepelt még az érintett középiskolák listáján a Veres Pálné, a Ságvári, a Toldi, a József Attila, a Rákóczi, az Apáczai, a Kölcsey és a Radnóti Gimnázium, valamint húsz szakmunkásképző intézet is.

tek voltak, a legtöbb ipari tanuló a „Ságvári Endre” és a 30. sz. Szakmunkásképző Intézetből került a rendőrség látókörébe (6, illetve 8 diák).

Az előállított dolgozók megoszlása a munka jellege és nemek szerint 1973-ban

Segédmunkás		Szakmunkás		Irodai dolgozó		Értelmiségi		Egyéb[426]		Nincs adat	
8		9		6		3		8		6	
fiú	lány	fiú	lány	fiú	lány	fiú	lány	fiú	lány	fiú	lány
7	1	7	2	-	6	1	2	5	3	5	1

Az 1973-ban előállított fiatalok többsége már dolgozott. Az előző évihez képest kisebb arányban volt köztük segédmunkás, körülbelül fele-fele arányban voltak képviselve a segéd- és a szakmunkások. A lányok többsége irodai munkát végzett (gépírónői és ügyintézői munkakört töltöttek be.) Az értelmiségi munkakörben dolgozók az átlagnál idősebbek voltak, a húszas éveik második felében pályájuk elején jártak, kohómérnökként, vegyészmérnökként, biológusként dolgoztak.

A rendőri intézkedés által érintett nagyobb csoportban szereplő dolgozó fiatalokról csak összesített adataink vannak olyan csoportosításban felsorolva, amelyeket egyéb információ híján nem tudunk a fenti kategóriákba besorolni, ezért csak a kimutatásban szereplő listát közöljük.

A rendőri intézkedés (előállítás és személyi igazolvány bevonása) kapcsán érintett összes dolgozó foglalkozás szerinti megoszlása

Tudományos kutató (tudományos munkatárs, segédkutató)	3
Műszaki értelmiségi (mérnök, művezető, technikus, diszpécser)	22
Műszaki segéderő (modellező, szerkesztő, rajzoló, figuráns)	11
Ügykezelő, adminisztrátor, raktáros, anyagbeszerző stb.	39
Egészségügyi dolgozó (orvos, orvosgyakornok, ápoló, asszisztens)	8

425 Nem beazonosítható munkakör.

Rádió, televízió, film területén dolgozók	10
Pedagógus, szakoktató	8
Hírlapterjesztő, postás	4
Szakmunkás (ebből nyomdász 11)	115
Betanított munkás	27
Segédmunkás	53
Foglalkozás nélküli	14
Egyéb (laboráns, eladó, dekoratőr, matróz stb.)	40
Hiányoztak az adatok	22
Összes dolgozó	**376**

Az 1973-ban előállított 65 fő közül a rendőrségen bent tartott 55 személy KISZ-tagságáról, illetve szüleik párttagságáról és munkahelyi pozíciójáról is készült kimutatás. Ezek szerint 21-en voltak KISZ-tagok, a szülők között pedig nyolcan MSZMP-tagok. 19 szülő volt magasabb beosztásban (tsz-elnök, főosztályvezető, főorvos, főmérnök, tudományos főmunkatárs, egyetemi tanár, rektor).[426]

426 ÁBTL 2.7.2. Tájékoztató jelentések 65-9/64/1973. március 16. Benkei András belügyminiszter jelentése a március 15-i ünnepségekkel kapcsolatos eseményekről, intézkedésekről a PB tagjai, a KB titkárok és a KISZ KB első titkára részére.

VIII.

A hatalom reakciói

„... a fiatalok egy része politikailag éretlen, tapasztalatlan, hamis jelszavakkal, mindenekelőtt a nacionalizmussal könnyen megtéveszthető."[427]

Az 1972-i nagy tömegdemonstráció után kényszerültek rá elsőként a pártállam vezetői, hogy a korábbinál komolyabban foglalkozzanak a március 15-i különünneplések kérdésével. Az ügyről szóló diskurzust azonban csak a pártvezetés szűk belső köreire korlátozták, a szélesebb nyilvánosságot pedig még a „rendbontás" tényéről sem kívánták tájékoztatni. A fiatalok március 15-i alternatív ünnepléséről ezért semmiféle hír nem jelent meg másnap a párt hivatalos lapjában, a *Népszabadság*ban, és ennek nyomán egyetlen más napilapban sem.

A megmozdulás híre azonban az információáramlás informális csatornáin gyorsan elterjedt, és a résztvevők által útnak indított történetek többnyire nem a hatalom értelmezése szerint állíthatták be az eseményeket: nacionalista rendbontás helyett méltó ünneplésről, rendteremtés helyett rendőrterrorról szóltak.[428] Valószínűleg emiatt

427 MNL OL M-KS 288. f. 4/121. ő. e. Az MSZMP KB kibővített ülése 1973. április 18-án. Óvári Miklós beszámolója időszerű belpolitikai kérdésekről

428 A fiatalok között is voltak olyanok, akiknek nem tetszett a március 15-i különünneplés. Az ELTE jogi karán tanuló – a rendszert balról bíráló, újbaloldali eszmékért lelkesedő – hallgatók egy csoportja nacionalistának és ellenforradalmi jellegűnek tartotta a megmozdulást, és elhatározták, hogy március 21-én, a Tanácsköztársaság évfordulóján „ellentüntetést", vöröskokárdás demonstrációt szerveznek. A tervtől végül elálltak, a rendőrség azonban ennek ellenére felelősségre vonta őket, és az egyetemen is fegyelmi eljárás indult ellenük. Az esetről Takács Tibor írt tanulmányt. „A hatalom éppúgy az ellene irányuló támadásnak értelmezte a március 21-i – nem megvalósuló – spontán tüntetést, mint a pár nappal korábbi március 15-it. A rendszer számára teljességgel közömbös volt, hogy mi vitte az utcára a fiatalokat, ha arra nem a hatóságok szervezésében került sor." Takács T. 2020. 14.

tartotta szükségesnek március végén az MSZMP Budapesti Bizottsága és a KISZ KB a közvélemény erőteljesebb befolyásolását, a „széleskörű érvelő, magyarázó, elítélő, politikai meggyőzőmunkát."[429] Április 6-án a Politikai Bizottság elé terjesztett jelentésükben ezt írták: „...elmaradt a teljes nyilvánosság informálása, sőt, egy ideig politikai szervezeteinken belül is az aktíva tájékoztatása, [...ami miatt] sokféle torz vélemény, mendemonda"[430] terjedt el. A PB azonban továbbra sem tartotta „időszerűnek", hogy szélesebb körben is tudomást szerezzenek a történtekről, még a hivatalos álláspont formájában sem.

Ennek ellenére tíz nappal később, a *Népszabadság* április 16-i számában mégis megjelent egy írás, amelyből, ha közvetett úton is – látszólag csupán egy az alternatív ünneplésről szóló *New York Times*-beli cikkre reagálva[431] –, a magyar olvasók is értesülhettek arról, hogy a hatalmon lévők szerint hogyan „kell" látni és értelmezni a fiatalok március 15-i megmozdulását. Az írás[432] anonim szerzője „kis hangoskodó csoportnak" nevezte a különünneplés résztvevőit, akik „észszerűnek és korszerűnek éppen nem mondható jelszavakkal" és „éretlen magatartással" próbáltak feltűnést kelteni. Nem a kormány ünneplési gyakorlatával és politikájával elégedetlen fiatalok tudatos demonstrációjáról van szó, ahogy a történtek jelentőségét messze túlértékelő amerikai lap beállította – jelentette ki a *Népszabadság*-cikk írója –, hanem csupán egy kis csoport „politikailag éretlen" és mindenáron feltűnni vágyó fiatal vonult ki az utcára. „...mindig voltak, vannak és lesznek feltűnésre vágyó emberek, nem utolsó sorban a fiatalok között, olyanok, akik egy adott pillanatban nem tudnak helyesen eligazodni a dolgokban, s téves nézeteiknek nyilvánosan is kifejezést adnak. Ez még szocialista körülmények között is előfordulhat" – próbálta csökkenteni az eset jelentőségét a szerző azzal is, hogy általános generációs jellemzőként tüntette fel a feltűnősködő, meggondolatlan,

429 MNL OL M-KS 288. f. 5/578. ő. e. Az MSZMP PB ülése, 1972. április 6. Az MSZMP Budapesti Bizottsága és a KISZ KB jelentése az 1972. március 15-i eseményekről.

430 MNL OL M-KS 288. f. 5/578. ő. e. Az MSZMP PB ülése, 1972. április 6. Az MSZMP Budapesti Bizottsága és a KISZ KB jelentése az 1972. március 15-i eseményekről.

431 A New York Times április 12-i száma adott hírt az 1972. március 15-i alternatív ünneplésről.

432 *Népszabadság*, 1972. április 16. 4. Amit nehéz elviselniük.

a „téves" eszmékért könnyen lelkesedő magatartást.[433] Az amerikai lap tudatosan rosszindulatú beállításával szemben – folytatta – éppen ellenkező a helyzet; a magyar társadalom bizalma töretlen a kormány politikája iránt: „Magyarországon a helyzet immár másfél évtizede normális, kiegyensúlyozott, kifejezi a nép bizalmát."

A fiatalok ellenszegülését jelentéktelen epizódnak beállító értékelésnek azonban némileg ellentmondott az írás végén megfogalmazott üzenet, amely szerint bármennyire is elszigetelt és a kedvező összképet nem befolyásoló jelenségről van szó, a hatalom nem tűri, és ha kell, keményen megtorolja a zavarkeltésnek ezt a formáját. A „megtévedteket" neveléssel, az ellenséges szándékúakat azonban kemény szigorral fogják jobb belátásra bírni: „A mi feladatunk az, hogy olyan viszonyokat, olyan légkört biztosítsunk, amelyek az ilyen jelenségeket a minimálisra csökkentik, a nehezebben eligazodókat nagy türelemmel felvilágosítsuk, míg a tudatos rendbontóktól törvényes eszközeinkkel megvédjük a közrendet, az állampolgárok békés életét." Ezek után nem volt meglepő a figyelmes *Népszabadság*-olvasó számára a lap július 6-i számában megjelent rövid hír, amely szerint a Pesti Központi Kerületi Bíróság ítéletet hozott a Sz. Miklós és hét társa ellen indított büntetőügyben, akik az 1972. március 15-i „...rendbontásnál törvénybe ütköző, izgató szerepet vittek."[434] A vádlottakra a bíróság szigorú büntetést, hat hónaptól egy év tíz hónapig terjedő szabadságvesztést rótt ki.

433 Erre reagálva írta Méray Tibor, az emigrációban megjelenő *Irodalmi Újság* főszerkesztője: „Furcsa, de azokról a fiatalokról, akik Rómában vagy San Franciscóban tüntetnek, még sohasem olvastuk a pártlapban, hogy éretlenek, hangoskodók, észszerűtlenek és korszerűtlenek, s csupán a feltűnési viszketegség viszi ki őket az utcára. Lehetséges volna, hogy mindezek az eltorzulások csak a magyar fiatalságra jellemzőek? Arra a fiatalságra, amely a jelenlegi rendszerben született és nevelkedett? Olcsó polémiánál, fölösleges nyelvöltögetésnél fontosabb esemény zajlott le 1972. március 15-én Budapesten. Tizenöt év óta, '56 októbere óta először hallatta a hangját a magyar ifjúság." Mindig voltak, vannak és lesznek... *Irodalmi Újság*, 23. évf. (1972) 5–6. sz., 1; MÉRAY 2000. 28–30.

434 „Ítéletet hirdetett a Pesti Központi Kerületi Bíróság S. Miklós és hét társa ellen indított büntetőügyben. A vádlottak az 1972. március 15-én tartott hivatalos ünnepségek utáni rendbontásnál törvénybe ütköző, izgató szerepet vittek. A bíróság a vádlottakat 6 hónaptól 1 év 10 hónapig terjedő szabadságvesztéssel sújtotta. Három vádlottnál a szabadságvesztés végrehajtását őszinte megbánásukra és fiatal korukra tekintettel, próbaidőre felfüggesztette. *Népszabadság*, 1972. július 6. 8. Hírek.

A hírt a *Magyar Nemzet* (Hazafias Népfront lapja), a *Népszava* (a Magyar Szakszervezetek Központi lapja) és néhány megyei pártlap (például a Csongrád és Zala megyei) is közölte.[435]

A magyar politikai vezetés az idézett újságcikk beállításánál azonban nyilván nagyobb jelentőséget tulajdonított annak a ténynek, hogy 1956 októbere óta először jelentek meg tüntető fiatalok Budapest utcáin. Ezt már a március 15-i rendőri beavatkozás méretei (a helyszínről nyolcvanegy személyt állítottak elő) és agresszivitása (gumibottal oszlatták fel a tömeget), majd az ügyben indított széles körű nyomozás, végül az ítéletek szigora is mutatta. A továbbiakban a MSZMP Budapesti Bizottsága és a KISZ KB által március 30-án készített és az április 6-i PB-ülésen megvitatott jelentésből[436] próbálok meg következtetni arra, hogy a pártvezetés 1972 tavaszán hogyan látta a történteket és milyen tanulságokat vont le belőle a maga számára.

A jelentés készítői[437] az 1972. március 15-i alternatív ünneplés értelmezésénél abból a feltételezésből indultak ki, hogy a korábbi éveknél jóval nagyobb arányú megmozdulásnak központi szervezői voltak. Ezt a hipotézist végül a rendőrségi vizsgálat nem igazolta, egymástól elszigetelt kisebb-nagyobb baráti társaságok szervező tevékenységével magyarázták az ezerötszáz-kétezer fős demonstráció létrejöttét.[438] A március 30-i jelentés azonban még lehetségesnek tartotta, hogy a megmozdulást „ellenséges" szervezet/csoport szervezte, és a fiatalok az

435 A jól elrejtett és információszegény híradásra így reagált Méray Tibor a párizsi Irodalmi Újságban: A *Népszabadság* aznapi számában „... a horvát diákvezetők pöréről szóló tudósítás kéthasábos címmel a második oldalon jelent meg. A magyar fiatalok elítéléséről szóló kommüniké a napihírek rovatában, a drezdai Beethoven-kórus veszprémi vendégszerepléséről szóló hír és egy lapalji hirdetés közé eldugva – nyolcadik oldalon. [...] furcsa, hogy egy magát magyarnak mondó lap egy zágrábi politikai pernek előkelőbb helyet szentel, mint annak a pernek, amelynek előzményei a saját szerkesztőségétől [VIII. Blaha Lujza tér 3.] párszáz lépésnyire [...] zajlott le. [...] a horvát diákvezetők pere legalább nyilvános tárgyaláson történt. Hol és mikor volt a nyilvános tárgyalás a magyar fiatalok ügyében?" Ítélet Budapesten. *Irodalmi Újság*, 23. évf. (1972) 9–10. sz., 2; MÉRAY 2000. 31–33.

436 MNL OL M-KS 288. f. 5/578. ő. e. Az MSZMP PB ülése, 1972. április 6. Az MSZMP Budapesti Bizottsága és a KISZ KB jelentése az 1972. március 15-i eseményekről

437 A jelentés alatt Horváth Istvánnak, a KISZ KB első titkárának és Somogyi Sándornak, a MSZMP Budapesti Bizottsága titkárának neve szerepel.

438 ÁBTL V-159241/8. 73. Jelentés Sz. Miklós és társai ügyében, 1972. május 2.

ő kezdeményezésükre vonultak ki az utcára, nem pedig spontán módon jött létre a március 15-i különünneplés. Ez a beállítás felelt meg leginkább annak a képnek, amelyet a hatalom birtokosai látni és láttatni akartak a kádári rendszerbe beilleszkedett „szocialista magyar ifjúságról": az utcai tüntetésig eljutó elégedetlenség külső hatásra alakult ki, ellenséges erők gerjesztették, a felvonuló fiatalok többsége csupán nacionalista eszméktől megtévesztett áldozat. „... a rendzavarások – a korábbi évek szórványos megnyilvánulásaival szemben – szervezettebbek voltak. [...] az események jellege alapvetően nacionalista, főleg jobboldali, kisebb részben az ún. „új baloldali" kis létszámú, szervezett erők zavart keltő, provokatív próbálkozása volt. A rendzavarásokban résztvevők nagyobb része ellenséges politikai tudatosság nélkül, kíváncsiságból, »romantikából« csapódott a hangadókhoz."

A jelentés készítői elsősorban az ifjúság körében végzett „politikai nevelőmunka" hiányosságaival magyarázták, hogy miért sikerült az „...ellenünk dolgozó erőknek [...] feszültségeinket, gyengeségeinket is kihasználva" a fővárosi fiatalok egy részét nacionalista jelszavakkal utcára vinni.[439] Az ifjúság „szocialista nevelését" elhanyagoló oktatási intézmények, a helyi KISZ- és pártszervezetek mellett azonban a politikai vezetés felelősségét is felvetették, amiatt, hogy a nemzeti ünnep jelentőségének csökkentésére irányuló kormányzati törekvés is hozzájárult a fiatalok aktivizálódásához. „A ünnepségek előkészítése és lebonyolítása évek óta számos bizonytalanságot tükröz. Egyrészt jól bevált sablonok, másrészt pedig óvatos tartózkodás jellemzi az ünnepségeket. Mindkettő, de különösen az utóbbi tényező ez évben különösen feltűnő volt: nem voltak plakátok, az épületeken kevés zászló volt, a Népszabadságban semmiféle megemlékezés nem volt, a televízió sem méltatta kellőképpen a nemzeti ünnepünket, az ünnepségeken túlsúlyba került az 1942-ről történő megemlékezés, az állami zászlót nem vonták fel." Emellett azonban azt is kifogásolták, hogy eddig az illetékesek nem léptek fel erélyesebben az évek óta zajló március 15-i megmozdulások résztvevőivel szemben. „Az eseményekben hangadó személyek között sok olyannal találkozhattunk, akikkel évek óta politikai, eszmei, sőt, jogi összeütközéseink voltak. Ezekkel szemben po-

[439] A Kádár-kor ifjúságának politikai szocializációjáról lásd: SZABÓ I. 2000, különösen „A szocializáció intézményei" című fejezetet, 57–89.

litikai és adminisztratív fellépéseink összehangolatlanok, ellentmondásosak (például jó néhány politikai okokból büntető eljárás alá vont fiatal középiskolai tanuló és egyetemi hallgató maradhat.)"

Bár a jelentés készítői azt állították, hogy a politikai-ideológiai nevelőmunka megjavítása lenne az elsődleges feladat, hogy a jövőben elkerülhetőek legyenek a hasonló akciók, a PB elé terjesztett javaslataik többsége a hatékonyabb elrettentés, a szorosabb felügyelet és a szigorúbb büntetés szükségességéről szólt. A „rendbontás" megelőzését célozta például a nemzeti ünnep előtti „elbeszélgetés" a tanulókkal az oktatási intézményekben, különösen „az események előkészítésében kitűnt szellemi gócpontokban", vagyis azokban az iskolákban, ahonnan több diák is a rendőrség látókörébe került 1972. március 15-én. „...az állami, párt- és KISZ-szervek kísérjék fokozott figyelemmel, segítsék elő az ott lévők politikai tisztánlátását, a téves, ellenséges nézetek leleplezését." Nemcsak az iskolákat szándékozták bevonni a fiatalok megfélemlítésébe, hanem a párttag szülőket is (ami az ő megregulázásukat is jelentette): „A rendőrség által előállított fiatalok párttag szüleivel az illetékes kerületi pártbizottságok folytassanak megbeszélést gyermekeik magatartásáról és hívják fel figyelmüket a kommunista szülők fokozott kötelességére és felelősségére." A félelemkeltés/elrettentés mellett a diákok szabadidejének korlátozására tett javaslattal is a „rendbontás" megelőzését kívánták szolgálni. A március 15-i tanítási szünethez ugyan nem akartak hozzányúlni (ez csak fokozta volna a fiatalok elégedetlenségét), viszont indítványozták, hogy az oktatási intézmények és a KISZ-szervezetek szervezzenek „szabadidős programokat" a diákoknak az ünnepnapra, amelyek reményeik szerint távol tartják őket az „öntevékeny ünnepelgetéstől".

A javaslatok másik része arra vonatkozott, hogy hogyan lehetne megakadályozni a hivatalos ceremónia után kezdődő különünnepléseket kialakulását. A kérdést a közönséget alkotó fiatalok fokozottabb felügyeletével kívánták megoldani, amit mindenekelőtt a rendezvények biztosítására kirendelt erők létszámának jelentős növelésétől vártak. Kezdeményezték, hogy a KISZ hozzon létre egy „...többszáz fős készültségi Ifjú Gárda egységet, amely jól felkészült fiatalokból áll, akik vitára és [...] rendfenntartásra egyaránt alkalmasak." Javasolták továbbá az oktatási intézmények bevonását is a hivatalos ünnepségekre kirendelt diákjaik „féken tartásába": „A közép- és felsőfokú oktatási intézmények vezetői-

nek és oktatóinak legyen kötelessége részt venni azokon a rendezvényeken, ahol a diákság számottevő tömegei megjelennek." Mindezek mellett szükségesnek tartották a büntetési gyakorlat szigorítását is: „Azokkal szemben, akik az eseményekben szervező, vezető szerepet játszottak, indokolt – a büntető eljáráson túl – állami (munkahelyi, iskolai) fegyelmi eljárás lefolytatása, az oktatási intézmények rendtartásának következetes betartása, ezzel párhuzamosan párt-, illetve KISZ-fegyelmi eljárás."

Hogyan befolyásolták a Politikai Bizottság által elfogadott javaslatok a következő évi március 15-i ünnepléseket? Mint láttuk, ha volt is köztük olyan, amely „engedményekkel" (a nemzeti ünnep méltóbb megünneplésével) tervezte volna leszerelni a pártállam ünneplési gyakorlatával elégedetlen fiatalokat, többségük megfélemlítéssel és hatékonyabb felügyelettel igyekezett elrettenteni, illetve kordában tartani őket.

Már az 1972. március 15-i megmozdulásért felelősségre vont személyekre rótt súlyos büntetés is a megelőzést szolgáló terv része volt. Nyolc fiatalt börtönbüntetéssel, huszonkettőt pénzbüntetéssel, valamint tizenöt vagy harmincnapos elzárással sújtottak, harmincan pedig rendőrhatósági figyelmeztetésben részesültek, és a vizsgálati eljárás szinte valamennyi érintettje ellen fegyelmi eljárás indult munkahelyén, illetve iskolájában. A belügyi szervek 1973. március 15. közeledtével léptek újra akcióba, hogy leleplezzék és ártalmatlanná tegyék a „rendbontásra" készülődőket. Benkei András belügyminiszter jelentése[440] szerint az ekkor hozott „megelőző intézkedések" 170 főt érintettek. Hálózati úton szerzett információkra hivatkozva előzetes letartóztatásba helyeztek kilenc főt, őrizetbe vettek két főt, terheltté nyilvánítottak, de szabadlábon hagytak tizenhárom személyt. Tízen rendőrhatósági felügyelet (REF) alá kerültek (közülük kettőt a fővárosból is kitiltottak), tizenegy fő rendőrségi figyelmeztetést kapott, százhuszonöt fiatallal pedig „preventív jellegű beszélgetést" folytattak. Központilag szervezett készülődésről a különünnepségre azonban a belügyminisztérium szerveinek nem volt tudomása.

A javasoltaknak megfelelően az ünnep napján szorosabb felügyelet alá vonták a közoktatási intézmények tanulóit. A Művelődési

440 ÁBTL 2.7.2. Tájékoztató jelentések 65-9/64/1973. március 16. Benkei András belügyminiszter jelentése a március 15-i ünnepségekkel kapcsolatos eseményekről, intézkedésekről a PB tagjai, a KB titkárok és a KISZ KB első titkára részére

Minisztérium utasította az iskolákat, hogy – bár március 15. tanítás nélküli nap – a '48-ról megemlékező iskolai ünnepségeket az ünnep napján tartsák (amely 1973-ban csütörtöki napra esett), délutánra pedig kulturális és sportrendezvényeket szervezzenek a diákjaiknak. Sok iskola a délutáni programokat is kötelezővé tette, bár a minisztérium erre nem adott kifejezett utasítást. „A rendelkezés intenciói nem voltak teljesen világosak, s ezért az iskolákat felügyelő tanácsok és az iskolák egy része a délutáni programot is kötelezőként fogta fel."[441]

Korlátozták a hivatalos programokra kirendelhető fiatalok létszámát is. A múzeumkerti ifjúsági nagygyűlésre a Budapesti KISZ-bizottság rendelkezése nyomán – a korábbi gyakorlattól eltérően – most csak öt-tíz főt küldhettek az üzemek, egyetemek, főiskolák és középiskolák KISZ-szervezetei. Azokból az iskolákból pedig, ahonnan az előző évben több diákot is előállított a rendőrség, nem mehetett senki.[442] Az intézményekből korlátozott számban érkező és bizonyára alaposan megválogatott diákokat pedig pedagógusok és KISZ-titkárok felügyelték a hivatalos ünnepségen. A „belső felügyelet" mellett jelentősen megnövelték a „külső" rendfenntartó erők létszámát is. A rendezvényeket biztosító belügyi szervek és egyenruhás munkásőrök mellé a KISZ 600 ifjúgárdistát mozgósított.[443] A nap folyamán nyolc-kilencszáz rendőr vett részt az alternatív ünneplők elleni akciókban. [444]

441 MNL OL M-KS 288. f. 5/609. ő. e. Az MSZMP PB ülése, 1973. április 25. Jelentés az 1973. március 15-i ünnepségek tapasztalatairól. Készítette az MSZMP Párt- és Tömegszervezetek Osztálya, Közigazgatási és Adminisztratív Osztálya, valamint Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztálya

442 Erre utal az Országos Ifjúságpolitikai és Oktatási Tanács Ifjúságpolitikai Titkárságának jelentése. Több iskolából, így a X. kerületi László Gimnáziumból is érkeztek hozzájuk ilyen panaszok. ÁBTL. 1.12.2. BRFK állambiztonsági szerveinek iratai. 20. doboz. 1. 1972. és 1973. március 15. sz. n. Az Országos Ifjúságpolitikai és Oktatási Tanács Ifjúságpolitikai Titkárság feljegyzése a március 15-i ünnepségekről, 1973. március 22.

443 MNL OL M-KS 288. f. 5/609. ő. e. Az MSZMP PB ülése, 1973. április 25. Jelentés az 1973. március 15-i ünnepségek tapasztalatairól. Készítette az MSZMP Párt- és Tömegszervezetek Osztálya, Közigazgatási és Adminisztratív Osztálya, valamint Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztálya.

444 ÁBTL 2.7.2. Tájékoztató jelentések 65-9/64/1973. március 16. Benkei András belügyminiszter jelentése a március 15-i ünnepségekkel kapcsolatos eseményekről, intézkedésekről a PB tagjai, a KB-titkárok és a KISZ KB első titkára részére

Munkásőrök és ifjúgárdisták sorfala a Petőfi-szobor körül 1973. március 15-én

1973-ban – az 1848–49-es forradalom és szabadságharc 125. és Petőfi születésének 150. évfordulóján – a hivatalos ünneplés nagyobb és látványosabb volt, mint korábban. Az MSZMP KB osztályai által készített jelentés[445] szerint ebben az évben a nemzeti ünnep népszerűsítése sem maradt el, „...a sajtó, a rádió, a televízió megfelelő módon foglalkozott az évforduló előkészítésével." Az ünnepi külsőségek miatt sem háborogtatott senki, írták, mivel felvonták az állami zászlót, fellobogózták a házakat és a köztereket. Mindez azonban nem volt elegen-

445 MNL OL M-KS 288. f. 5/609. ő. e. Az MSZMP PB ülése, 1973. április 25. Jelentés az 1973. március 15-i ünnepségek tapasztalatairól. Készítette az MSZMP Párt- és Tömegszervezetek Osztálya, Közigazgatási és Adminisztratív Osztálya, valamint Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztálya

dő ahhoz, hogy visszatartsa a fiatalokat. Az előző évinél is többen, a jelentések szerint több ezer fiatal akarta folytatni a hivatalos ünnepség után is a megemlékezést.

Fodor András költő ezt írta be a pesti belvárosban aznap látottakról naplójába: „Dolgom van a Vörösmarty téren, oda megyek az Alpári Gyula [ma Hercegprímás] utcából. Az utcán mindenfelé kokárdás ifjakkal találkozom, miközben a keresztutaknál legalább négy rendőr lóbálja gumibotját. »Ha tíznél többet találnak – mondja az egyik jól értesült fiú –, szétaprózgatják őket.« Íme, a nemzeti ünnep új módozata: teljes készültség mindenfelé az ünnepelni vágyók ellen. A gimnazistákat este hatig bent tartják az épületben, a szülőknek kell értük menni. Ennyi kokárdát életemben se láttam, mint most a Múzeum körúton. Bent az oszlopok előtt is URH-s készültség. Használat után rögvest bontják az emelvényt, ahonnét Kállai szónokolt. Szégyenletes, de ugyan ki szégyellje magát? A tévé-híradóban a szentendrei katonaság március tizenötödikézik."[446]

Az 1973. március 15-én történtek azt mutatták, hogy az alternatív megmozdulás megelőzésére hozott intézkedések nem váltották be a hozzájuk fűzött reményeket. Sem „politikai nevelőmunkával", sem korlátozással, sem megfélemlítéssel nem lehetett távol tartani a fiatalokat március 15-én a '48-as emlékhelyekről. Csak erőszakkal tudták feloszlatni az összegyűlt tömeget, egyedül tehát a rendfenntartó erők számának növelése bizonyult „hatékonynak". A hivatalos ünnepség biztosítására kirendelt munkásőrök és ifjúgárdisták a rendezvény után a tömeg feloszlatásában is részt vettek, kordont képeztek a Petőfi-szobor körül és csatárláncot alkotva segítettek a rendőröknek kiszorítani a térről – a nap folyamán többször is – a magától távozni nem hajlandó tömeget.[447]

A rendőrök ennél jóval erőszakosabban is felléptek; a kényszerítés széles skáláját alkalmazták az igazoltatástól és a rendőrkapitányságra történő előállítástól a fizikai erőszakig. A délutáni megmozdulás során az igazoltatás a személyi igazolványok tömeges begyűjtését jelentette; nem a helyszínen, hanem utólag a rendőrkapitányságon vették fel a

446 FODOR 1995. 35. (1973. március 15-i naplóbejegyzés)

447 ÁBTL 2.7.2. Tájékoztató jelentések 65-9/64/1973. március 16. Benkei András belügyminiszter jelentése a március 15-i ünnepségekkel kapcsolatos eseményekről, intézkedésekről a PB tagjai, a KB-titkárok és a KISZ KB első titkára részére

Hivatalos ünnepség az 1848-as forradalom 125. évfordulóján a Nemzeti Múzeum előtt 1973. március 15-én. Az ünnepi szónok Kállai Gyula PB-tag, a Hazafias Népfront Országos Tanácsának elnöke volt

„rendbontók" és az oszlatásnak ellenszegülők (közel hatszáz fő) személyi adatait, majd őket is felelősségre vonták a helyszínről előállított hatvanöt fiatallal együtt. A délutáni tömeg szétoszlatásánál a rendőrök gumibotot is használtak: „Miután magatartásukon nem változtattak, az oszlatásra vonatkozó felszólításnak nem tettek eleget, határozottabb fellépés vált szükségessé. Ezt követően került sor a gumibothasználattal végrehajtandó oszlatás elrendelésére és a személyi igazolványok elvételével járó igazoltatás elrendelésére."[448]

448 ÁBTL 2.7.2. Tájékoztató jelentések 65-9/64/1973. március 16. Benkei András belügyminiszter jelentése a március 15-i ünnepségekkel kapcsolatos eseményekről, intézkedésekről a PB tagjai, a KB-titkárok és a KISZ KB első titkára részére.

A belügyminiszter elégedetten szólt a rendfenntartók munkájáról: „A belügyi szervek a rendzavarási kísérletek felszámolása során szükséges eréllyel intézkedtek. Az erőszakos tömegoszlatás időben történt, megakadályozták ezzel a romboló tömegmagatartás kirobbanását. Jó volt a munkamegosztás a rendfenntartó erők között. A munkásőrök és ifjúgárdisták pozitív módon, erőszak nélkül, de hatásosan segítették a tömegoszlatást. A munkásőrökkel a garázda elemek sem szálltak szembe."[449]

Más volt erről a véleménye Gyurkó László írónak, a Huszonötödik Színház[450] igazgatójának, aki Aczél Györgynek, a korabeli kultúrpolitika irányítójának szánt feljegyzésében próbálta az ügyben illetékes döntéshozók figyelmét felhívni arra, hogy rosszul kezelik a fiatalok március 15-i megemlékezéseit. Szerinte „... a problémák jövőre jelentősen fokozódni fognak, s ezt semmiféle adminisztratív rendszabállyal (a diákoknak az iskolában tartása, büntető szankciókkal való fenyegetőzés, rendőri készültség fokozása stb.) nem lehet megátolni. Illetve megfelelő karhatalmi erőkkel természetesen szét lehet verni a fiatalokat, de ez politikailag aligha látszik célravezetőnek. Mint ahogy lehetséges, hogy a pillanatnyi közrend megóvása szempontjából hatásosnak bizonyult a rendőrség enyhén szólva kemény fellépése, politikailag és távlatilag azonban igen veszélyesnek érzem ezt a módszert, hogy minősíthetetlen kifejezésekkel szidalmazzanak embereket, válogatás nélkül elvegyék a személyazonosságijukat, sőt nem egy esetben gumibottal támadjanak rájuk (mindezt a magam szemével láttam), kizárólag azért, mert fiatalok, és mert március 15-én az utcán vannak. Nem is szólva arról, hogy Budapest belvárosa néhány órán át úgy nézett ki, mintha valamilyen komoly lázadást kel-

449 ÁBTL 2.7.2. Tájékoztató jelentések 65-9/64/1973. március 16. Benkei András belügyminiszter jelentése a március 15-i ünnepségekkel kapcsolatos eseményekről, intézkedésekről a PB tagjai, a KB-titkárok és a KISZ KB első titkára részére

450 A Huszonötödikj Színház „a mai értelemben vett alternatív színházak »őse«. [...] 1970-ben Gyurkó László író, Szigeti Károly koreográfus és Berek Kati színésznő hozta létre, 1978-ban pedig beolvadt a Népszínház elnevezésű konglomerátumba. [...] A társulatot hivatásos és amatőr színészek alkották, az előadások egy részét több rendező jegyezte, s bár államilag fenntartott intézmény volt, előadásaikban naiv, romantikus forradalmiság, a fennálló rend jobbításának szándéka fejeződött ki." NÁNAY 1998b. 100.

lett volna leverni. [...] A magyar fiatalság elsöprő többsége se nem szocializmus-ellenes, se nem rendszer-ellenes, se nem reakciós. [...] a szocializmus jövője döntő mértékben azon múlik, hogy milyen ifjúságot tudunk felnevelni: hogy a kiábrándultság, a passzivitás, az ellenzékiség felé sodródnak-e vagy pedig pozitív, forradalmasító célokat tudunk-e nekik adni. [...] javaslom, hogy a párt tekintse hangsúlyozott politikai feladatnak a jövő március 15-ét. Hogy elkerüljük az incidensek megismétlődését, annak egyetlen lehetősége, ha a párt maga áll az egész akció élére."[451]

Változott-e 1973. március 15-ét követően az alternatív ünneplések megelőzésére kidolgozott stratégia, illetve módosult-e a „lázongó fiatalokról" alkotott hivatalos kép? 1973-ban már nem rejtették el teljesen a szélesebb nyilvánosság elől a március 15-i „rendbontás" tényét. A *Népszabadság* és nyomában a többi napilap, köztük a megyei pártlapok is hírt adtak a történtekről, igaz, hogy csak az apró hírek között. A „Rendbontókat vettek őrizetbe" című közlemény a „rendbontók" számát a ténylegesnél jóval kisebbnek tüntette fel (néhány száznak, miközben a pártvezetésnek szóló jelentések több ezer főről szóltak), a rendőrség közbelépését viszont gyorsnak és hatékonynak mutatta be.[452]

A belső hatalmi körnek szánt változat az előző évihez hasonló módon ítélte meg a fiatalok megmozdulását. Óvári Miklós az MSZMP KB titkára a KB április 18-i kibővített ülésén „rendszerellenes, nacionalista és szovjetellenes" tüntetésnek, ugyanakkor jelen-

451 Gyurkó László keltezetlen feljegyzése Aczél Györgynek 1973-ban. Idézi KENEDI 1996. 141.

452 „Március 15-i nemzeti ünnepünkön, a rendben lezajlott megemlékezések után Budapest belvárosában – a Váci utcában és környékén – az esti órákban, néhány száz felelőtlen személy nacionalista tüntetésre tett kísérletet. A csoportosulást szétoszlatták. A rend helyreállítása során igazoltatásra került sor, és a csoportosulás kezdeményezői közül negyvenegy személyt a Budapesti Rendőr-főkapitányságra előállítottak." *Népszabadság*, 1973. március 17. 8. Hírek. Rendbontókat vettek őrizetbe. Méray Tibor a párizsi *Irodalmi Újság*ban így reagált ironikus hangon a hírre: „Ezzel a három mondattal tudósította a Magyar Távirati Iroda a világot arról a tömegtüntetésről, amely március 15-én este zajlott le Budapesten. Van fejlődés: a tavalyi tüntetésről egy hónapon át egyetlen szót sem szóltak – egészen addig, amíg a New York Times hírt nem adott róla. Idén már másnap közzétették a maguk hivatalos változatát." Március nem aluszik. *Irodalmi Újság*, 24. évf. (1973) 3–4. sz., 1; MÉRAY 2000. 35–36.

téktelen és elszigetelt jelenségnek nevezte a fővárosi fiatalok március 15-i demonstrációját, amely semmit nem változtat az összképen, a kádári rendszer széles körű társadalmi elfogadottságán.[453] Csupán Budapest belvárosára terjedt ki, és az amúgy sem jelentős tömegben kevés volt a „tudatos ellenség", többségük „nacionalizmustól fertőzött, megtévesztett fiatal" vagy egyszerű kíváncsiskodó volt. Éppen ezért – jelentette ki – indokolatlan egy általános ifjúságellenes hangulat, mivel az ifjúság nagy része „...most is becsülettel helytáll a munkában és a tanulásban, és nagy tömegeire számíthatunk a politikai munkában is." A „politikailag éretlen, tapasztalatlan, hamis jelszavakkal, mindenekelőtt a nacionalizmussal könnyen megtéveszthető" fiatalokat – akik a tüntetések tömegbázisát adják – az eddigieknél hatékonyabb politikai-ideológiai munkával kell megbízható állampolgárokká nevelni: „...komolyabban kell vennünk a KISZ-ben, az iskolákban, az ipari tanulóknál, a dolgozó fiatalok munkahelyein a személyekig eljutó rendszeres, konkrét politikai munkát."

A MSZMP KB három osztályának korábban már idézett jelentése[454] a fiatalok megmozdulásának hátterében továbbra is két – „a marxizmus-leninizmustól idegen" – eszmeáramlat hatását vélte felfedezni. A „nacionalista érzelmeket" elsősorban az „ellenség" szította fel a „politikailag kevésbé érett" fiatalokban, kihasználva a március 15-i nemzeti ünnep nyújtotta lehetőségeket. Az újbaloldal „álforradalmi nézetei" pedig azok között találtak táptalajra és fordították szembe őket a kádári rendszerrel, akik nem találják helyüket és feladataikat „a szocialista építés konszolidált körülményei között." A jelentés készítői a történelemtudományt is felelősnek tartották azért, hogy a fiatalokban '48 márciusáról élő kép lázongásra ösztönzi őket. A történészek adósak maradtak – írták – az „1848-as polgári demokratikus forradalom és szabadságharc egyértelmű marxista kritikájával", amely így nem tudott beépülni az ifjúság „helyes" történelemszemléletét meghatározó oktatásba sem. Emiatt a párttagok egy része szintén „...bizonytalan a

453 MNL OL M-KS 288. f. 4/121. ő. e. Az MSZMP KB kibővített ülése 1973. április 18-án. Óvári Miklós beszámolója időszerű belpolitikai kérdésekről

454 MNL OL M-KS 288. f. 5/609. ő. e. Az MSZMP PB ülése, 1973. április 25. Jelentés az 1973. március 15-i ünnepségek tapasztalatairól. Készítette az MSZMP Párt- és Tömegszervezetek Osztálya, Közigazgatási és Adminisztratív Osztálya, valamint Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztálya

március 15-vel kapcsolatos politikai állásfoglalást és magatartást illetően; vannak, akik csak a progresszív jellegét ismerik el, míg mások jelentőségét tagadják."

A társadalom szocialista rendszer iránt elkötelezett, illetve elkötelezettnek gondolt tagjait közömbös magatartásuk, passzivitásuk miatt is bírálták. Nehezményezték, hogy március 15-én a munkásőrökön, az ifjúgárdistákon és az ott tartózkodó funkcionáriusokon kívül senki sem szállt szembe aktívan a rendbontó fiatalokkal, „...pedig feltehetően több párttag és KISZ-tag aktivista is tanúja volt az eseményeknek. [...] Társadalmunk egészségesen gondolkodó, politikailag mellettünk álló tagjai [...] eltűrik, szó nélkül hagyják az utcán megjelenő ellenséges magatartást, jóllehet elítélik azt."

Az alternatív megmozdulások megfékezését célzó javaslataik a korábbiakhoz képest nem bővültek új elemmel, azonban szükségesnek tartották növelni az eddig is alkalmazott „megelőző" módszerek elrettentő hatását: hatékonyabb megfélemlítést, fokozottabb ellenőrzést és nagyobb szigort sürgettek. „Határozottabb, aktívabb és folyamatos marxista-leninista ideológiai és politikai nevelő munkát" vártak el az iskoláktól és a KISZ-szervezetektől. Utóbbiaktól megkövetelték, hogy gyakoroljanak nyomást tagjaikra, értessék meg velük, hogy „...a KISZ-tagsággal együtt jár az olyan politikai elkötelezettség, amely nem tűri a nemzeti ünnepek megcsúfolását, hazafias és internacionalista érzéseink sárba tiprását." Az iskolák szerepvállalását is tovább kívánták növelni diákjaik féken tartásában és fegyelmezésében. Ezt célozta az a javaslat, amely szerint a tanintézetek vezetői személyesen is legyenek felelősek tanulóik ünnepségeken tanúsított magatartásáért. A „rendbontókkal" szemben alkalmazott iskolai, munkahelyi büntetések pedig kapjanak nagyobb nyilvánosságot. „A felelősségre vonás tényeit és következményeit – megfelelő indoklással – ismertessék a munkahelyek, tanintézetek kollektívái előtt."

A rendőri eljárás során alkalmazott felelősségre vonás 1973-ban nem volt olyan szigorú, de sokkal több embert érintett, mint 1972-ben. Akkor – mint láttuk – nyolc fiatal kapott rövidebb-hosszabb börtönbüntetést, most viszont senki ellen nem indítottak büntető eljárást. A rendőrségre előállított fiatalok ellen garázdaság vagy rendzavarás címén „csak" szabálysértési eljárás indult, és ötszáztól háromezer forintig terjedő pénzbírsággal, illetve tizenöt vagy harmincnapos elzá-

rással sújtották őket.[455] Felelősségre vonták azonban azokat is, akiktől a megmozdulás során vették el személyi igazolványukat.

1974-ben a március 15-i „rendbontás" megelőzése érdekében hozott intézkedések az előző évihez hasonlóan szintén döntően az elrettentésen alapultak. Baranyai György budapesti rendőrfőkapitány beszámolója[456] szerint őrizetbe vettek, illetve előzetes letartóztatásba helyeztek kilenc személyt, akik hálózati jelentések szerint tudatosan készülődtek a „rendbontásra". „Preventív beszélgetést" folytattak huszonnyolc, a korábbi megmozdulások során a rendőrség látókörébe került fiatallal: egy részükkel iskolai, illetve munkahelyi vezetőik jelenlétében, a veszélyesebbnek ítélt személyekkel viszont a rendőrségen „beszélgettek el". A „legveszélyesebb" – a rendőrségi nyilvántartásban szereplő – tizenöt fiatalt pedig tanúkihallgatás ürügyén az ünnep napján beidézték a rendőrségre és egész nap ott tartották őket. Köztük voltak az 1972-i alternatív tüntetés miatt elítélt, de már szabadlábon lévő fiatalok is. „Szorosabb ellenőrzés" alá vonták azokat az iskolákat, ahonnan az előző években több diák is ott volt az alternatív megmozduláson.[457] „Az iskolák igazgatóinak, párt- és KISZ szervezeteinek segítségét is igénybe vettük a fiatalok helyes irányú orientálására. Az intézmények vezetőinek bevonásával harmincegy megelőző jellegű figyelmeztetést hajtottunk végre." A megelőzés részei voltak a március 15-e előtti napokban tartott közbiztonsági razziák is. A főváros „bűnügyileg fertőző területein" huszonhét személyt figyelmeztettek, többnyire nagy méretű kokárda és karszalag viselése miatt.

Vajon a jól végzett „politikai nevelőmunka" (a hatékony elrettentés) következménye volt-e, hogy 1974-ben nem került sor az előző évekhez hasonló méretű megmozdulásra, vagy a fővárosi fiatalok lelkesedése és harci kedve hagyott alább? Valószínűleg mindkét tényező hozzájárult ahhoz, hogy ebben az évben már jóval kevesebben próbáltak meg a tilalom ellenére önállóan ünnepelni március idusán.

455 ÁBTL 2.7.2. Tájékoztató jelentések 65-9/83/1973. április 9. Benkei András belügyminiszter jelentése a PB tagjai és Péter János (külügyminiszter) részére az 1973. március 15-i nacionalista tüntetésről

456 BFL VI.15. d. 2. 1. kisdoboz Baranyai György budapesti rendőrfőkapitány jelentése, 1974. március 20.

457 A Kertészeti Egyetem, a László, a Toldy, az Árpád, a Rákóczi, a Petőfi és a József Attila Gimnázium, valamint négy iparitanuló-intézet voltak a „renitens" iskolák.

A MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztályának jelentése mindenesetre a „célratörő politikai előkészítő munkában" látta a „siker" fő okát (a hatékony adminisztratív intézkedések mellett). „Az ünnepségek jó hangulatban, a párt, a szocializmus melletti kiállás jegyében [sic!] zajlottak le. Nacionalista vagy rendbontó tüntetésre ez évben sehol sem került sor; az egyes apróbb rendzavarások, illetve kísérletek nem lépték túl a szokásos méreteket."[458] Baranyai György rendőrfőkapitány beszámolója[459] szerint a délelőtti hivatalos ünnepség után a Petőfi-szobornál maradt körülbelül kétezres tömeget csupán „a munkásőrök mozgatásával" sikerült távozásra bírni, és délután, valamint az este folyamán sem gyűltek össze sokan. Az öt–ötven fős alkalmilag összeverődött csoportokat a karhatalom igénybevétele és gumibot használata nélkül, az erőszak enyhébb formáit alkalmazva (felszólítás, igazoltatás, személyi igazolvány elvétele) oszlatták fel. A nap során „csupán" tizennégy fiatalt állítottak elő feltűnő kokárda viselése, valamint a „biztosítási feladatokat ellátó" rendőrök, munkásőrök és ifjúgárdisták „tendenciózus fényképezése", illetve utóbbiak sértegetése miatt. „Az ellenséges, illetve ellenséges színezetű magatartást tanúsítók száma nem volt jelentős, különösen nem az előző évben tapasztaltakhoz képest, így az intézkedések nagyságrendje alig figyelemreméltó"[460] – állapította meg a rendőrfőkapitány.

Fodor András költő naplójába a következő bejegyzés került erről a napról: „Ennél nyomorultabb nemzeti ünnepet még nem láttam. A Múzeumkertben már tegnapelőtt megácsolták az »ünnepi bitót« *Március zászlaját mi visszük* felirattal, hogy véletlenül se legyen semmi konkrét utalás 15-ére. Úgy hírlett, délután 4-ig szabad a Belvárosban gyüszmékelni,[461] de utána már gumibotozhatnak, sőt könnyfakasztó gránátot is használnak, ha szükséges. A Múzeum körül rendőrök kék-

458 MNL OL 288. f. 5/633. ő. e. A PB 1974. március 26-i ülése. Az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztályának tájékoztató jelentése 1974. március 15-e megünnepléséről

459 BFL VI.15. d. 2. 1. kisdoboz. Baranyai György budapesti rendőrfőkapitány jelentése, 1974. március 20.

460 BFL VI.15. d. 2. 1. kisdoboz. Baranyai György budapesti rendőrfőkapitány előzetes összefoglaló jelentése a főváros 1974. március 15-i közrendvédelmi helyzetéről és az ünnepségek biztosításának végrehajtásáról, 1974. március 18.

461 Gyüszmékel: többször fel-alá sétál kisebb távolságon komoly ok és cél nélkül.

lenek, szürkéllenek. Egyenruhás osztagok közé van besanzsírozva[462] néhány oszlopnyi ifjúság. Fentről is rendőrkordont látok, szuronyok helyett az URH-rádiók kihúzott antennái villognak a tisztes tavaszi napsütésben. Valami nő harsogja el szónoklatát, majd felvonultatják a *mű*közönséget a Belvároson át.[463] Útjuk előtt leállítják a forgalmat s szétszedik azonnal az ünnepi emelvényt. Dolgom van a Vörösmarty és a Martinelli téren, láthatom a szembe sétáló radarszemű smasszereket. Ha a jelvény mögött piros szalag van, az illető belügyis." [464]

462 Sanzsíroz: eltüntet.

463 A múzeumkerti ünnepség résztvevőinek közös átvonulása a Kossuth Lajos utcán keresztül a Március 15-e térre a Petőfi-szoborhoz ebben az évben a *hivatalos* program része volt. A spontán megmozdulások imitálásával próbálták „semlegesíteni" az ünneplést folytatni kívánó fiatalokat.

464 FODOR 1995. 186. (1974. március 15-i naplóbejegyzés)

IX.

Kié itt a tér?

„Amíg a Petőfi-szoborhoz értünk,
addig a rendőrség több ízben is
megkísérelte feloszlatni a tömeget...”[465]

A március 15-i alternatív megmozdulások a városi tér használatáért folytatott küzdelemként is leírhatók, melynek során az erőfölényben lévő rendőrök igyekeztek kiszorítani a térfoglaló fiatalokat a ’48-as emlékhelyekről és az oda vezető utakról. A rendőrök eszköztára a megfélemlítéstől a személyes szabadság korlátozásán keresztül a fizikai erőszakig terjedt, míg a külön ünneplők legfeljebb a felvonuló tömeg erejében és leleményességükben bízhattak. Ennek az egyenlőtlen küzdelemnek a főbb jellemzőiről szól ez a fejezet.

Az évente ismétlődő és egyre népesebb alternatív ünneplésekkel párhuzamosan nőtt a hivatalos ünnepségek biztosítására és a „közrend” felügyeletére kirendelt rendőrök és egyéb rendfenntartók száma is a március 15-i ünnepnapon. Mivel a különünneplések több esetben is a délelőtti hivatalos ünnepségek után kezdődtek, a rendezvények (koszorúzás, ünnepi beszéd, KISZ-avatás) zavartalan lebonyolítására odarendelt rendőrök, munkásőrök és ifjúgárdisták feladata volt az is, hogy az ünnepség végén feloszlassák a tömeget, megakadályozzák, hogy az ünneplők nagyobb csoportja ott maradjon a Petőfi-szobornál vagy a Nemzeti Múzeumnál, illetve, hogy később se alakuljon ki gyanús „csoportosulás” az emlékhelyek közelében. A megszokottnál nagyobb rendőri jelenlét egész nap fennmaradt a városban a ’48-as emlékhelyek környékén. Néhány rendőrjárőr és URH-s kocsi azonban nem volt annyira elrettentő látvány, hogy az

465 ÁBTL V-159241/5. 118. K. Gábor tanú kihallgatási jegyzőkönyve, 1972. március 30.

ünneplés alternatív módját kereső fiatalok a nap folyamán ne merészkedjenek az emlékművek közelébe.

Az emlékhelyeken a kívánatosnál hosszabb ideig elidőző – különösen a többedmagukkal érkező és a lázadás külső jeleit (hosszú haj, szakáll, nagy méretű kokárda) magukon viselő – fiatalokat a rendőrök távozásra szólították fel. A vonakodókat pedig – a „rendbontástól" való elrettentés következő fokozataként – igazoltatták. Többen bizonyára komolyabb ellenállás nélkül átadták személyi igazolványukat, nem kevesen voltak azonban, akik tiltakoztak az indokolatlannak tartott rendőri intézkedés ellen. Közülük került ki V. kerületi rendőrkapitányságra a nap folyamán előállított fiatalok egy része. Így járt például K. Tamás 21 éves segédmunkás, akit 1972. március 15-én este a Petőfi-szobortól vittek el a rendőrök, ahova a Múzeumkertből induló, ám az Astoriánál felbomlasztott menetből kivált egyik csoporttal érkezett. A távozásukat sürgető rendőri felszólításra azt válaszolta: „Alkotmányban biztosított jogom, hogy ott álljak, ahol akarok."[466] Mások is a szabadságjogokra hivatkoztak, amikor megtagadták az emlékhelyek elhagyását. B. László 23 éves segédmunkás szintén azt kiabálta a Szentháromság téren, amikor a rendőrök fel akarták állítani a Mátyás-templom lépcsőjéről, hogy „...jogállamban élünk, mindenkinek joga van oda ülni, ahova akar és ebben még a rendőrök sem akadályozhatják meg."[467] Őt csak „testi erőszak alkalmazásával" tudták beültetni a rendőrautóba. Erőszakot alkalmaztak O. Iván 30 éves mérnökkel szemben is. Elmondása szerint ő csak kíváncsiságból ment oda este a Petőfi-szoborhoz, amikor látta, hogy ott valamiféle megemlékezés zajlik, de a szobortól távolabb, a villamospályát elválasztó vaskorlátnak támaszkodva állt meg. A rendőrök a tér kiürítése során őt is távozásra szólították fel, mire öntudatosan azt válaszolta, hogy „...úgy tudom, hogy ez közterület, és én itt addig vagyok, amíg akarok."[468] Kisebb közelharc után végül őt is gumibottal kényszerítették a rendőrautóba.[469]

466 ÁBTL V-159241/5. 32. K. Tamás tanú kihallgatási jegyzőkönyve, 1972. március 25.

467 ÁBTL V-159241/3. 269. Jelentés B. Lászlóval szemben alkalmazott személyes szabadságot korlátozó intézkedésről, 1972. március 15.

468 ÁBTL V-159241/5. 311. O. Iván önvallomása, 1972. március 15.

469 A rendőrjárőr így írta le jelentésében az esetet: „Jelentem, hogy a Petőfi téren az oszlatás alkalmával felszólítottam a nevezett személyt, hogy a térről távozzon el. Ekkor a nevezett személy azt mondta, hogy ez közterület, és addig van ott, amíg

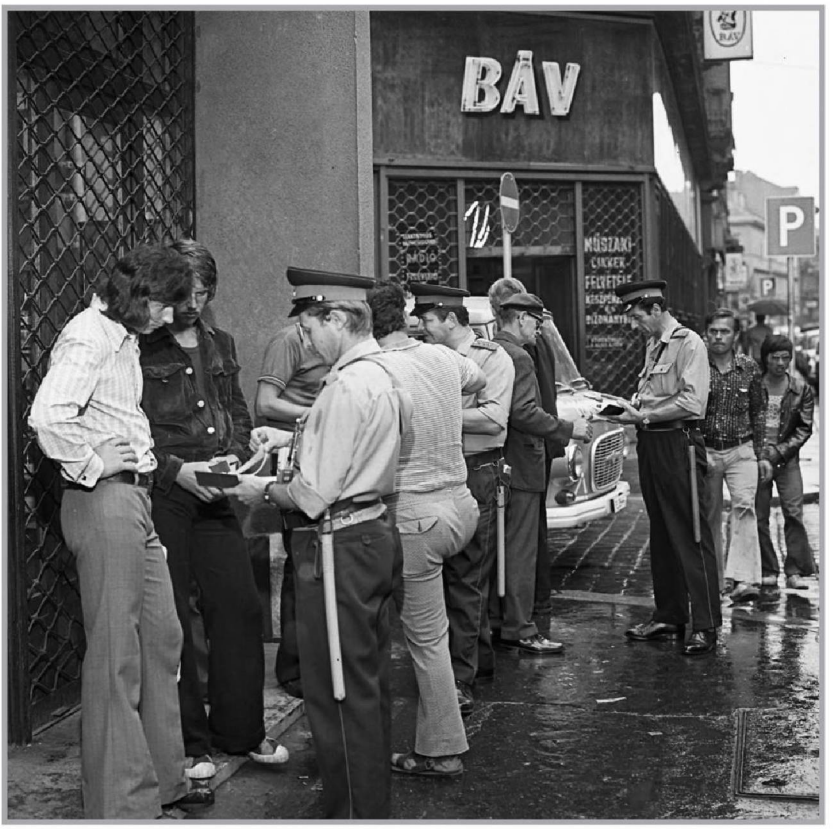

Igazoltatás a Majakovszkij (ma Király) utcában (1974)

neki jól esik, ezután felszólítottam, hogy menjen el. A nevezett személy kijelentette, hogy nem távozik el, ekkor a karját megfogtam, hogy erőszakos kézrátétellel vezessem el a térről. A nevezett személy azt mondotta, hogy uraljuk a teret és megfogta a váll lapomat és belékapaszkodott. A váll lapomról ujjfeszítés útján leválasztottam és tovább akartam csuklófeszítéssel eltávolítani, ekkor a nevezett személy kirántotta a kezét és támadólag emelte fel a jobb kezét. Ekkor gumibotot használtam, ami a bal csuklómon volt. Egy esetben a hátára ütöttem, ekkor segítséggel a szolgálati gépkocsihoz szállítottuk erőszakos kézrátétellel." ÁBTL V-159241/5. 309. Jelentés O. Ivánnal szemben alkalmazott kényszerítő eszköz használatáról és személyes szabadságot korlátozó intézkedésről, 1972. március 15.

O. Iván ezt írta le az esetről önvallomásában:

„A villamos melletti járdán a vaskorlátra támaszkodva álltam, mikor egy rendőr odajött hozzám és azt mondta: »Magának is szól a felszólítás, hogy távozzanak.« »Felszólítom, hogy távozzék!« Erre én: »Úgy tudom, hogy ez közterület és én itt

Sok fiatalt a rendőrök szidalmazása miatt állítottak elő. A „becsmérlő kijelentések" sokszor éppen egy-egy társuk előállítása elleni tiltakozásként hangzottak el. A Batthyány-örökmécsestől például azért vittek el többeket, mivel hangosan helytelenítették az emlékmű talpazatáról a tömeghez beszédet intéző Sz. Miklós elvezetését. „Amikor a beszédet tartó fiút a rendőrök az emlékműről lehúzták, a tömeg ezt felháborodással fogadta, fütyültek és egyesek durva kijelentéseket – pribékek, gyilkosok, fasiszták és más drasztikus kifejezéseket – használtak. [...] Ezen jelenségek váltották ki bennem is azt, hogy disznóságnak neveztem a rendőri intézkedést"[470] – mondta kihallgatása során a szintén rendőrszidalmazásért előállított 18 éves gimnazista, F. Gábor. B. Ferenc 23 éves technikust is „kiemelték" a hangoskodók közül. Ő állítólag „A kurva anyátokat, szemétládák!" kijelentést tette.[471] Hasonló hatást váltott ki a tömegből T. István, 18 éves távbeszélő-műszerész előállítása a Szentháromság téren. Elvezetése láttán „...többen csürhének, barbároknak, szemeteknek nevezték az intézkedő rendőröket, majd füttykoncertet csináltak."[472] M. Gábort (20 éves, modell a Magyar Képzőművészeti Főiskolán) is azért állították elő, mivel a rendőröket „fasiszta terrorbandának" nevezte.[473]

Nemcsak a rendőri intézkedések kritikája, illetve annak „durva formája" miatt „emeltek ki" valakit a tömegből. Bármilyen provokatívnak tartott magatartás maga után vonhatta a fegyelmezésnek ezt a módját. F. Sándor 19 éves gimnazistát a Batthyány-örökmécsesnél például a *Himnusz* éneklése miatt állították elő, amit az adott körülmények között a rendőri intézkedéssel (oszlatás) szembeni ellenállás jelének tekintettek (annak is szánta). Az esetről szóló jelentés szerint

addig vagyok, amíg akarok.« Erre megint felszólított távozásra. Kérdeztem, hogy miért? A válasz: »Mert átvettük a hatalmat.« [...] Erre még mindig ott álltam és ekkor megfogta a vállamat és el akart tolni, erre én a vállához támaszkodtam. Ekkor ő gumibotot használt és beültettek egy kocsiba." ÁBTL V-159241/5. 311. O. Iván önvallomása, 1972. március 15.

470 ÁBTL V-159241/1. 146. F. Gábor terhelt kihallgatási jegyzőkönyve, 1972. április 13.

471 ÁBTL V-159241/3. 16. Jelentés B. Ferenccel szemben alkalmazott kényszerítőeszköz használatáról, személyes szabadságot korlátozó intézkedésről, 1972. március 15.

472 ÁBTL V-159241/6. 140. Jelentés T. István előállításáról 1972. március 15.

473 ÁBTL V-159241/4. 82. Barna János BM-dolgozó, tanú kihallgatási jegyzőkönyve, 1972. április 17.

F. Sándor nem engedelmeskedett a rendőri felszólításnak, hogy hagyja el a teret, hanem „...hangosan elkezdte kiabálni a Himnuszt. Figyelmeztettem, hogy előállítom, ekkor el akart szaladni, amiben megakadályoztam, erőszakos kézrátételt alkalmaztam."[474]

Az erőszakos rendőri intézkedések fényképezése szintén elegendő indok volt az előállításra. A Batthyány-örökmécsestől emiatt vitték el például a 18 éves gimnazista M. Bélát, aki Sz. Miklós előállítását fényképezte: „Megdöbbenéssel vegyes felháborodással figyeltem az eseményeket. Felvételeket készítettem a szónok bekíséréséről és rendőrautóba szállításáról [...], hogy legyen birtokomban dokumentum arról, hogy hogy bántak velünk."[475] Cs. Balázs 24 éves egyetemi hallgató délelőtt a Petőfi-szobornál készített felvételeket a hivatalos ünnepségről. Egyetemista társai és a verset mondó színész, Koncz Gábor mellett a Babits-verset osztogató U. Gábor elfogását is lefotózta, emiatt vitték be őt is az V. kerületi rendőrkapitányságra.[476]

A rendőrök által rajtakapott fotósok közül néhányan megsemmisítették felvételeiket (kinyitották a fényképezőgépet, hogy fény érje a filmet), mielőtt még a filmtekercs rendőrkézre került volna. Így tett Cs. Balázs is. Azzal magyarázta tettét kihallgatásakor, hogy nem akart társairól „kompromittáló adatot szolgáltatni", pedig ő még nem is az „illegális" alternatív, hanem a hivatalos ünnepség résztvevőit fényképezte. S. Péter 24 éves főiskolás viszont már valóban azért tehette tönkre a filmet, mivel az ő fotóin a Batthyány-örökmécsest körülálló fiatalok szerepeltek, és nyilván nem akarta, hogy a rendőrség azok alapján azonosítsa a felvonulókat.[477] (Bizonyára hallott arról, hogy mi-

474 ÁBTL V-159241/4. 184. Jelentés F. Sándor előállításáról, 1972. március. 15.

475 ÁBTL V-159241/5. 179. M. Béla tanú kihallgatási jegyzőkönyve, 1972. március 31.

476 ÁBTL V-159241/4. 122. Cs. Balázs tanú kihallgatási jegyzőkönyve, 1972. március 30.

477 ÁBTL V-159241/6. 63. S. Péter tanú kihallgatási jegyzőkönyve, 1972. március 31. „A Batthyány mécseshez érve, bementem a Rosenberg házaspár és Báthory utca sarkán lévő trafikba, vettem egy filmet és betettem a fényképező gépembe. Zorkij 4-es fényképezőgépem van, és amikor kijöttem a trafikból, megláttam, hogy egy fiatal fiú felment a Batthyány mécses talapzatára és beszélni kezdett, a géppel fényképfelvételeket készítettem. Közben haladtam a mécses felé [...]. A beszédre egyáltalán nem figyeltem, csak azt láttam, hogy a rendőrök leemelik a fiút a mécses talpazatáról és betették a kocsiba. Újabb felvétel készítésére készültem, s fel akartam húzni a filmet, amikor egy civilruhás személy oda jött hozzám, elkérte a személyigazolványt, odahívott még egy civilruhás személyt [...]. Egy kis ideig ott

lyen fontos szerepet játszottak a fényképek az 1956-os forradalmárok büntetőjogi felelősségre vonásánál.[478])

A hasonló esetek ellenére is sok fénykép került a rendőrség birtokába. Ezeket nemcsak készítőik ellen használták fel bűnjelként (hiszen a rendőri intézkedés fotózása volt az előállítás indoka[479]), hanem – a rendőrök által a tömegről készített felvételekkel[480] együtt – a kihallgatott személyek elleni bizonyítékok is voltak. Mindenkit persze nem sikerült leleplezni. Az óvatosabbak a rendőri tekintetek elől elrejtőzve dokumentálták az eseményeket, ami a tömegben megbúvó számos civil ruhás rendőr miatt nem lehetett könnyű feladat. S. Sándor végzős gimnazista például „titokban kabát alól fényképezve" készítette fotóit, ennek köszönhető, hogy saját maga, nem pedig

vártunk, majd egyikük odakísért még egy lányt hozzánk, s beültettek a rendőrkocsiba. Az V. kerületi rendőrkapitányságra hoztak be, ahol egyenként kikérdeztek. A folyosón sokáig várakoztunk, s mivel a fényképezőgép nálam volt, [...] hirtelen mozdulattal kinyitottam a gép hátlemezét és visszacsuktam. [...] Nem voltam tisztában azzal, hogy [...] hogyan fogják értékelni a felvételeimet, mivel a fiú fényképezése közben rendőrök is és a tömeg egy része is belekerült a felvételbe."

478 „Az '56-os fotók felhasználásának újabb fejezetét nyitotta meg a megtorlás időszaka. 1956 végétől a politikai rendőrség (Belügyminisztérium Országos Rendőr-főkapitányság Politikai Nyomozó Főosztálya) nyomozói megkezdték a forradalom képi dokumentációjának összegyűjtését, a „bizonyító anyag" összeállítását. A jórészt a világsajtóban közölt fényképek reprodukálásán túl hajsza indult a hazai felvételek után. A Magyar Távirati Iroda munkatársai által fotografált képeket lefoglalták, de felkeresték boltjaikban a fényképészmestereket és minden olyan személyt, akiről tudomást szereztek, hogy az október-novemberi napokban fényképezőgépét használta. A begyűjtött/lefoglalt fotók a vizsgálatok, illetve az azokat követő perek során a politikai rendőrség kezében »az ellenforradalmi tevékenység« felderítésének, majd bizonyításának egyik hatásos segítőjévé, egyben a politikai hatalom eszközévé váltak. Az Európában majd százéves múlttal büszkélkedő bűnügyi személyazonosítás történetének a magyar forradalmat követő időszak önálló, szomorú fejezetét képezi." Müller 2007a,b.

479 B. László 20 éves ipari tanulót is a Batthyány-örökmécsesnél állították elő fotózásért. Az erről szóló jelentés szerint „...mikor felszólítottam, hogy a fényképezés tilos, a rendőri intézkedést nem fényképezheti, nevezett mosolygott és a fényképezőgépet elkattintotta, ebből arra következtetek, hogy a filmen a körülöttem álló rendőrök intézkedése filmen van." V-159241/4. 57. Jelentés B. László előállításáról

480 A Lászlo Gimnázium diákjai közül többen azért nem mentek fel a Batthyány-örökmécsestől a Várba, mivel „...láttuk, hogy fényképeznek bennünket, és féltünk, hogy összeütközésbe kerülünk a rendőrökkel." ÁBTL V-159241/4. 179. F. Katalin tanú kihallgatási jegyzőkönyve, 1972. március 24.

az állambiztonsági szervek őrizték meg az alternatív megmozdulások eme fontos vizuális emlékeit.[481]

A nyomozati iratok szerint 1972. március 15-én a rendőrök több esetben is gumibotot használtak az ünneplés alternatív módját választó fiatalok ellen. Egy, az esti múzeumkerti gyülekezőre mozgósító röpcédula szerint már délelőtt is voltak ilyen jellegű incidensek a rendőrök és a felvonulók között. (Többek között az állt a röplapon, hogy „több szavaló és éneklő felvonuló társunkat elfogták, megverték."[482]) Míg azonban a délelőtt folyamán a fizikai bántalmazás legfeljebb néhány személyt érinthetett, addig este már tömeges méretű volt. Hat óra körül a Nemzeti Múzeumtól induló és az Erzsébet híd felé tartó nyolcszáz–ezerötszáz fős menetet a rendőrség előbb kisebb csoportokra szabdalta, hogy utána könnyebb legyen feloszlatnia a részeire hullott, elbizonytalanodott tömeget. Az Astoriánál először rendőrautókkal torlaszolták el a Kossuth Lajos utca felé vezető utat, a felvonuló fiatalokat pedig a Puskin mozi előtti kis mellékutcába (a Semmelweis utcába) terelték. A menetoszlop felénél azonban ezt az utat is lezárták, a többiek ezért a Tanács (ma Károly) körúton vonulhattak csak tovább. A kettévágott menet egyesítésére tett kísérletet pedig a Gerlóczy utcánál felállított rendőrkordon akadályozta meg. Innentől kezdve a megmozdulás résztvevői lemondtak arról, hogy együtt jussanak el céljukhoz, és külön-külön, kisebb csoportokban próbálták megközelíteni a Petőfi-szobrot[483] vagy a budai Várat, a szétszóratásuk esetére korábban megbeszélt újabb gyülekezőhelyet.

481 Striker Sándor internetes naplójában tette elérhetővé az 1972. március 15-én készített színes felvételeit. http://www.striker.hu/node/51. A felvételek készítésének körülményeiről lásd még: Tabajdi–Ungváry 2008. 368.

482 ÁBTL V-159241/8. 60. Az ügyeletes rendőr jelentése röpcédula találásáról, 1972. március 15.

483 Földes György bluesénekes (közismert nevén Hobo) így számolt be a nap folyamán szerzett élményeiről és a Petőfi-szobornál történtekről egy disszidens barátjának írt levelében, ami „K-(levél)ellenőrzés" során a rendőrség kezébe került: „15-én délelőtt KISZ nagygyűlés volt a Múzeumkertben. Megjelentem egy rakás hapsival még az ünnepély előtt és virágokat osztottunk szét, több csokorral, majd többen szóltak ismeretlenek, hogy ötkor találkozó a Párisi udvarnál. Onnan lementünk a Petőfi szoborhoz, szirénázó rendőrautók között rohanva, majd letettük virágainkat, utána egy zsaru odajött hozzánk, természetesen engem szemelt ki magának és felszólított, hogy távozzunk. Mikor megkérdeztük, hogy miért?

A Semmelweis utca felől érkező még nagyobb számban együtt vonuló csoportra a rendőrök a Vigadó téren csaptak le. Itt már fizikai erőszakot is alkalmaztak, hogy végleg megfutamodásra bírják őket. Az egyik érintett, M. Gábor (20 éves modell a Magyar Képzőművészeti Főiskolán) elbeszélése szerint azonban a brutális támadás sokakban inkább a harci kedvet élesztette fel, mint hogy megadásra késztette volna őket: „Kacskaringós úton jutottunk a Vigadó térre, útközben megint felezték a társaságot, így a Vigadó térre körülbelül nyolcvan-száz ember ért csak. Itt megállt mellettünk két URH kocsi, rendőrök ugráltak ki belőlük, minden előzetes figyelmeztetés nélkül gumibottal igyekeztek szétverni a fiatalokat. Többen elestek, komoly sebesülés, azt hiszem, nem történt. A Lánchíd feljárójánál verődtek össze körülbelül ötvenen. Az eddigi békés hangulat itt kezdett romlani. Egészen a Vigadó téri eseményekig teljes passzivitás uralkodott a tömegen, az éneklést is azért hagytuk abba, hogy belénk ne tudjanak kötni. Amennyire képes egy ilyen nagy számú csoport, még a közlekedési szabályokat is betartottuk. Ezzel akartuk minimálisra csökkenteni annak a lehetőségét, hogy rendzavaróknak minősíthessenek minket. Természetes azonban, hogy a Lánchídnál gyülekezők közül egyre többször hangzottak fel rendőrgyalázások."[484] Hasonlóan írta le az ott történteket egy 19 éves középiskolás, N. Ferenc, aki osztálytársaival együtt érkezett a Semmelweis utca felől: „Mikor a Vigadó térre értünk, jött egy másik rendőrségi autó és a rendőrök gumibottal a kezükben elkezdték verni a fiatalokat. Nem értettük miért, mert mindvégig próbáltunk úgy közlekedni, hogy ne akadályozzuk a forgalmat. Ott szétfutott az egész társaság. Akkor teljesen szétszóródva mentek tovább az emberek fel a Várba, hogy felvonulni nem szabad. Fenn a Mátyás templom előtt találkoztunk újra."[485]

Megfogta a gumibotját és megkérdezte: Megmagyarázzam? Erre én felemeltem mindkét kezem és egy kb. 100-200 főnyi csoport között végigmentem a kokárdával a mellemen, felemelt kézzel az utcán, hátam mögött 30 hapsival. Ekkor odajött a Boldizsár Gábor (KISZ KB) és kirángatott a sorból, hogy menjek haza, mielőtt bevisznek, és én haza is mentem, gondolva kis útlevélkérelmemre, meg azt hittem, már nem lesz semmi." A levelet Szőnyei Tamás idézte a magyar könnyűzenei élet állambiztonsági megfigyeléséről szóló munkájában: Szőnyei 2005. 398.

484 ÁBTL V-159241/2. 187. M. Gábor önvallomása, 1972. március 15.

485 ÁBTL V-159241/5. 273. Nagy Ferenc önvallomása, 1972. március 15.

A rendőrök az est további részében is hasonló taktikát követtek: igyekeztek megakadályozni, hogy a pesti belvárosban szétzavart, kisebb csoportokká hullott tömeg máshol újra egyesüljön, illetve amikor mégis sikerült valahol nagyobb számban összegyűlniük, minden fegyelmező eszközt (beleértve a fizikai erőszakot is) bevetettek, hogy feloszlassák őket. Az erőszak az est előrehaladtával egyre nőtt; a gyakori gumibothasználat mellett a tömeges előállítás lett az elrettentés fő eszköze. Az esti megmozdulás során előállított hatvannyolc fiatalból negyvenhetet a Várban, valamint a Bem téren és környékén fogtak el a rendőrök.[486] Már a Várban sem kellett különösebb indok – rendőrszidalmazás, „szemtelen visszabeszélés", vagy a rendőri intézkedés fényképezése –, hogy valakit a rendőrautóba ültessenek és bevigyék az V. kerületi rendőrkapitányságra,[487] az utolsó nagy összecsapás helyszínén, a Bem téren és környékén pedig már egyenesen hajtóvadászat folyt a legtovább kitartó fiatalok ellen, ahogy az alábbi – három fiatal előállításáról szóló – rendőri jelentés mutatja: „Jelentem, hogy 1972. III. hó március 15-én 20 órakor gépkocsizó járőr szolgálatom teljesítése közben azt az utasítást kaptam, hogy jelenjek meg az I. kerületi Bem-szobornál, azonnal a helyszínre mentem, ahol észleltem, hogy csoportosulás miatt már másik két járőr-csoport intézkedik. Az említett helyen, hogy hány fő csoportosult, azt megállapítani nem tudtam, mert megjelenésünkkor a fiatalok szétszaladtak a mellékutcákba. Mi üldözőbe vettük őket, s a Fő utca és a Mártírok útja közti mellékutcákban fogtuk el az alábbi személyeket [...], akik ellenállást nem tanúsítottak, hanem csak menekültek, bujkáltak kapuba, onnan ki, valamint felbontott úttestű utcákban igyekeztek

486 Lásd a 403. jegyzetet!

487 „Amikor felértünk a Szentháromság térre, fiatalok futottak szembe velünk és kiabálták, hogy a rendőrök körülfogták a Halászbástyát. Mi akkor megfordultunk és a Szarvas tér felé indultunk, hogy lejövünk a Várból, de ekkor már szétszóródva. Egy rendőrségi kocsi jött szembe velünk, megfordultunk, hogy a Duna-part felöli oldalon jussunk ki a Várból, de ott egy másik kocsival találtuk szembe magunkat. Abból kiszálltak a rendőrök és engem, aki legközelebb voltam, megfogtak és beültettek a kocsiba. Majd utánam egy kislányt ültettek be és a Bécsi kapu felé haladva hoztak le. Útközben a kapun kívül még két fiút fogtak meg és ültettek be a kocsiba, majd az V. kerületi kapitányságra hoztak be." ÁBTL V-159241/4. 149. D. Ferenc tanú kihallgatási jegyzőkönyve, 1972. március 24.

eltűnni szemünk elől. Több mellékutcán keresztül követtük a menekülő csoport személyeit."[488]

Az alternatív tömegmegmozdulások résztvevőinek, bár igyekeztek elkerülni a konfliktust a rendőrökkel, számolniuk kellett azzal, hogy nem engedik őket közösen végigvonulni a városon, még ha rendezett sorokban, a közlekedési szabályokat betartva és ha kell, akár néma csendben történik is ez. A kérdés, hogy mi legyen a teendő a rendőrség közbelépése esetén, már a Múzeumkertben az indulásra várakozók között felmerült. A kihallgatási jegyzőkönyvek szerint sokan már itt hallották, hogy a menet szétzavarása esetén mindenki egyénileg vagy kisebb csoportokban igyekezzen feljutni a budai Várba. Másokhoz viszont csak oszlatás közben jutott el a hír, hogy a Szentháromság téren lesz az újabb gyülekező. Többek szerint a Nemzeti Múzeumtól induló menet „a márciusi ifjak példáján" [489] eredetileg is a Várba tartott, tehát csak az odajutás módja volt kérdéses: együtt vagy külön-külön.

A fiatalok feljutása a Várba mint jól sikerült „hadicsel" jelent meg a kihallgatások során előadott történetekben. Az elbeszélők a „zsaruk" ravasz átejtésének ábrázolták, hogy sokan nem gyalog, hanem a Felszabadulás téren (ma Ferenciek tere) buszra ülve mentek fel a Várba, mivel úgy gondolták, hogy a rendőrök lezárják a gyalogosok előtt a Várba vezető utakat. „Végre megszabadultunk a zsaruktól"[490] – mondogatták egymásnak a buszon lévők a velük együtt utazó „Rajzoló" ügynök jelentése szerint. A rendőröket kijátszó cseles húzásnak gondolták azt is, hogy az úti cél előtt pár megállóval (a Hunyadi János úton a Halászbástya alatti kanyarban) leszálltak a buszról, és a lépcsőkön mentek fel a Szentháromság térre, mivel felmerült a gyanú, hogy a rendőrök a buszt sem engedik keresztülmenni a Váron vagy megállni a Szentháromság téren. „Én a zsúfolt (főleg fiatalokkal) buszban a hátsó lépcsőn utaztam – vallotta P. István (24 éves műsorszervező a rádiónál). – A Halászbástya alatti buszmegállóban volt már odaérkezésünkkor körülbelül tizenöt-húsz fiatal, akik közül egy, majd többen

488 ÁBTL V-159241/4. 90. Gépkocsis járőr jelentése, 1972. március 15. Személyes élményeit írja le a Bem téri rendőri akcióról: Kresalek 1998.

489 ÁBTL V-159241/5. 273. N. Ferenc önvallomása, 1972. március 15.

490 ÁBTL V-159241/7. 114. „Rajzoló" ügynök jelentése, 1972. március 16.

is mondták, hogy ne menjetek tovább, mert az utat arra a rendőrök lezárták. A buszban, ahol jó hangulat volt a fiatalok között, tanakodás kezdődött, hogy leszálljunk-e vagy ne. Egy része leszállt, köztük én is és megindultunk a lépcsőn felfelé. Voltak, akik a buszmegállóban maradtak, valószínűleg, hogy az utánunk jövőket megvárják. A fiatalok közti jó hangulat ekkor még megvolt, és a Szentháromság térre érve jutott a legmagasabb fokára."[491]

491 ÁBTL V-159241/3. 184. P. István terhelt kihallgatási jegyzőkönyve, 1972. április 11.

X.

Büntetés és fegyelmezés

„...bűnös nagyobb nyilvánosság előtt elkövetett izgatás bűntettében."[492]

1970-ben még csak rendőrhatósági figyelmeztetést kapott Sz. Miklós 22 éves egyetemista és G. Bence 18 éves technikumi tanuló, amiért a Petőfi-szobortól a Kossuth térig vonuló harminc-ötven fős menet élére álltak. Az indoklás szerint tettüket „fiatalkori meggondolatlanságból" követték el.[493] Egy évvel később, 1971. március 15-én az előző évinél nagyobb, száz-százötven fős tömeg vonult keresztül a városon a Nemzeti Múzeumtól a Kossuth téren át a budai Várba. Tudjuk, hogy a rendőrök többször is útjukat állták és megpróbálták feloszlatni a menetet,[494] nem tudjuk azonban, hogy indítottak-e valaki ellen vizsgálatot vagy büntetőeljárást. A levéltárakban 1971. március 15-ével kapcsolatban fellelhető egyedüli nyomozati anyag a Petőfi-szobornál történt „zászlógyomlálás" kapcsán készült. Az ügyben született bírósági ítélet szerint nagyobb nyilvánosság előtt elkövetett izgatás bűntette miatt M. János 24 éves asztalos egy év, K. Kálmán 23 éves technikumi hallgató pedig kilenc hónap börtönbüntetést kapott.[495] „Bűnük" az volt, hogy tiltakoztak a vörös papírzászlókat megrongáló 22 éves – láthatóan ér-

492 ÁBTL V-159241/8. 160. A Pesti Központi Kerületi Bíróság ítélete Sz. Miklós és társai ügyében, 1972. július 5.

493 ÁBTL V-156403. 112. Sz. Miklós és G. Bence figyelmeztetési jegyzőkönyve, 1970. március 31.

494 Az 1971. október 6-i és az 1972. március 15-i nyomozás során kérdeztek rá a nyomozók a kihallgatott személyek 1971. március 15-i aktivitására.

495 Lásd a 296. jegyzetet!

telmi fogyatékos – U. István elvezetése ellen, illetve M. János maga is részt vett a zászlógyomlálásban.

1971-ből ismerjük még az aradi vértanúkról megemlékező október 6-i múzeumkerti rendezvény kapcsán indított nyomozás eredményét.[496] A Budapesti Központi Kerületi Bíróság szigorú ítéletet hozott: a beszédet tartó 22 éves, könyvtárosként dolgozó M. Pétert nagyobb nyilvánosság előtt elkövetett izgatás miatt két év szabadságvesztésre ítélte. Barátja és költőtársa, S. Gábor 23 éves technológus, akit a megemlékezés másik szervezőjének tartottak, „izgatásra irányuló előkészület" címén nyolc hónap börtönbüntetést kapott. Hasonló indokkal ítélték el egy háromfős baráti társaság tagjait, akik ünnepi műsorral és nemzeti színű karszalagokkal készültek az alkalomra: Sz. János 17 éves segédmunkást tíz hónap, G. Tamás 16 éves ipari tanulót és D. András 16 éves segédmunkást nyolc-nyolc hónap szabadságvesztéssel büntették. Hat hónap felfüggesztett börtönbüntetést kapott Sz. János apja is mint bűnsegéd, mivel, bár tudott fia és barátai október 6-i készülődéséről, nem tett ellene semmit. A hetedik elítélt, a szintén hat hónap börtönnel büntetett 24 éves betanított munkás, O. Ferenc azért került a rendőrség látókörébe és a Múzeumkertből előállításra, mivel a „Margit hídi HÉV-galeri" tagjaként hálózati ellenőrzés alatt állt. Az ügyben kihallgatott fiatalok közül többet rendőrségi figyelmeztetésben részesítettek.[497] A szigorú ítélet magyarázata az lehet, hogy az 1956-os forradalom 15. évfordulójának közelsége miatt az eseményt „álcázott ellenforradalmi" megemlékezésnek tekintették. M. Péter kétéves börtönbüntetésénél hosszabbat – tudomásom szerint – nem róttak ki alternatív '48-as ünneplések résztvevőire a hetvenes években.

A legtöbb fiatalt 1972-ban ítélte el a bíróság március 15-i különünneplés miatt.[498] A elsőrendű vádlottat, Sz. Miklós 22 éves egyetemistát nagyobb nyilvánosság előtt elkövetett izgatás bűntette miatt egy év nyolc hónap letöltendő szabadságvesztésre ítélték. A legsúlyosabb

496 ÁBTL V-159297/2. 255. A Budapesti Központi Kerületi Bíróság ítélete M. Péter és társai ügyében, 1972. március 14.

497 A másodfokú bíróság jóváhagyta az első fokon hozott ítéleteket, nem változtatott a büntetések idején. ÁBTL V-159297/2. 266. A Budapesti Fővárosi Bíróság ítélete M. Péter és társai ügyében, 1972. július 11.

498 ÁBTL V-159241/8. 160. A Pesti Központi Kerületi Bíróság ítélete Sz. Miklós és társai ügyében, 1972. július 5.

büntetést G. József 19 éves segédmunkás kapta. „Folytatólagosan és részben nagyobb nyilvánosság előtt elkövetett izgatás" miatt egy év és tíz hónap börtönbüntetést szabtak ki rá. Hasonló indoklással ítélték el M. Gábort (20 éves, modell a Magyar Képzőművészeti Főiskolán) egy év, U. Gábor 19 éves ipari tanulót tíz hónap, B. József 21 éves szakmunkást nyolc hónap, F. Gábor 17 éves gimnazistát hét hónap és Z. Péter 19 éves ipari tanulót hat hónap szabadságvesztésre. Az utóbbi három személy büntetésének végrehajtását három évre felfüggesztették. K. György 22 éves segédszerkesztő szintén nyolc hónap fegyházbüntetést kapott nagyobb nyilvánosság előtt elkövetett izgatás miatt. Másodfokon F. Gábor büntetését hétről tíz hónapra, Z. Péterét hatról kilenc hónapra emelték.[499] A nyomozati eljárás során kihallgatott fiatalok közül huszonkettő ellen szabálysértési eljárás indult. Közülük tizenhétre rendzavarás címén négyszáztól ezer forintig terjedő pénzbírságot róttak ki, néhányuknak azonban háromezer forintot is kellett fizetni.[500] Öt fiatalt (keresettel nem rendelkező egyetemistákat) garázdaság vádjával harmincnapos elzárással büntettek, amit a baracskai börtönben kellett letölteniük.

Harminc személlyel szemben megszüntették a büntetőeljárást, és „csak" rendőrhatósági figyelmeztetésben részesítették őket, de felhívták a figyelmüket, hogy a legközelebbi rendbontást már nem fogják megúszni büntetőjogi felelősségre vonás nélkül. A rendőrhatósági figyelmeztetés a lakóhely szerint illetékes kerületi rendőrkapitányságon zajlott, ahova a kiskorú beidézettek közül többen szülői kíséretttel érkeztek. Az eseményről jegyzőkönyv készült, lefolyásáról pedig jelentés ment a BRFK Vizsgálati Alosztályára. Ebben arról számolt be az ügyben intézkedő rendőr, hogy a beidézettek hogyan fogadták a figyelmeztetést (megbánták-e, amit tettek és megígérték-e, hogy a jövőben elkerülik a hasonló rendezvényeket). Az intézkedés során

499 ÁBTL V-159241/8. 197. A Budapesti Fővárosi Bíróság mint másodfokú bíróság ítélete Sz. Miklós és társai ügyében, 1972. október 9.

500 Így járt például S. György, aki a Magyar Filmgyártó Vállalatnál világosítóként havi 2500 forintot keresett és P. István, akinek műsorszervezőként 2200 forint volt havi keresete a Magyar Rádió és Televízió Ifjúsági Osztályán. ÁBTL V-159241/3. 133. S. György gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyve, 1972. március 16; ÁBTL V-159241/3. 169. A Magyar Rádió Televízió elnökének levele a BRFK-hoz, 1972. május 18.

valószínűleg az is elhangzott, hogy a rendőrhatósági figyelmeztetésben részesülő fiatalok csupán a rendőrség jóindulatának köszönhetik enyhe büntetésüket. Többen ugyanis megköszönték a rendőrség velük szemben tanúsított „humánus magatartását."[501] Ez a hozzáállás könnyen elképzelhető például Cs. Ágnes apjáról, aki szintén jelen volt lányának, a Képző- és Iparművészeti Szakközépiskola negyedikes diákjának rendőrhatósági figyelmeztetésén. Az eseményről szóló jelentés szerint az apa fontosnak tartotta, hogy a rendszer iránti lojalitásának hangot adjon és határozottan elhatárolódjon lánya „megbotránkoztató" viselkedésétől, ami – hangsúlyozta – nyilván nem az ő nevelésének eredménye. Bizonyítékként elmondta, hogy ő már 1946 óta párttag, és „...hogy ezért a rendszerért él és dolgozik, és mint munkásőr a társadalmi rendszert védelmezi. A rendszerünkkel egyet nem értő csavargók, munkakerülők csoportja akar fellépni és rendzavarást szervezni. Ilyen csoportban leánya is részt vett. Mélységesen elítéli leánya magatartását. A legszigorúbban fog vele szemben eljárni. A jövőben minden lépéséről el fogja számoltatni. [...] Cs. Ernő végül megköszönte a rendőrségnek humánus eljárását."[502]

Húsz fiatal csak szóbeli figyelmeztetést kapott, ami az előbbinél enyhébb büntetésnek számított, mivel nem maradt írásos nyoma, nem készült róla jegyzőkönyv. Két eset érdemel említést, amelyek azt mutatják, hogy a rendőrség elnézőbben bánt a rendvédelmi szervekhez tartozó szülők gyermekeivel. P. Géza 17 éves technikumi és Sz. Irén 17 éves szakközépiskolás tanulót azért figyelmeztették csak szóban, mivel rendőrök gyermekei voltak. Géza nevelőapja körzeti megbízott volt az egyik kerületi kapitányságon, Irén anyja pedig 12 évi szolgálat után 1971-ben vonult nyugállományba a fővárosi rendőr-főkapitányságtól. Az asszony, aki lányával együtt érkezett a rendőrségre, kijelentette, „...hogy nagyon szégyelli a leányával történteket, főleg volt

501 B. N. Attila (I. István Közgazdasági Szakközépiskola) például a rendőrhatósági figyelmeztetéséről készült jegyzőkönyv szerint „megköszönte, hogy a rendőrség vele szemben humánusan járt el. [...] Elmondta, hogy a jövőben távol tartja magát minden olyan megmozdulástól, amely nem hivatalos keretek között zajlik le." ÁBTL V-159241/3. 265. Jelentés B. N. Attila rendőrhatósági figyelmeztetéséről, 1972. április 28.

502 ÁBTL V-159241/4. 139. Jelentés Cs. Ágnes rendőrhatósági figyelmeztetéséről, 1972. április 21.

rendőrségi kollégái előtt. Megemlítette: ismerőseitől már érdeklődött, hogy leánya ügyében mi várható – írta jelentésében az ügyben eljáró rendőr. – Amikor hangsúlyoztam, hogy rá és elhunyt férjére tekintettel csak szóbeli figyelmeztetésben részesítjük a lányát, megnyugodott, s megköszönte eljárásunkat. [...] kijelentette, hogy a jövőben jobban felügyel lányára."[503]

Még kíméletesebben kezelték a Közlekedési és Távközlési Műszaki Főiskola elsőéves hallgatójának, a 20 éves K. Tamásnak az ügyét, akit 15-én este nyolc óra után állítottak elő a Nemzeti Múzeum előtt összegyűlt kis csoportból. Kihallgatása közben kiderült ugyanis, hogy apja a Győr-Sopron megyei Főügyészség vezetője. Valószínűleg emiatt történt, hogy utóbb nem a rendőrségre hívták be, hanem a főiskola Közlekedésépítési Karának dékáni irodájában folytattak vele figyelmeztető jellegű beszélgetést, a dékán, a főiskola párttitkára és személyzeti vezetője jelenlétében.[504]

Az alternatív megmozdulások résztvevőinek felelősségre vonása nem fejeződött be a vizsgálati, illetve a büntetőeljárás során kirótt büntetéssel. A történtekről az érintettek iskoláját, illetve munkahelyét is tájékoztatták, hogy „helytelen" magatartásuknak legyen ott is következménye. Kérték, hogy „oktassák ki" őket a „helyes magatartásra", valamint saját hatáskörükben tegyék meg a „szükséges intézkedéseket", és erről tájékoztassák a BRFK Vizsgálati Alosztályát. A „kioktatás" és az ilyenkor „szükséges intézkedések" kifejezéseket az intézmények és munkahelyek vezetői többnyire a rendőrség elvárásainak megfelelően értelmezték; felelősségre vonták diákjaikat, illetve dolgozóikat és az esetek döntő részében valamilyen büntetést is kirótták rájuk. Eljárásukról, az iskolákban és a munkahelyeken alkalmazott fegyelmezés különféle formáiról és fokozatairól a rendőrségnek visszaküldött válaszlevelekből alkothatunk képet.

Az oktatási intézményekben általában fegyelmi eljárást indítottak a renitens diákok ellen, és igazgatói vagy nevelőtestületi „figyelmeztetésben", „megrovásban", „szigorú megrovásban" részesítették őket. A fegyelmi tárgyaláson az igazgató és a tanárok mellett általában jelen volt az iskola párttitkára, valamint az iskolai KISZ-szervezet képvi-

503 ÁBTL V-159241/6. 77. Jelentés Sz. Irén szóbeli figyelmeztetéséről, 1972. április 21.

504 ÁBTL V-159241/5. 65. Jelentés K. Tamás szóbeli figyelmeztetéséről, 1972. április 21.

selője is. Ha az érintett diák KISZ-tag volt, a helyi KISZ-szervezet külön is megtárgyalta az ügyet és „figyelmeztetéssel", „utolsó figyelmeztetéssel" próbált hatást gyakorolni „rossz útra" tévedt tagjára. Néhány esetben kizárásra is sor került. Ez történt például V. Villő 16 éves gimnazistával, akit a Babits-vers sokszorosításáért kapott rendőrhatósági figyelmeztetés miatt a Vörösmarty Gimnázium tantestülete is szigorú figyelmeztetésben részesített.

A legsúlyosabb iskolai büntetést azok szenvedték el, akiket szabadságvesztésre ítélt a bíróság. F. Gábort, az I. László Gimnázium harmadik osztályos tanulóját kizárták az iskolából.[505] U. Gábort és Z. Pétert, akik gimnáziumi érettségi után a Szász Ferenc Iparcikk-kereskedelmi Szakmunkásképző Iskolába jártak, az ország valamennyi szakmunkásképző iskolájából kizárták.[506] Sz. Miklós ötödéves fizikus hallgató sem fejezhette be tanulmányait az ELTE Természettudományi Karán.

A rendőrségről kisebb büntetéssel távozó egyetemi, főiskolai hallgatók többnyire iskolájukban is „megúszták" a kizárásnál enyhébb büntetéssel, bár az iskolák büntetési gyakorlata között nagy eltérések voltak. Cs. Balázs negyedéves egyetemi hallgatótól, aki harmincnapos elzárást kapott, a Kertészeti Egyetem fegyelmi bizottsága a szigorú megrovás mellett hat hónapra megvonta tanulmányi ösztöndíját és a szociális támogatást. A szintén harmincnapos elzárással büntetett N. András, a Marx Károly Közgazdasági Egyetem elsőéves hallgatóját viszont két félévre eltiltották egyetemi tanulmányaitól. A 19 éves M. Dezső, aki rendőrhatósági figyelmeztetést kapott, csak szigorú megrovásban részesült a Kandó Kálmán Műszaki Főiskolán, a hasonlóan büntetett 20 éves E. Erzsébetet viszont valószínűleg eltanácsolták a Budapesti Tanítóképző Intézet Óvónőképző Főiskolájáról. Az erről szóló értesítés szerint az iskola megrovásban részesítette, és „saját kérésére – a velünk való teljes egyetértésben, illetve javaslatunkra – elhagyta az intézetet."[507]

505 ÁBTL V-159241/1. 123. Jegyzőkönyv F. Gábor fegyelmi ügyéről az I. László Gimnáziumban, 1972. június 10.

506 ÁBTL V-159241/2. 42. A Szász Ferenc Iparcikk Kereskedelmi Szakmunkásképző Iskola válaszlevele a BRFK-nak, 1972. május 25.

507 ÁBTL V-159241/4. 174. A Budapesti Tanítóképző Intézet levele az MSZMP XII. kerületi bizottságának, 1972. június 6. A Budapesti Műszaki Egyetem Építőmérnöki Karán alkalmazott büntetési gyakorlatról lásd: Tardos 1996.

A középiskolákban sem csupán valamelyik fegyelmi fokozattal büntettek. Több esetben nem javasolták a diák egyetemi felvételijét, ahogy a Zrínyi Ilona Gimnázium tette a rendőrhatósági figyelmeztetésben részesült N. Ferenc esetében, aki a Budapesti Műszaki Egyetem Építészmérnök Karára jelentkezett. B. Istvánnak, a II. Rákóczi Ferenc Gimnázium végzős diákjának a felvételét sem javasolták (ő is rendőrhatósági figyelmeztetésben részesült), továbbá kizárták a KISZ-ből, és magatartásból is csak elégséges osztályzatot kapott. Nem tudjuk, hogy az egyetemek és a főiskolák mennyire vették figyelembe a középiskolák politikai megfontolásból adott negatív javaslatait. Más középiskolákban nem voltak ennyire szigorúak. F. Sándorral, az Eötvös Gimnázium végzős diákjával, aki szintén rendőrhatósági figyelmeztetést kapott, például „csak" elbeszélgettek: „A tanulót az iskola KISZ-vezetőségének bevonásával, az iskola párttitkárával közösen kioktattuk a helyes magatartásra és kioktattuk, hogy a jövőben minden hasonló cselekménytől tartózkodjék"[508] – tájékoztatta az iskolavezetés a rendőrséget.

A munkahelyek is eltérő büntető intézkedést hoztak. Nem volt meglepő, hogy az egy év tíz hónap fogházbüntetésre ítélt G. Józsefet fegyelmivel eltávolították a OTP Postai Csekkelszámoló Csoportjától. Elveszítették állásukat azonban olyanok is, akiket csupán rendzavarás szabálysértése miatt pénzbírsággal sújtottak. Nem hosszabbították meg a munkaszerződését például a Magyar Rádió Televízió Ifjúsági Osztályán műsorszervezőként dolgozó P. Istvánnak, vagy K. Józsefnek az Irodalmi Színpad világosítójának. A legtöbb munkahelyen azonban a számonkérést elintézték azzal, hogy a személyzetis „komoly figyelmeztetésben" részesítette a megtévedt dolgozót. Legfeljebb valamilyen szociális juttatástól fosztották meg egy ideig, ahogy tették ezt a Franklin Nyomdában K. Tibor kéziszedővel, akitől az üzemi étkeztetéshez járó vállalati hozzájárulást vonták meg az 1972. évre.

Az 1973. március 15-i alternatív ünneplésen részt vevő fiatalok felelősségre vonásáról – nyomozati anyag hiányában – keveset tudunk. A vizsgálati eljárásról szóló olykor egymásnak ellentmondó összefoglaló jelentésekből, beszámolókból csak vázlatos kép alkotható az

508 ÁBTL V-159241/4. 193. Az Eötvös Gimnázium levele a BRFK-nak, 1972. június 3.

ekkor alkalmazott büntetési gyakorlatról. Ami biztosan kijelenthető, hogy 1973-ban senkit sem állítottak bíróság elé, viszont az előző évinél jóval több fiatal kapott valamilyen – az 1972. évihez hasonló – rendőrhatósági büntetést. Benkei András belügyminiszter március 20-i jelentése[509] szerint a hatvanöt előállított személy közül tizennégy főt kihallgatásuk után elbocsátottak (feltehetően rendőrhatósági vagy szóbeli figyelmeztetés kíséretében), az őrizetbe vett harminchárom személy közül huszonötöt garázdaság szabálysértése miatt harminc nap elzárással büntettek (ketten közülük „csak" tizenöt nap elzárást kaptak). Rendzavarás szabálysértéséért nyolc főt marasztaltak el, őket ötszáztól háromezer forintig terjedő pénzbírsággal sújtották. A szabadlábon hagyott tizennyolc fő ellen még nem fejeződött be az eljárás a jelentés készítése idején, de rájuk is a fentiekhez hasonló büntetés egyikét tervezték kiróni.

Azokat a fiatalok is felelősségre vonta a rendőrség, akiktől a rendőrök a megmozdulás során vették el személyi igazolványukat. A velük szemben alkalmazott eljárásról Benkei András április 9-i jelentéséből[510] tudunk. Ezek szerint az érintett 569 személy[511] közül százkilencvenen rendőrhatósági figyelmeztetést kaptak, huszonhét főt garázdaság, nyolcvanhárom főt pedig rendzavarás miatt készültek megbüntetni (elzárással, illetve pénzbüntetéssel). Száznégy személyre szintén rendőrhatósági figyelmeztetés várt, és csak százhatvanöt fiatal büntetését tervezték iskolájukra, illetve munkahelyükre bízni.

509 ÁBTL 2.7.2. Tájékoztató jelentések 65-9/67/1973. Benkei András belügyminiszter jelentése az 1973. március 15-én a nacionalista tüntetésben részt vett előállított személyekkel kapcsolatos intézkedésekről a PB tagjai, a KB titkárai, az Elnöki Tanács elnöke, a Kormány vezetői és a KISZ KB első titkára részére, 1973. március 20.

510 ÁBTL 2.7.2. 65-9/83/1973. Benkei András belügyminiszter jelentése az 1973. március 15-i nacionalista tüntetésről a PB tagjai és Péter János (külügyminiszter) részére, 1973. április 9.

511 A vizsgálati eredményeket tartalmazó jelentések különböző adatokat tartalmaznak arról, hogy hány fiataltól vették el az 1973. március 15-i alternatív megmozduláson a személyi igazolványt. Benkei András belügyminiszter március 16-i jelentése 554 ilyen személyről szólt, egy március 22-i jelentés szerint viszont a rendőri intézkedések 624 személyt érintettek, amelyből 65 előállítás, 559 pedig személyiigazolvány-bevonás volt.

F. Gábor fegyelmi tárgyalása az I. László Gimnáziumban

F. Gábor 17 éves gimnazistát 1972. március 15-én a Batthyány-örökmécsesnél állította elő a rendőrség, mivel egyike volt azoknak a fiataloknak, akik hangosan tiltakoztak Sz. Miklós és mások elvezetése ellen. A rendőrökre tett „becsmérlő" kijelentésén túl – „Na, ezek a szemetek, már megint ütik a népet"[512] – „izgató tartalmú" verseket is találtak nála a motozás során (Ady *Piros gyász ünnepén*, valamint *Fel március* című saját költeményét), ezért lehetett „alkalmas" személy arra, hogy az alternatív ünneplést izgatási ügynek beállító nyomozás egyik gyanúsítottja legyen.

Iskoláját, a kőbányai I. László Gimnáziumot (ma Szent László Gimnázium) már a következő nap felkereste egy rendőrnyomozó, hogy tájékoztassa az intézményt a történtekről és tájékoztatást kérjen a tanulóról. Március 17-én kelt jelentése szerint F. Gábor 1971 szeptemberétől lett csak a gimnázium tanulója (előtte a Veres Pálné Gimnáziumba járt). Tanulmányi eredménye közepes, magatartása „...csendes, szerény, külső megjelenése tekintetében enyhe hippy öltözködésű." Az osztályfőnöki órán elhangzott kérdései alapján az osztályfőnök – a jelentés szerint – azt a következtetést vonta le, hogy „politikai nézetére [...] az »ellenzékieskedés« a jellemző."[513]

Március 20-án a BRFK Politikai Vizsgálati Alosztálya levélben is felkereste az iskola igazgatóját, hogy közölje vele F. Gábor előzetes letartóztatását és annak okát („izgatásra irányuló előkészület bűntettének alapos gyanúja"), valamint tájékoztatást kérjen a tanuló tanulmányi eredményéről, a tanárokhoz és a diákokhoz való viszonyáról és politikai megnyilvánulásairól.[514] A március 28-i válaszleveléből[515] úgy tűnik, hogy az iskola (az igazgató és az osztályfőnök írták alá a levelet) pozitív színben igyekezett feltüntetni bajba jutott diákját.

512 ÁBTL V-159241/1. 104. Jelentés F. Gábor előállításáról. 1972. március 15.

513 ÁBTL V-159241/1. 104. Jelentés F. Gábor előállításáról. 1972. március 15.

514 ÁBTL V-159241/1. 118. A BRFK Politikai Vizsgálati Osztályának levele az I. László Gimnázium igazgatójához, 1972. március 20.

515 ÁBTL V-159241/1. 128. Az I. László Gimnázium levele a BRFK Politikai Vizsgálati Osztályának, 1972. március 29.

F. Gábort „csendes, udvarias, jólnevelt fiatalembernek" mutatták be, aki, bár „nem KISZ-tag, de ennek ellenére az osztály közösségi megmozdulásaiban szívesen részt vett", jó sportoló, „politikai megnyilvánulásaiban" pedig semmi feltűnőt nem tapasztaltak. A nyomozó jelentésében szereplő „ellenzékieskedésről" itt már nincs szó: „Az osztályfőnöki órákon a vitákban részt vett, hozzászólt, a véleményét elmondta, de ez semmilyen vonatkozásban nem volt különösebben érdekes vagy figyelemre méltó. Egész egyénisége még kialakulatlannak látszott."[516]

A tanuló „éretlen" személyiségére való utaláson kívül a mentegetés szándéka érezhető a levélnek abban a részében is, amely az ifjúságra általánosan jellemzőnek tünteti fel a „lázadó szellemet": „Osztálytársaira, köztük valószínűleg őrá is mély hatást gyakoroltak a mostanában bemutatott nyugati filmek a nyugati diákmozgalmakról (*Eper és vér, Szelíd motorosok, Zabriskie Point*), s az »Üvöltés« című kötetben olvasott ún. »pol-beat« versek, s mint kialakulatlan fiataloknak tetszettek e mozgalmak formái, közösségi megnyilvánulásai. [...] Az osztályfőnöki óra őszinte légkörében elmondták, hogy a fiataloknak tetszik a lázongás a felnőttek ellen, de sokszor ők maguk sem tudják, mi az, amit kifogásolnak és hogyan szeretnének élni."[517] F. Gábor „helytelen" viselkedéséért tehát azok a nyugati kulturális termékek is felelősek, amelyekben a felnőttek és a politikai-társadalmi rendszer elleni lázadás vágyott mintaként jelenik meg a magyar fiatalok előtt.

A BRFK következő, május 4-i levele[518] arról értesítette az igazgatót, hogy „az izgatással alaposan gyanúsítható" F. Gábor ügyét átadták a Fővárosi Ügyészségnek. A vádemelési javaslatban a gimnázium tanulóját pedig már az alternatív megmozdulás egyik főszereplőjévé léptették elő, aki a Batthyány-mécsesnél történt ellenséges politikai hangvételű „rendzavarás kezdeményezője" volt és „az intézkedő rendőrök elleni fellépésre izgatta" a tömeget. A levél célja nem egyszerű tájékoztatás volt, hanem az ügy kapcsán az iskola vezetőjére váró fel-

516 ÁBTL V-159241/1. 128. Az I. László Gimnázium levele a BRFK Politikai Vizsgálati Osztályának, 1972. március 29.

517 ÁBTL V-159241/1. 128. Az I. László Gimnázium levele a BRFK Politikai Vizsgálati Osztályának, 1972. március 29.

518 ÁBTL V-159241/1. 117. A BRFK Politikai Vizsgálati Osztályának levele az I. László Gimnázium igazgatójához, 1972. május 4.

adatok jelzése is: „A fenti adatokat azzal bocsájtjuk Igazgató Elvtárs rendelkezésére, hogy azt saját hatáskörében a szükséges intézkedés megtételéhez használja fel. Ennek eredményéről kérem szervünket harminc napon belül értesíteni."[519] Az ilyen esetben követendő eljárásról az általános iskolák és a gimnáziumok számára kiadott egységes rendtartás rendelkezett: „Ha a tanuló szabálysértéséről, rendbontó cselekedetéről az iskola rendőrhatóság útján szerez tudomást, az iskola köteles a vizsgálatot lefolytatni, a cselekmény súlyosságának megfelelő fegyelmi büntetést kiróni, és erről az illetékes rendőrhatóságot értesíteni."[520]

F. Gábor fegyelmi tárgyalására csak június 10-én került sor (egy héttel túllépve a válaszadásra megjelölt harminc napot). Az eseményen jelen volt az iskola igazgatója, az igazgatóhelyettes, a tanuló osztályfőnöke és egyik tanára, valamint az iskola párttitkára és az iskolai KISZ-titkár. Meghívták továbbá F. Gábor öt osztálytársát, akik mindannyian valamilyen funkciót töltöttek be az iskolai, vagy az osztályszintű KISZ-szervezetben. A tárgyalás a március 15. óta előzetes letartóztatásban lévő F. Gábor jelenléte nélkül zajlott.

Ha korábban fel is merült az iskola vezetőiben, hogy F. Gábor esetleg komoly büntetés nélkül megúszhatja a március 15-i kalandot – a tanulóról adott pozitív jellemzéssel talán ezt kívánták elősegíteni –, innentől már nem lehetett kétséges számukra az ügy kimenetele: F. Gábor egyike lesz az alternatív ünneplésért bírósági úton felelősségre vont fiataloknak. Az iskolától pedig azt várják el, hogy szigorú – a többi diákot elrettentő – büntetést rójon ki „rossz útra" tért tanulójára, méghozzá a büntetőeljárás végeredményétől függetlenül. (F. Gáborék ügyében július 5-én került csak sor a bírósági tárgyalásra, míg a rendőrség május 4-én kelt levele harmincnapos határidőt adott az iskolának, hogy a fegyelmi eljárás eredményéről tájékoztatást küldjön.)

A fegyelmi tárgyaláson – az elvárásoknak megfelelően – kész tényként kezelték F. Gábor még ki nem mondott „bűnösségét", és

519 ÁBTL V-159241/1. 117. A BRFK Politikai Vizsgálati Osztályának levele az I. László Gimnázium igazgatójához, 1972. május 4.

520 A művelődésügyi miniszter 154/1966. (M. K. 14.) MM számú utasítása az általános iskolák és gimnáziumok egységes rendtartásának módosításáról. *Művelődésügyi Közlöny*, 10. évf. (1966) 14. sz., 218.

mint az iskolához „méltatlan" tanulót kizárták a gimnáziumból. (Ennél szigorúbb iskolai büntetés csak az ország összes középiskolájából való kizárás lett volna.) A rendőrséghez eljuttatott jegyzőkönyvből az is kiderült, hogy a fegyelmi eljárás másik – nem kevésbé fontos – célja annak hangsúlyozása volt, hogy az iskola *nem felelős* F. Gábor „ellenséges" politikai nézeteiért. Legfőbb érvük az volt, hogy a tanuló nem az ő „nevelésük", mivel csak rövid ideje, 1971 szeptemberétől jár az I. László Gimnáziumba. Az ott töltött idő alatt sem érhette semmiféle „káros" hatás, hiszen közvetlen környezetében, osztályában van „...iskolánk egyik legjobb KISZ-alapszervezete – tette hozzá az igazgatóhelyettes. – Ebből az osztályból az iskola tizenegy fős KISZ VB-ben hárman tevékenykednek igen eredményesen [...]. Tagjai részt vettek az iskola világnézeti körének munkájában [...]. A kerületi marxista diákkörnek a tagjai is nagy számban."[521] Az igazgató így foglalta össze a „lényeget": „A tanuló nem ez alatt a 135 nap alatt, és nem az iskola egyik legjobb, politikailag legmegbízhatóbb osztályában »romlott« le."[522]

Az osztálytársak véleménye is beilleszthető volt az iskolát felmenteni szándékozó érvelésbe. Osztályfőnökükhöz hasonlóan ők is azt állították – vélhetően őszinte védelmező szándékkal –, hogy F. Gábor „...az iskolában negatív tevékenységet nem fejtett ki." Néhányan ugyan látták a történelemkönyvére írt versét, de nem sejtették, hogy ez az ő költeménye, illetve „...akik elolvasták, nem figyeltek fel a tartalomra." Az iskolát tehát nem lehet vádolni az éberség hiányával – szólt a rendőrségnek szánt üzenet –, hiszen F. Gábor az intézmény falain belül nem nyilvánította ki „ellenséges nézeteit". Az igazgató a fegyelmi tárgyalás jegyzőkönyvét a rendőrségnek megküldő kísérőlevelében külön is hangsúlyozta: „Itt is meg kívánom említeni, hogy nevezett fiatal tízévi tanulmányi idejéből mindössze 135 napot töltött iskolánkban."[523]

521 ÁBTL V-159241/1. 123. Jegyzőkönyv F. Gábor fegyelmi tárgyalásáról az I. László Gimnáziumban, 1972. június 10.

522 ÁBTL V-159241/1. 123. Jegyzőkönyv F. Gábor fegyelmi tárgyalásáról az I. László Gimnáziumban, 1972. június 10.

523 ÁBTL V-159241/1. 119. Az I. László Gimnázium igazgatójának kísérőlevele a BRFK Politikai Vizsgálati Osztályához, i. n.

F. Gábort végül a „folytatólagosan, részben nagyobb nyilvánosság előtt elkövetett izgatás" bűntettében találta bűnösnek a bíróság és hét,[524] majd a másodfokú tárgyaláson[525] tíz hónap szabadságvesztésre ítélték, melynek végrehajtását három évre felfüggesztették.

K. Domokos iskolai büntetése

K. Domokost, a Református Teológiai Akadémia elsőéves hallgatóját 1972. március 15-én este nyolc óra körül fogták el a rendőrök a Bem tér környékén és vitték be az V. kerületi rendőrkapitányságra. Ő is azok közé a fiatalok közé tartozott, akik március 15-én szinte egész nap az utcán voltak, és a legtovább kitartottak a rendőrökkel folytatott macska-egér harcban. Délelőtt ott volt a Petőfi-szobortól a Kossuth téren keresztül a Batthyány-örökmécsesig vonuló menetben. Innen nem haza ment, ahogy tették ezt sokan mások Sz. Miklós elvezetése után, hanem egy elszánt kis csapattal Budára indult. „Úticélunk nem volt, de együtt akartunk maradni"[526] – nevezte meg vallomásában az őket mozgásban tartó hajtóerőt. Bár a rendőrök miatt nem mindenki jutott át közülük a Lánchídon, de tervüket, hogy együtt maradjanak, csak a Várban adták fel, amikor a csapat létszáma már nagyon megfogyatkozott. Délután a Nemzeti Múzeumtól indulva szintén eljutott a Várba, majd az ott összegyűlt fiatalok egy részével a Bem tér irányába ment tovább. Az ottani hajtóvadászattá durvult rendőri akció során fogták el, a Fekete Sas utcába beszorított hatvan-hetven fős csoportból emelték ki a rendőrök. Az előállításáról szóló jelentés szerint ezt mondta az intézkedő rendőröknek: „Ti gyilkosok, piszkos szemetek vagytok!"[527]

A Református Teológiai Akadémia dékánja április 14-én kapott értesítést arról, hogy elsőéves diákját „izgatás bűntettének alapos gyanúja" miatt terheltté nyilvánították (március 27-én még csak tanúként

524 ÁBTL V-159241/8. 160. A Pesti Központi Kerületi Bíróság ítélete Sz. Miklós és társai ügyében, 1972. július 5.

525 ÁBTL V-159241/8. 197. Budapesti Fővárosi Bíróság ítélete Sz. Miklós és társai ügyében, 1972. október 9.

526 ÁBTL V-159241/3. 44. K. Domokos tanú kihallgatási jegyzőkönyve, 1972. március 27.

527 ÁBTL V-159241/3. 43. Jelentés hat fő rendzavarás miatti előállításáról, 1972. március 15.

hallgatták ki), és jellemzést kértek róla az iskolától. A dékán válaszlevele április 17-én kelt, három nappal később pedig megszüntették a K. Domokos elleni eljárást, csupán rendőrhatósági figyelmeztetésben részesítették.[528] Az indoklás szerint a büntetlen előélet, az őszinte beismerő vallomás és a megbánó magatartás volt a felmentés oka, de vajon a dékán levele is hozzájárult-e ahhoz, hogy K. Domokos nem került bíróság elé? Nem tudhatjuk. Ha azonban a válasz igen, akkor felmerül a kérdés, hogy a dékán vajon jobb stratégának bizonyult-e, mint az I. László Gimnázium igazgatója, akinek diákja végül (felfüggesztett) börtönbüntetést kapott?

Mindkét iskolavezető a lehető legelőnyösebb színben mutatta be intézménye tanulóját (nincs rá panasz az iskolában, ellenséges megnyilvánulásairól nincs tudomásuk), valamint további érvekkel igyekezett javítani esélyein, befolyást gyakorolni a rendőrségi eljárás kimenetelére. A gimnáziumból érkezett levél – mint láttuk – arra hivatkozott, hogy F. Gábor nem a rendszer tudatos ellenfeleként, hanem az életkorából eredő ifjonti meggondolatlanságból követte el tettét, amit érdemes lenne figyelembe venni a büntetés kiszabásánál. A dékán más taktikát választott. Ő nem a „bűnösség" mértéke, hanem a büntetés hatékonysága felől közelített a kérdéshez. Azzal érvelt K. Domokos szigorú megbüntetése ellen (ami egyet jelentene azzal, hogy kizárják az iskolából), hogy a „megtévedt" fiatalt éppen a kitaszítottság tenné valódi lázadóvá, a rendszer tényleges ellenfelévé. Az engedékenység, az enyhébb büntetés (ami mellett továbbra is az iskola hallgatója maradhatna) nagyobb eséllyel vezetné vissza a „helyes" útra. Ráadásul azt az üzenetet is sikerült így eljuttatnia a világi hatalomnak, hogy az ellene lázadó fiatalok „lecsendesítésében" az egyház segítő partnere az államnak. „Azt a kérdést, hogy mit tegyünk vele – írta K. Domokos jellemzésében rektor –, szerintem a rendőri vizsgálat eredménye fogja eldönteni. Ha elítélik, nem maradhat hallgatónk, ha csak megfeddik, akkor részünkről talán azt a legszigorúbb fegyelmi büntetést kellene alkalmazni, ami még nem eltávolítás. Ha ugyanis mi az alig növekedni kezdett gyökereket elvágjuk és K. Domokost gyökértelenül egy esetleges mártír-komlpexummal [sic!] zár-

528 ÁBTL V-159241/3. 68. Határozat K. Domokos ellen indított nyomozás megszüntetéséről, 1972. április 20.

juk ki, talán nehezen fogja megtalálni a jó utat. Ha azonban ezt a március 15-i sajnálatos esetet nem mint dicsekvésre való dolgot, hanem mint saját magával tett negatív tapasztalatot, mint az önkritika építőkövét építi be életébe, akkor talán még haszna is lesz az esetből és meggyökerezik itt nálunk, úgy belőle nem egyénieskedő, hanem Istent és az emberiséget egyházunk egységében hűséggel szolgáló lelkészt nevel. Tapasztalatom szerint a legjobb úton van ez utóbbihoz, a saját március 15-i viselkedését elítéli."[529]

K. Domokos végül szigorú dékáni és tanári kari megrovásban részesült, de továbbra is Református Teológiai Akadémia hallgatója maradhatott. „Magatartásának alakulását – tájékoztatta az Állami Egyházügyi Hivatal a rendőrséget – továbbiakban is figyelemmel kísérjük."[530]

529 ÁBTL V-159241/3. 51. A Református Teológiai Akadémia dékánjának levele a BRFK Politikai Vizsgálati Osztályához, 1972. április 17.

530 ÁBTL V-159241/3. 50. Az Állami Egyházügyi Hivatal elnökének levele a BRFK Politikai Vizsgálati Osztályához, 1972. június 20.

XI.

Vidéki megmozdulások

„...tüntetést kell szervezni,
mint amilyen tavaly március 15-én
volt Budapesten."[531]

Szeged és Veszprém

Bár az évről évre egyre népesebb megmozdulásoknak a főváros volt a fő színtere, a budapesti ifjúság példáját több vidéki egyetemi város fiatalsága is követte. Az 1972. március 15-i alternatív ünneplésekről szóló hivatalos jelentésben még csak az szerepelt, hogy „néhány vidéki városban – Pécsett, Debrecenben, Veszprémben – is érzékelhető negatív hangulati elemek jelentkeztek."[532] Az egy évvel későbbi beszámolók[533] ennél kicsit bővebben szóltak a szegedi fiatalok különünnepléséről. A Tisza-parti városban a délelőtti hivatalos ünnepség után két-három-

531 ÁBTL 3.1.9. V-159990/1. B. Béla és társai 1. kötet (a továbbiakban: ÁBTL V-159990/1.) 101. P. Ferenc gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyve, 1974. február 14.

532 MNL OL M-KS 288. f. 5/578. ő. e. Az MSZMP PB ülése, 1972. április 6. Az MSZMP Budapesti Bizottsága és a KISZ KB jelentése az 1972. március 15-i eseményekről

533 ÁBTL 2.7.2. Tájékoztató jelentések 65-9/64/1973. március 16. Benkei András belügyminiszter jelentése a március 15-i ünnepségekkel kapcsolatos eseményekről, intézkedésekről a PB tagjai, a KB-titkárok és a KISZ KB első titkára részére; ÁBTL 1.12.2. A BRFK állambiztonsági szerveinek iratai. 20. doboz. 1. 1972. és 1973. március 15. sz. n. Az MSZMP KB Párt és Tömegszervezetek Osztályának jelentése a március 15-i ünnepségek tapasztalatairól, 1973. március 28.; MNL OL M-KS 288. f. 5/609. ő. e. Az MSZMP PB ülése, 1973. április 25. Jelentés az 1973. március 15-i ünnepségek tapasztalatairól. Készítette az MSZMP Párt- és Tömegszervezetek Osztálya, Közigazgatási és Adminisztratív Osztálya, valamint Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztálya.

száz fiatal – többségük egyetemista – vonult át a Klauzál téri Kossuth-szobortól a közeli Móra Ferenc Múzeumhoz, ahol elénekelték a Himnuszt, a Szózatot, a Kossuth-nótát és elszavalták a *Nemzeti dal*t. Este a Dóm téren a Petőfi-szobornál[534] gyűltek össze újra. A rendőrség nyolc egyetemi, illetve főiskolai hallgatót állított elő, akik közül hárman Budapestről utaztak le az ünnep napján Szegedre.

Ennél részletesebb képet sajnos csak későbbi visszaemlékezések alapján alkothatunk a szegedi 1973. március 15-i eseményekből, amely a fővárosban történtek után a legnagyobb szabású alternatív megmozdulás volt. A nap fontos mozzanata volt, hogy a múzeum előtti különünneplésen D. Erzsébet főiskolai hallgató – a Szegedi Egyetemi Színpad tagja – elszavalta Ady Endre *A Tűz márciusa* című versét.[535] Csak emiatt talán nem idézte volna be a rendőrség, ha „rendben" lezajlik az Egyetemi Színpad aznap esti műsora. A József Attila Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Auditórium Maximumában bemutatott Petőfi-rock néven ismert *Petőfi napja* című előadás – ahova D. Erzsébet az alternatív ünneplés résztvevőit is hívta – azonban „botrányos" véget ért. A '48-as márciusi ifjak forradalmi készülődését alternatív eszközökkel felidéző, a játékba a nézőket is bevonó produkció a fiatalokból álló közönséget is „forradalmasította": „...valami olyan őrjöngő tetszésvihar tört ki, amit én színházban még nem – legfeljebb rock-koncerteken – tapasztaltam. Az egész tömeg csatlakozott a játékhoz, egy idő után már megmozdulni sem lehetett a játéktéren. Megálltunk a hátsó fal előtt, aztán kimentünk a teremből. Az emberek a lábukkal és az öklükkel verték a padlót, a dolog lassan szinte tüntetésbe ment át – idézte fel a történteket az együttes vezetője, Paál István. – [...] ezzel a március 15-ével kezdődött a konkrét politikai gyanakvás periódusa. Az életben nem lehetett lemosni rólunk, hogy mi provokatív módon, balhéba keveredve játszottuk az előadást."[536]

534 Horvay János Petőfi-szobrát a szegedi Dóm téren körbefutó árkádok alatti Nemzeti Emlékcsarnokban 1930-ban állították fel.

535 A verset Ady (a *Piros gyász ünnepén* című költeményhez hasonlóan) szintén a Galilei Kör március 15-i ünnepségére írta 1911-ben. Lásd a 339. jegyzetet!

536 Bérczes 1995. 96. Paál Istvánról és a Petőfi-rockról lásd még: Nánay 1998a; Sándor L. 2016; Kiss 2021. – A Szegedi Egyetemi Színpad *Petőfi napja* című előadása nyerte el az amatőr színjátszó csoportoknak a Petőfi-év alkalmából kiírt országos

A Szegedi Egyetemi Színpad Petőfi-rock című előadása

A veszprémi T. Tamás ügyében indított nyomozás iratai[537] szintén azt mutatják, hogy a vidéki városok fiataljaiban is felmerült az igény, hogy március 15-én a fővárosihoz hasonló megmozdulás résztvevői legyenek. Bár a Veszprémi Nyomda Vállalat 18 éves betanított munkása kihallgatása során „nagyzolásnak" nevezte, hogy néhány lányismerőse előtt egy Veszprémben rendezendő alternatív ünneplés aktív kezdeményezőjének tüntette fel magát, valószínűleg nem csupán szimpla hódítási szándék[538] állt kijelentése mögött.

1973 februárjában azt közölte L. Ágnessel, az Alumíniumipari és Vegyipari Szakközépiskola harmadéves tanulójával, hogy az előző évi budapesti tüntetés mintájára most már nemcsak a fővárosban,

verseny („Szóljatok szép szavak Petőfiről") fődíját. A döntő a március 15-ét megelőző nap volt Kiskőrösön.

537 ÁBTL 3.1.9. V-159342. T. Tamás (A továbbiakban: ÁBTL V-15932.)

538 „Ezeket én mind hasból mondtam – állította –, hogy tetsszem [sic!] neki, mert ő szereti a különös természetet és ez arra vallott volna." ÁBTL V-159342. 32. T. Tamás önvallomása, 1973. február 24.

hanem „országszerte" lesznek megmozdulások, így Veszprémben is. „Mondta, hogy egy csomó suli, az egyetem[539] [is] benne van a buliban, csak a vegyisek[540] nem",[541] és arra biztatta a lányt, hogy „...nézze meg, hogy nem szerveznek-e valami ilyesmit a kollégiumban."[542] K. Évának (18 éves középiskolás, Kállai Éva Gimnázium és Egészségügyi Szakközépiskola) pedig azt mondta, hogy egy „...budapesti egyetemistával csinálják az egész dolgot, aki 1972-ben a budapesti tüntetés egyik szervezője volt."[543] A Pétfürdőről bejáró diáklányt az előkészületekbe is be akarta vonni; megkérdezte tőle, hogy hajlandó lenne-e lakóhelyén kirakni egy plakátot, „...mely arra hív fel, hogy március 15-e a mi igazi ünnepünk, azt kell megünnepelni [nem pedig november 7-ét]."[544] Állítólagos tervei(k) között a Veszprém környéki településeken élők (köztük feltehetően számos nagyipari üzem munkásainak) mozgósítása is szerepelt. K. Éva kérdésére, hogy miért nem ő helyezi el Pétfürdőn a plakátot, azt válaszolta, hogy „...nem futkározhatunk minden faluba, majd városba plakátot ragasztani."[545] T. Tibor ezt az állítását is „nagyzolásnak" minősítette kihallgatása során. Azt állította, hogy hazudott a lánynak, amikor budapesti egyetemistáról beszélt, aki a fővárosi tapasztalatok birtokában segített volna megszervezni a veszprémi megmozdulást, és plakátokat sem akart kirakni: „Nagyzolásból, hencegésből mondtam neki [K. Évának] mindent és egyáltalán nem gondoltam komolyan."[546]

Nem tudjuk, hogy létezett-e a vidéki fiatalok „fellázítását" tervező „budapesti egyetemista", valamint azt sem, hogy valóban olyan nagy volt-e az érdeklődés a veszprémi diákok között az alternatív ünneplés iránt, ahogyan T. Tamás állította. A nyomozók mindenesetre elfogadták vallomását, és nem kutattak tovább a gyanús „forradalom-

539 A Veszprémi Vegyipari Egyetem.

540 Az Alumíniumipari és Vegyipari Szakközépiskola tanulói.

541 T. Tamás L. Ágneshez intézett szavait osztálytársa, B. Julianna idézte fel tanúként történő kihallgatásakor. ÁBTL V-159342. 44. B. Julianna tanú kihallgatási jegyzőkönyve, 1973. március 8.

542 ÁBTL V-159342. 32. T. Tamás önvallomása, 1973. február 24.

543 ÁBTL V-159342. 37. K. Éva tanú kihallgatási jegyzőkönyve, 1973. március 7.

544 ÁBTL V-159342. 37. K. Éva tanú kihallgatási jegyzőkönyve, 1973. március 7.

545 ÁBTL V-159342. 37. K. Éva tanú kihallgatási jegyzőkönyve, 1973. március 7.

546 ÁBTL V-159342. 28. T. Tamás terhelt kihallgatási jegyzőkönyve, 1973. március 7.

misszionárius"[547] után, bár feltehetően számoltak azzal a lehetőséggel – ha nem is tarthatták nagyon valószínűnek –, hogy a fővárosból elindulhat a „vidék forradalmasítása". A gyanú létezésére utalhat, hogy a szegedi eseményekről szóló jelentésben is kiemelték, hogy az esti alternatív megemlékezésen előállított egyetemi, főiskolai hallgatók közül hárman az ünnep napján utaztak le Budapestről Szegedre.

Szervezkedő győri fiatalok

1974 elején győri fiatalok is kísérletet tettek arra, hogy önállóan, a nemzeti ünnephez „méltó módon" ünnepeljék meg március 15-ét. Bár a tervezett ünneplésből a rendőrség közbeavatkozása miatt nem lett semmi, a nyomozati-bírósági iratokból képet alkothatunk arról, hogy milyennek képzelték el és hogyan kezdték megszervezni az akciót. A forrásként használt szövegek a hatalom ellen lázadni készülő győri fiatalok motivációiról, közérzetéről, valamint közügyekről, cselekvési lehetőségeikről és nemzedékük kilátásairól alkotott nézeteikről is őriznek nyomokat.

1974. február 7-én állampolgári bejelentés útján jutott a rendőrség tudomására, hogy győri fiatalok március 15-ére tüntetést akarnak szervezni. A Győr-Sopron Megyei Rendőr-főkapitányság Vizsgálati Osztálya nagyobb nyilvánosság előtt elkövetett izgatás előkészítésének gyanújával indított nyomozást az ügyben. Az eljárás során közel hatvan személy, többségükben 17-19 éves szak- és segédmunkás került az államvédelmi szervek látókörébe. Jelentős részüket kihallgatták, többekkel pedig úgynevezett figyelmeztető jellegű beszélgetést folytattak. 19-en rendőrhatósági figyelmeztetésben részesültek.[548] Bírósági ítélet hatuk esetében született: három hónaptól másfél évig terjedő börtönbüntetést kaptak.[549] Ez különösen annak fényében volt nagyon

[547] Standeisky Éva használja a kifejezést azokra az 1956-os forradalmárokra, akik Budapestről vidékre, a nagyobb városokból pedig a falvakba vitték a forradalom hírét és „segítettek" ott is forradalmat csinálni. Standeisky 2010. 95.

[548] ÁBTL 3.1.9. V-159990/2. B. Béla és társai 2. kötet (a továbbiakban: ÁBTL V-159990/2.) 90. Javaslat BB és társai ügyében, 1974. március 8.

[549] B. Béla és J. Imre 1 év 6 hónap, T. Attila 1 év, P. Ferenc 9 hónap, F. Zoltán 5 hónap, P. György 3 hónap börtönbüntetést kapott. ÁBTL V-159990/2. 151. Ítélet

szigorú büntetés, hogy – mint láttuk – 1973-ban már senkit sem állítottak bíróság elé a Budapesten lezajlott (és nem csak tervezett!) alternatív tüntetések résztvevői közül.

A terv

Március 15. alternatív megünneplésének ötlete a győri Magyar Vagon- és Gépgyárban hegesztőként dolgozó, 21 éves B. Bélától származott. Elképzelését először barátjával és „vagongyári" munkatársával, T. Attila 19 éves lakatossal osztotta meg, aki egyetértett vele, hogy a közelgő nemzeti ünnepen – az immár évek óta ismétlődő budapesti tüntetések mintájára – a győri fiatalok is szervezzenek felvonulást. A terv végrehajtásának részleteit törzshelyükön, a Vaskakas Tavernában beszélték meg ismerőseikkel, és ott kezdték el toborozni a résztvevőket is. „...a budapesti ifjúság már több éven keresztül példát mutatott az ország ifjúságának és ezt követni kell"[550] – fogalmazta meg aktivizálódásuk fő motivációját egyikük.

Az előző évi fővárosi megmozdulások tényéről akár a helyi sajtóból is értesülhettek a győriek – a *Kisalföld* című megyei napilap is közölte az 1973. március 15-i budapesti „zavargásokról" szóló hivatalos közleményt[551] –, a tüntetésekről szóló hírek azonban elsősorban az információáramlás verbális csatornáin jutottak el hozzájuk.[552] Egyikük, a 19 éves autószerelő szakmával rendelkező, de a Szolgáltató Ipari Szövetkezetnél segédmunkásként dolgozó J. Imre pedig azt állította, hogy ő személyesen is jelen volt az előző évi budapesti megmozduláson, és szemtanúként szerzett tapasztalatait a győri demonstráció

B. Béla és társai ügyében, Győri Járásbíróság B-372/1974/ 8.,1974. április 10., ÁBTL V-159990/2. 164. Ítélet B. Béla és társai ügyében, Győri Megyei Bíróság Bf. 235/1974/2., 1974. május 16. A másodfokú bíróság jóváhagyta az elsőfokú bíróság ítéletét.

550 ÁBTL V-159990/1. 85. J. Imre gyanúsított önvallomása, 1974. február 26.

551 *Kisalföld*, 1973. március 17. 8. Rendbontókat vettek őrizetbe.

552 Többen is Budapesten tanuló ismerőseiktől vagy budapesti ismerőssel rendelkező ismerőseiktől hallottak az 1973. március 15-i tüntetésről. T. Tibor például egy László nevű fiútól, aki a budapesti Bánki Donát Műszaki Főiskola I. éves hallgatója volt. ÁBTL V-159990/1. 157. T. Tibor tanú kihallgatási jegyzőkönyve, 1974. február 19.

szervezésénél is hasznosítani tudná.[553] A fővárosi tüntetések nemcsak motivációt jelentettek számukra, hanem a megvalósítás tekintetében is mintaként szolgáltak.

A szervezőkre azok a híresztelések is ösztönzőleg hatottak, hogy több vidéki városban szintén különünneplést készülnek szervezni a fiatalok március 15-ére. J. Imre szegedi, pécsi, P. Tímea (18 éves középiskolás, Zrínyi Ilona Szakközépiskola) soproni szervezkedésről hallott. Nem kételkedtek abban sem, hogy az előző évek „hagyományait" követve Budapesten is lesz felvonulás, és tudomásuk volt arról is, hogy Győrből többen „fel akarnak utazni" a fővárosba, hogy aktív résztvevői vagy csupán óvatos szemlélői legyenek az „izgalmas" eseménynek. Ezek az információk még inkább megerősítették őket abban, hogy Győr sem maradhat ki a márciusi megmozdulások sorából: „...itt az ideje, hogy Győrben is szervezzenek egy hasonlót."[554] A Budapestre készülő győriekről szóló hír pedig annak a bizonyítéka volt számukra, hogy a hatalommal szembeszegülő közös cselekvés vágya a helyi fiatalokban is benne él, kezdeményezésük tehát sikerrel járhat.

A fővárosi fiatalokhoz hasonlóan ők is arra akarták felhívni a figyelmet a tervezett akcióval, hogy a nemzeti ünnep nincs „méltó módon" megünnepelve, helyette a „szocialista ünnepeket" részesíti előnyben a hatalom. Különösen sérelmesnek tartották az „oroszok ünnepének" tekintett november 7-e kiemelt helyét az állami ünnepek között, „...méltatlankodtak, hogy november 7-e munkaszüneti nap, ezzel szemben március 15-én, a nemzeti ünnep alkalmával dolgozni kell"[555] „...nekünk március 15-e az igazi ünnep, nem pedig november 7-e [...],

553 ÁBTL V-159990/1. 85. J. Imre önvallomása, 1974. február 26.
J. Imre egy későbbi „önvallomásában" cáfolta, hogy részt vett volna az előző évi budapesti tüntetésen: „A beszélgetések, viták hevében sok minden elhangzott, összevissza blöfföltünk. Ha hallottam valamit a pesti március 15-ékről, úgy adtam tovább, mintha ott lettem volna, láttam volna a történteket." Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltára XXV. 6. A Győri Járásbíróság iratai. B 372/1974. B. Béla és társai (a továbbiakban: MNL GyMSMGyL XXV. 6. B 372/1974.) Jegyzőkönyv a győri járásbírósági tárgyalásról, 1974. április 10. J. Imre önvallomása, 1974. március 6.

554 ÁBTL V-159990/1. 114. F. László gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyve, 1974. február 18.

555 ÁBTL V-159990/1. 94. M. Péter gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyve, 1974. február 17.

egyáltalán mi közünk van nekünk november 7-éhez?"[556] A hatalom emlékezetpolitikáját bírálva valójában az ország Szovjetuniótól függő helyzetét és az ebből származtatott demokráciahiányt kritizálták.

Bár a rendőrség gyors közbeavatkozása miatt az akciónak még nem volt kész forgatókönyve (a február 5-i első Vaskakas-beli megbeszéléstől kicsit több mint egy hét telt el a szervezők február 14-i letartóztatásáig), a koreográfia lényeges elemei már kirajzolódtak. A tervezett megmozdulás két szakaszból állt volna, egy figyelemfelkeltő felvonulásból, amely átszelve a várost egy '48-as emlékhely megkoszorúzásával ért volna véget. A felvonulás végpontja nem volt vita tárgya. Egyetértettek abban, hogy a cél az Eötvös téren álló Petőfi-szobor[557] lesz, amelyet 1962-ben avattak fel, és az évtized közepétől ott tartották a hivatalos március 15-i megemlékezéseket. Azt tervezték, hogy a szobor megkoszorúzására a hivatalos ünnepség végén vagy közvetlenül utána kerül sor, amikor még nem oszlik szét az ünneplésre összegyűlt (többnyire kirendelt) sokaság.

A felvonulás kezdőpontja és útvonala azonban már nem volt ilyen egyértelmű. A dilemmát az okozta, hogy a demonstráló fiatalok úgy kívánták felhívni magukra a győri polgárok figyelmét, hogy közben a rendőrségnek ne tűnjön fel – legalábbis ne túl korán – a „rendellenes" akció. Egyszerre akartak láthatóak is lenni és rejtve is maradni. A Petőfi-szoborhoz közeli gyülekezőhely és egy rövid felvonulási útvonal csökkentette volna a rendőri beavatkozás esélyét, de így kisebb lett volna a járókelőkre gyakorolt hatása is. A hosszabb és a sűrűbben használt városi térben átvezető útvonal hatékonyabb propagandát tett volna lehetővé, viszont fennállt volna a veszély, hogy a karhatalom még a cél előtt leállítja a provokatívnak tartott (és persze annak is szánt) akciót. Kellő körültekintéssel akarták megválasztani a gyülekezés helyét is, hogy ne tűnjön fel a „gyanús csoportosulás" a rendőröknek.

Végül – illetve a tervezgetés lebukás előtti szakaszában – úgy tűnt, hogy a kockázatosabb, viszont nagyobb nyilvánosságot biztosító felvonulási útvonal nyerte el leginkább a szervezők tetszését. Eszerint az Eötvös parktól mintegy másfél kilométer távolságra lévő Dunakapu

556 ÁBTL V-159990/1. 169. N. István tanú kihallgatási jegyzőkönyve, 1974. február 19.

557 Kiss István szobra három méter magas, talpazat nélküli bronzszobor, amely a költőt gyaloglás közben ábrázolja, a folyton vándorló életmódra utalva.

téren lett volna a gyülekező, és a város egyik legforgalmasabb útján, a pár hónapja sétálóutcává alakított Lenin (illetve régi nevén Baross Gábor) úton haladtak volna végig. Arra számítottak, hogy a járókelők közül többen is csatlakozni fognak hozzájuk, „...a felvonuló csoport magával tudná vonni az utcán tartózkodók egy részét."[558] A felvonulás – a fiatalokból álló csoport megszokottól eltérő mozgása a városi térben – fontos része volt tervüknek. Nemcsak figyelemfelkeltő hatása miatt, hanem a budapesti megmozdulásokhoz (és az „eredeti" március 15-éhez) hasonló dinamizmust, fiatalos „forradalmi" lendületet adott volna akciójuknak. Ahogy a mintának tekintett budapesti fiatalok egymás után keresték fel a '48-as emlékhelyeket, és ahogy 1848-ban a márciusi ifjak is bejárták a várost a nevezetes nap eseményei során, úgy a győriek sem akartak megelégedni egy szimpla koszorúzással. Ők is a birtokukba akarták venni egy kis időre a városi teret.

A forgalmas Lenin (ma Baross Gábor) út Győrben (1975)

558 ÁBTL V-159990/1. 94. M. Péter gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyve, 1974. február 17.

Az útvonal kérdéséhez hasonló dilemma merült fel a tüntetők üzeneteit közvetítő jelképek használatával kapcsolatban is. Hogyan lehet mondandójukat eljuttatni az „utca népéhez" oly módon, hogy kifejező és félreérthetetlen legyen, ugyanakkor ne adjon okot a rendőrségnek az akció leállítására? A szervezők azt remélték, hogy ha csupán a figyelemfelkeltés vizuális eszköztárát használják és lemondanak auditív formáiról, elkerülhetik a rendőrség beavatkozását. Úgy döntöttek tehát, hogy hang nélkül, némán fognak végigvonulni a kijelölt útvonalon, bízva abban, hogy egy csendes demonstrációt talán még eltűr a hatalom. „A néma tüntetést azért akartam megvalósítani – mondta kihallgatása során B. Béla –, hogy a hatóságok részéről ne legyen ok arra, hogy beavatkozzanak. Úgy gondoltam, hogy ha különböző kiabálások hangzanának el, akkor a rendőrség részéről lázítás vagy izgatás miatt jogalap lenne a beavatkozásra."[559] „J. Imre is mondta, hogy ezt [a budapesti tüntetést 1973-ban] a rendőrség szétverte, mert kiabáltak különböző jelszavakat, és mi azért terveztük némán a felvonulást."[560] Nemcsak arról mondtak le, hogy különféle „izgató" jelszavakat hangoztassanak – vagy transzparenseken tegyék láthatóvá –, hanem elvetettek minden egyéb, a fővárosi tüntetésekre jellemző verbális megnyilvánulást, még a negyvennyolcas dalok éneklését is. A koszorúzást szintén néma csendben kívánták lebonyolítani, versek, ünnepi beszéd és a *Himnusz* közös eléneklése nélkül.

A veszteséget, amit a szavak és hangok erejéről, mozgósító hatásáról történő lemondás jelentett, erőteljes vizuális üzenetekkel igyekeztek pótolni. Legfontosabb kifejezőeszközük a jelképes színhasználat lett volna; a „nemzeti" piros-fehér-zöld és a „gyászos" fekete a tüntetők öltözékén. „Úgy gondoltuk, hogy a tervezett öltözet szimbolizálja elképzeléseinket, és mindenki tudni fogja ebből, hogy miről van szó."[561] A felvonulók egységesen fekete pulóvert/felsőrészt viseltek volna, és esetleg fekete szalagot kötöttek volna a homlokukra. A nemzeti színek a megszokottól eltérően jelentek volna meg ru-

559 ÁBTL V-159990/1. 50. B. Béla gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyve, 1974. február 25.

560 MNL GyMSMGyL XXV. 6. B 372/1974. Jegyzőkönyv a győri járásbírósági tárgyalásról, 1974. április 10.

561 ÁBTL V-159990/1. 85. J. Imre gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyve, 1974. február 26.

háikon. Ezzel kapcsolatban a következő ötletek merültek fel: nagy méretű kokárda (J. Imre szerint az előző évben Budapesten „földig érő" kokárdákat viseltek a tüntetők), karszalag, az anyakönyvvezetőkéhez hasonlóan a testen átvetett széles szalag, a fekete pulóverre varrt vagy a tüntetők hátára terített nemzeti színű zászló, drapéria, illetve az utóbbiból varrt szoknya a lányok részére. A színek üzenetét így magyarázta el P. Ferenc (19 éves, segédmunkás a Geodéziai és Térképészeti Vállalatnál) az őt kihallgató tisztnek: „A fekete garbó és a fekete szalag Magyarország gyászos helyzetét jelképezné, így az ország elnyomását, valamint a sajtó- és szólásszabadság hiányát. A nemzeti szín azt, hogy március 15-e nemzeti ünnep."[562] A kellékeket mindenki maga szerezte volna be, egyedül a koszorút vették volna közösen. A koszorú árát (amit kétszáz forintra becsültek) közadakozásból óhajtották összegyűjteni, a tüntetés résztvevői egy-egy forinttal járultak volna hozzá a költségekhez. A gyűjtés a szervezéssel együtt el is kezdődött, a pénztárosi teendőkkel P. Tímeát bízták meg. Egyes vallomások szerint a koszorút is fekete szalaggal kötötték volna át, és két magas növésű fiatal vitte volna a csoport elején.

A felvonulók egyforma megjelenése nemcsak megkülönböztette volna őket másoktól, hanem a résztvevők szoros összetartozására is utalt volna. Az „egyenruhával" azt kívánták kifejezni – közölte a bírósági tárgyaláson J. Imre –, hogy „...egy eszmei közösséghez tartozunk."[563] A jelképes színhasználat mellett a fegyelmezett, zárt sorokban történő vonulás lett volna a másik fontos üzenetközvetítő eszköz. A „balhé" nélküli, „békés", rendezett felvonulás nemcsak a rendőrség miatt volt kívánatos, hanem az akcióban részt vevő fiatalok egységét, eltökéltségét és erejét is közvetítette volna a kívülállók felé. A szervezők lényegesnek tartották, hogy a részvételnek ezt a feltételét kellően tudatosítsák a tüntetésre vállalkozókban. A toborzás során az egyik fő kritérium a megbízhatóság volt. Ez nemcsak a „spiclik" vagy a feljelentésre „hajlamos" állampolgárok elkerülését jelentette. A szervezésre vállalkozóktól azt várták, hogy csak olyanokkal osszák meg az

562 ÁBTL V-159990/1. 104. P. Ferenc gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyve, 1974. február 25.

563 MNL GyMSMGyL XXV. 6. B 372/1974. Jegyzőkönyv a győri járásbírósági tárgyalásról, 1974. április 10.

alternatív ünneplés tervét, akik „...a tervezett néma tüntetés közben nem fognak botrányt csinálni, például nem kiabálnak, vagy nem veszekednek."[564] Amikor a Mohikán becenévre hallgató fiú csatlakozási szándékát azzal indokolta, hogy „...ő már csak azért is részt vesz a bulin, mert leszámolni valója van a rendőrséggel", a szervezők közölték: „...semmiféle balhét nem akarunk."[565]

A felvonulásra vállalkozókat is főleg azért akarták összehívni még március 15-e előtt, hogy az alternatív ünneplés a szervezők elképzelése szerint valósuljon meg. „Álcázott" körülmények között, a rendőri tekintetektől lehetőleg távol, a Püspök-erdőn[566] vagy az Aranyparton[567] gondolták megtartani a találkozót. Mivel nagyobb tömeg, kétszáz-kétszázötven fő megjelenésére számítottak, az is felmerült, hogy kisebb csoportokban fogják ismertetni velük a tudnivalókat: a felvonulás célját, útvonalát, forgatókönyvét, valamint a tüntetők megjelenésével és viselkedésével kapcsolatos elvárásaikat. Aki a figyelmeztetés ellenére sem tartotta volna magát a rendszabályokhoz, azokat kizárták volna a megmozdulásból: „...még az indulás előtt a részegeket és a hangoskodókat ki kell állítani a sorból."[568] Még egy feltétele volt a részvételnek: aki csatlakozik a menethez, annak végig kell vonulnia a teljes útvonalon, bármi történjen, nem léphet ki a sorból. „Abban is határozott elképzelésem volt – mondta B. Béla kihallgatása során –, hogy aki eljön a tüntetésre, az menetközben nem hagyhatja ott."[569] Nem fejtette ki, hogy miért, de az elvárt „végsőkig való kitartás" a rendőrség feltételezett reakciójával állhatott összefüggésben.

A szervezők, bár remélték, de nem tartották valószínűnek, hogy a karhatalom egyáltalán nem fog közbeavatkozni, csupán a válaszlépés időzítése, jellege és az agresszió mértéke volt számukra kérdés. A leg-

564 ÁBTL V-159990/1. 67. T. Attila gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyve, 1974. február 25.

565 ÁBTL V-159990/1. 67. T. Attila gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyve, 1974. február 25.

566 Győr belterületén elhelyezkedő ártéri erdő, melyet a Mosoni-Duna oszt két részre.

567 Szabadstrand a Mosoni-Duna és annak holtága között.

568 ÁBTL V-159990/1. 104. P. Ferenc gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyve, 1974. február 25.

569 ÁBTL V-159990/1. 50. B. Béla gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyve, 1974. február 25.

optimistább elképzelésük szerint a rendőrök nem fogják feloszlatni a „békésen", bár „engedély nélkül" vonuló csoportot, ámde figyelik és végigkísérik őket az úton. Nem vetették el azonban azt a lehetőséget sem, hogy a rendőrség megpróbálja majd szétzavarni a felvonulókat. Hogy ez „szép szóval" vagy erőszakkal történik-e, az – jól tudták – a tüntetők reakcióján is múlik. Megkerülhetetlen volt tehát annak átgondolása, hogy miképpen viselkedjenek a felvonulás résztvevői a karhatalom beavatkozása esetén. Kitartsanak-e vagy meghátráljanak? A kitartás pedig passzív ellenállást vagy aktív szembeszegülést jelentsen-e?

Ahogy az alternatív ünnepléssel kapcsolatos legtöbb kérdésről, ezekről sem született végleges döntés, csupán különböző álláspontok merültek fel az előkészületek során. T. Attila vallomása szerint egyik beszélgetésük alkalmával az a vélemény hangzott el, hogy „...ha ütnek bennünket, mi védekezni fogunk, vagyis nem szaladunk el, hanem verekszünk."[570] Hihetőnek tűnik a felidézett szituáció: a hatalom ellen lázadni készülő fiatalok bátor harcosoknak, nem pedig gyáva megfutamodóknak képzelték magukat a Vaskakasban, és úgy gondolták, hogy éles helyzetben, akció közben is ennek megfelelően fognak viselkedni. Valószínűleg ez a gondolat állhatott a hátterében annak az elvárásnak is, hogy aki csatlakozik, az nem hagyhatja ott közben a menetet, vállalnia kell a rendőrökkel való összeütközést is.

A toborzás

A szervezkedés központja – „a győri Pilvax" – a Vaskakas Taverna volt. Az 1971-ben megnyílt vendéglátóhely hamarosan a helyi fiatalok kedvelt találkozóhelye lett. B. Béla, aki állítása szerint hetente 3-4 alkalommal járt el szórakozni, többnyire ide, a Vaskakasba tért be barátaival. P. Ferenc is általában itt kötött ki munka után: „...itt mindig találok valakit ismerőseim közül"[571] – indokolta döntését. Az egyik tanúként kihallgatott törzsvendég, K. Pál (18 éves, betanított lakatos a

570 ÁBTL V-159990/1. 67. T. Attila gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyve, 1974. február 25.

571 ÁBTL V-159990/1. 104. P. Ferenc gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyve, 1974. február 25.

Graboplast Pamutszövő- és Műbőrgyárban) pedig így jellemezte a hely légkörét: „Erre a szórakozóhelyre szívesen járnak a fiatalok, ugyanis ott mindig találnak ismerősöket, bárki bármelyik asztalhoz leülhet, időközben átmehet egy másik asztalhoz, és szinte az egész étterem egy klubhoz hasonlítható, amit a fiatalok kisajátítottak maguknak."[572] (Egészen másként látta és láttatta az itt szórakozó fiatalokat a rendőrség. Már a nyitás utáni hetekben azt „tapasztalták", hogy a Vaskakas „...huligánok kedvelt tanyája lett. Tizenhat-tizenhét éves hosszúhajúak söröznek az étteremben."[573])

Az odajáró fiatalokat többnyire laza szálak fűzték össze. Szűkebb baráti társaságuk tagjain kívül általában csak felületesen ismerték egymást még a törzsvendégek is. „Szorosabb baráti köröm nincs – mondta kihallgatása során P. Ferenc –, legtöbb bűntársamat[574] is csak látásból ismerem, s a gúnynevükön kívül alig tudok róluk valamit."[575] A szervezés során mégis a Vaskakasban „szövődött" kapcsolati hálót tudták a leghatékonyabban működtetni. Az itt beszervezett fiatalok pedig barátaik, ismerőseik között próbáltak további résztvevőket toborozni. J. Imre február 5-én szintén a Vaskakasban értesült a tervről. „[Egyik ismerősöm] kézlegyintéssel az asztalukhoz hívott bennünket, ahol rövid beszélgetés után megkérdezték tőlünk, hogy 1974. március 15-én mit szándékozunk tenni."[576] J. Imre ezután maga is lelkesen bekapcsolódott a szervezésbe. Összeállított egy listát az ország gazdasági kizsákmányolását bizonyítandó adatokról, és „irományával" felszerelkezve a következő napokban „meggyőző beszélgetéseket" folytatott a Vaskakas vendégeivel. Egy másik törzsvendég így idézte fel kihallgatása során az akkori hangulatot: „Az utóbbi időben szinte mindenkitől csak azt hallottam, hogy március 15-ére tüntetés készül. [...] A Vaskakasban [...] több asztalnál vitatkoztak, és olyan szavak repkedtek a levegőben, hogy »március 15-e«, »oroszok«, »szocializmus«."[577]

572 ÁBTL V-159990/1. 142. K. Pál tanú kihallgatási jegyzőkönyve, 1974. február 28.

573 Társadalmi összefogással az ifjúságért. *Kisalföld*, 1971. szeptember 8. 1.

574 A „bűntárs" megnevezés valószínűleg a jegyzőkönyvet vezető rendőrtiszt megfogalmazása volt.

575 ÁBTL V-159990/1. 104. P. Ferenc gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyve, 1974. február 25.

576 ÁBTL V-159990/1. 78 J. Imre gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyve, 1974. február 15.

577 ÁBTL V-159990/1. 180. Sz. Tibor tanú kihallgatási jegyzőkönyve, 1974. február 20.

A Vaskakas mellett a „KISZ-házként" emlegetett Petőfi Sándor Ifjúsági Ház rendezvényei kínáltak jó alkalmat a mozgósításra. Az 1973-ban – éppen március 15-én, a Forradalmi Ifjúsági Napok keretében – megnyílt modern ifjúsági házba szintén sok fiatal járt, főleg a hétvégi táncos és könnyűzenei programokra. Az új közösségi tér, melynek fő funkciója – a létrehozók szándéka szerint – az lett volna, hogy a fiatalok ellenőrzött keretek között, „szocialista módon" töltsék el szabadidejüket, éppen a hatalom elleni szervezkedésre nyújtott most lehetőséget. Ezt a kínos körülményt az ügy tanulságait elemző rendőrségi jelentés is kiemelte, és a politikai éberség hiányával magyarázta.[578]

A szervezők becslése szerint kétszáz-kétszázötven emberhez jutott el a tüntetés híre, és többségük vállalkozott is az akcióra. A nyomozás során felvett kihallgatási jegyzőkönyvek alapján tudunk következtetni a megmozdulásba bevont fiatalok társadalmi helyzetére. Az ügyben gyanúsítottként vagy tanúként kihallgatott harmincnégy fiatal döntő többsége 17-19 éves fizikai munkás volt. Tizennégyen szakmával rendelkeztek és győri ipari üzemekben dolgoztak (közülük tizenegyen a Magyar Vagon- és Gépgyárban), jellemzően lakatosként, esztergályosként vagy szerszámkészítőként. Tizenhárman az általános iskola elvégzése után nem tanultak tovább (vagy abbahagyták az elkezdett szakmunkásképző iskolát), és segédmunkásként helyezkedtek el helyi vállalatoknál (Szolgáltatóipari Szövetkezet, Városgazdálkodási és Útkarbantartó Vállalat, Ingatlankezelő Vállalat, Graboplast Pamutszövő- és Műbőrgyár, Richards Finomposztó Gyár). Bár a kihallgatott fiatalok között néhány középiskolai tanuló is volt (egyikük szakközépiskolába járt, ketten-ketten pedig gimnáziumban, illetve szakmunkásképzőben tanultak), a nyomozati összefoglaló szerint a győri középiskolások távol maradtak az akciótól.

Vajon mi lehetett az oka a budapesti tüntetéseken nagy számban jelen lévő középiskolások és a felsőoktatásban tanulók itteni passzivitásának? Kézenfekvő magyarázat lehet, hogy a mozgósítást olyan korai szakaszban állította le a rendőrség, amikor még nem terjedt túl a szervezést elindító munkásfiatalok közvetlen ismerőseinek körén.

578 ÁBTL 3.1.5. O-19868/1. Győr-Sopron megyében lévő ifjúsági és oktatási vonalakon tevékenykedő ellenséges személyek (a továbbiakban: ÁBTL O-19868/1.) 196. Összefoglaló értékelő jelentés B. Béla és társai ügyében, 1974. április 1.

(Az említett középiskolások egy kivételével a Vaskakas vendégkörébe tartozó lányok voltak.) Ugyanakkor azzal is számolnunk kell, hogy az oktatási intézmények jóval nagyobb fegyelmező erővel rendelkeztek, hogy rászorítsák diákjaikat a „helyes" viselkedésre, mint a gyárak és az üzemek, hogy visszatartsák fizikai dolgozóikat a politikailag „helytelen" megnyilvánulásoktól. A retorzióktól való jogos félelem komoly visszatartó erő lehetett. A kizárás a közép- és felsőfokú tanulmányokból (akár az ország valamennyi intézményéből) olyan büntetés volt, amely végképp elzárhatta a fiatalok előtt az érvényesülés szocializmusban lehetséges útjait. A várható szankciókkal a diákok is tisztában voltak. L. Gizella, a Vendéglátóipari Szakmunkásképző Iskola 17 éves tanulójának elmondása szerint azért hárították el osztálytársai közül többen is a tüntetésen való részvételt, mivel nem akarták, hogy „kicsapjanak bennünket."[579] V. Andrea (17 éves középiskolás, Révai Gimnázium) példája pedig arra utal, hogy az ifjúság „szocialista neveléséért" felelős személyek is igyekeztek tudatosítani a diákokban, hogy lázongásuk milyen negatív következményekkel járhat. V. Andrea a korábbi évek budapesti március 15-i tüntetéseiről állítólag a KISZ vezetőképző táborában hallott, „...ahol elmondták [...] azt is, hogy a felvonulásokon egyetemisták, főiskolások is részt vettek, akiket az eset megtörténte után az iskolából kirúgtak."[580] A fizikai munkát végző fiataloknak feltehetően kevesebb vesztenivalójuk volt. Kisebb politikai ballépésekért – ha munkájukkal egyébként nem volt probléma – valószínűleg nem bocsájtották el őket, ha mégis, könnyen találhattak új munkahelyet abban az időben, amikor a teljes foglalkoztatottság megvalósítása fontos politikai elvárás volt.

Azt sem zárhatjuk ki azonban, hogy a középiskolás résztvevőket a rendőrség „tüntette el", mivel olyan bűnügyet akart konstruálni a győri fiatalok szervezkedéséből, ami nem mondott ellent a „szocialista magyar ifjúságról" alkotott hivatalos képnek. Jól látszik ez a szándék az ügy tanulságait összegző jelentésből, amely szerint „rendbontásra hajlamos, züllött erkölcsű fiatalok", valamint munkahelyüket gyakran váltogató, „önhibájukból eredően perspektívátlan, szabadidejüket szó-

579 ÁBTL V-159990/1. 190. L. Gabriella tanú kihallgatási jegyzőkönyve, 1974. február 20.

580 ÁBTL V-159990/1. 145. V. Andrea gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyve, 1974. február 18.

rakozóhelyen töltő, kis fizetésű segédmunkások"[581] alkották az akció tömegbázisát, vagyis olyan „deviáns elemek", akik nem reprezentálják a város fiatalkorú populációját. A fiatalokat „rendbontásra" ösztönző tényezők közül első helyen a „zavaros, egyes személyeknél ellenséges politikai" nézeteket említette a jelentés, amelyeket részben „hiányos" politikai és általános műveltségüknek, részben a Nyugatról beáramló „ellenséges propaganda fellazító hatásának" tulajdonított, mentegetőzésként megállapítva, hogy utóbbi veszélynek a nyugati határhoz közeli Győr az országos átlagnál jobban ki van téve. Az ügyben érintett fiatalok többsége azonban a jelentés szerint nem politikai meggyőződésből, hanem a „fiatal korral járó" szereplési vágyból, az „izgalmas kaland" reményében vállalkozott a tüntetésre.

Eszmék, nézetek, motivációk

Milyenek lehettek vajon az alternatív ünneplésre készülő győri fiatalok „valódi" nézetei és motivációi? Hogyan látták az ország és benne saját maguk, a pályakezdő munkásfiatalok helyzetét? Mi ösztönözhette őket arra, hogy elégedetlenségüknek egy közös és közel sem veszélytelen megmozdulás keretében adjanak hangot? Ezekre a kérdésekre a nyomozati iratok alapján próbálok meg választ adni, figyelve arra – ahogy korábban is –, hogy a kihallgatási szituációban elmondottakat jelentősen befolyásolhatták a védekezés szempontjai: a kihallgatottak igyekeztek eltávolítani magukat a kriminalizált eseménytől, és tompítva adtak hangot rendszerkritikus nézeteiknek is. Ugyanakkor nemcsak az elhallgatás és a minimalizálás volt védekezési stratégiájuk része, hanem az „őszinte vallomás" is. Kihallgatóik jóindulatú megértését kívánták elérni azzal, hogy nyíltan beszéltek előttük azokról az indulatokról, érzésekről, a környezetükben tapasztalt problémákról, amelyek megérlelték bennük a hatalommal való szembeszegülés gondolatát.

Közéletről, politikáról és generációjuk kilátásairól alkotott elképzeléseiket nagyrészt a három fő gyanúsított, B. Béla, J. Imre és T. Attila vallomásai alapján kísérlem meg bemutatni. Ők voltak ugyanis a rend-

581 ÁBTL O-19868/1. 196. Összefoglaló értékelő jelentés B. Béla és társai ügyében, 1974. április 1.

őrség szerint (és feltételezhetően ténylegesen is) a felvonulás „eszmei kitervelői,"[582] ezért kihallgatásuk a többi gyanúsítottnál részletesebb volt. Nemcsak az aktuális ügyben játszott szerepük, hanem általános politikai nézeteik is „érdekelték" a nyomozókat, és megnyilvánulásaikkal kapcsolatban több tanút is kikérdeztek. Kérdés persze, hogy a közügyek iránt az átlagosnál valószínűleg fogékonyabb fiatalemberek meglátásai mennyire voltak jellemzőek arra a társadalmi rétegre, ahonnan a felvonulás résztvevőit toborozták. A szervezők mindenesetre úgy gondolták, hogy kortársaik nagy része hozzájuk hasonlóan ítéli meg az ország helyzetét. E meggyőződésükön alapult magának a felvonulásnak az ötlete is, amelyet egy-kétszáz, eszméikkel egyetértő fiatal részvételével képzeltek el. J. Imre szerint „kevés kivételtől eltekintve a fiatalok döntő többsége"[583] osztotta véleményét, amikor „meggyőző beszélgetéseket" folytatott a Vaskakas vendégeivel. Egyik ismerősének pedig arról számolt be, hogy az országban „...nagyon sokan gondolkoznak hozzá hasonlóan. Példaként felhozta, hogy járt fenn Pesten egy klubban vagy irodalmi körben, ahol szovjetellenes verseket szavaltak."[584] A március 15-ét évek óta alternatív módon megünneplő budapesti ifjúság is ennek bizonyítéka volt számára.

A kihallgatási jegyzőkönyvekbe bekerült kritikus megjegyzéseik két témakört érintettek: a „nagypolitikát", valamint saját élet- és munkakörülményeiket. A munka világában szerzett néhány éves tapasztalatuk lényegét a következőképpen foglalta össze P. Ferenc: „Itt nálunk hiába gürcöl az ember, még sincs pénz."[585] A 19 éves segédmunkás fizetése havi 1900 forint volt a Geodéziai és Térképészeti Vállalatnál figuráns munkakörben. A Magyar Vagon- és Gépgyárban lakatos szakmunkásként hegesztő beosztásban dolgozó T. Attila sem látta másként a magyar munkások helyzetét, pedig P. Ferencnél lényegesen többet, havi 2800-3000 forintot[586] keresett: „Magyarországon a munkások na-

582 A legnagyobb büntetést is ők kapták; másfél-másfél, illetve egy év szigorított börtönt.

583 ÁBTL V-159990/1. 85 J. Imre gyanúsított önvallomása, 1974. február 26.

584 ÁBTL V-159990/1. 195. C. Pál tanú kihallgatási jegyzőkönyve, 1974. február 21.

585 ÁBTL V-159990/1.169. Nagy István tanú kihallgatási jegyzőkönyve, 1974. február 19.

586 A teljes munkaidőben alkalmazásban állók havi bruttó átlagkeresete 2831 Ft volt 1974-ben. https://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_hosszu/h_qli001.html

gyon sokat dolgoznak, ezzel szemben nagyon keveset keresnek."[587] A munkahelyén szerzett negatív tapasztalatai között sorolta fel a bércsökkentéssel lényegében egyet jelentő gyakori normarendezést, a bérezés-jutalmazás anomáliáit és az „egyszerű melós" kiszolgáltatott helyzetét az üzemi hierarchiában:[588] „...nagyon sokat keseregtünk, különösen olyan esetekben, amikor valamelyikünk kevés pénzt kapott, vagy valamiféle normarendezésbe ismételten belekerültünk."[589] „Nem egy esetben tapasztaltam, hogy azok, akik jól tudnak dörgölőzni a csoportvezetőhöz vagy művezetőhöz, azoknak ez fizetéskor a borítékjaikban is megmutatkozott. Azok pedig, akik tisztességesen dolgoztak [...], azokat háttérbe szorítják. [...] Sok visszásságot tapasztaltam a célprémiumok és a nyereségrészesedések elosztásánál is."[590]

Különösen rossznak tartották a fiatal munkások helyzetét. Úgy látták, hogy a pályakezdők idősebb munkatársaiknál kiszolgáltatottabb helyzetben vannak: „A Világ Ifjúsága című hetilapban azt olvastam – mondta B. Béla kihallgatása során –, hogy a kapitalizmusban a munkásosztály legjobban kizsákmányolt része az ifjúság. [...] ez nálunk is megvan, mert a fiatalok azok, akik a legkevesebbet keresik, és még egyenlő munka esetén sem kapják meg ugyanazt a bért, mint az idősebb munkások."[591] Generációtól független, közös sérelemnek tekintették ugyanakkor a munkásokon „élősködő parazitákat"; a túlméretezett adminisztratív-irányító apparátust[592] és a „politikai ingyenélőket".

587 ÁBTL V-159990/1. 62. T. Attila gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyve, 1974. február 14.

588 Az „szocialista" nagyüzemek agyondolgoztatott, kiszolgáltatott helyzetben lévő munkásainak életét mutatja be Haraszti Miklós szociográfiája, amelyet a budapesti Vörös Csillag Traktorgyárban éppen az 1970-es évek elején szerzett személyes tapasztalatai alapján írt. Haraszti 1989.

589 ÁBTL V-159990/1. 62. T. Attila gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyve. 1974. február 14.

590 ÁBTL V-159990/1. 67. T. Attila gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyve. 1974. február 25.

591 ÁBTL V-159990/1. 56. B. Béla gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyve, 1974. február 26.

592 B. Béla megítélése szerint az adminisztratív-irányító munkakörben dolgozók aránya (az általa jónak tartott húsz százalék helyett) az ötven százalékot is elérte a nagyüzemekben. ÁBTL V-159990/1. 56. B. Béla gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyve, 1974. február 26.

(„...nagyon sok párttag is van a gyárban, akik nem dolgoznak, és abból akarnak megélni, hogy ők párttagok."[593])

A gyári kereteken túllépve, a tágabb társadalmi térben is a munkásság háttérbe szorulását/szorítását, súlyának és megbecsülésének csökkenését érzékelték. Nehezményezték, hogy az állítólagos uralkodó osztálynál a „csupán szövetséges" parasztság sokkal jobban él. „Nézetem szerint – közölte B. Béla – Magyarországon a parasztságnak megy a legjobban [...], mert a termelőszövetkezetekben való munka mellett háztáji földjük is van, [...] aminek megművelésén keresztül [...] nagy jövedelemre tesznek szert."[594] Bár a paraszti jólétről alkotott nézeteik a Győr környéki falvakban szerzett személyes tapasztalataikon is alapulhattak, az elítélő hozzáállás bizonyára a '68-as gazdasági reform elleni politikai támadás hatását is tükrözte. A hetvenes évek elején a párton belüli „munkásellenzék" éppen a nagyipari munkásság érdekeire hivatkozva fordult szembe a falusi népesség anyagi gyarapodását lehetővé tevő gazdaság- és társadalompolitikával.

Nem látták biztatóbbnak jövőbeli kilátásaikat sem. Szüleik példája, akik többségükben szintén szakmunkások, betanított vagy segédmunkások voltak győri ipari üzemekben és helyi vállalatoknál,[595] valószínűleg pontosan felvázolta előttük a szocializmusban munkásként elérhető életpálya, illetve megteremthető egzisztencia határait. A túllépés szándéka – amennyire erre a nyomozati iratokból következtetni lehet – csak néhányuk esetében volt látható: két szakmunkás esti gimnáziumba járt, egy harmadik pedig a technikum elvégzését tervezte. Bár J. Imre is ezek közé tartozott, a közérzetéről mondott alábbi szavaiból úgy tűnik, hogy nem volt teljesen meggyőződve arról, hogy a továbbtanulás jelentősen javítani fog boldogulási esélyein: „Szűknek éreztem magam körül mindent, a családi környezetemet, a társadalom által biztosított körülményeket, úgy éreztem, hogy ezek a körülmények szabnak gátat fejlődésemnek, elképzeléseimnek, egyáltalán meghatározzák a helye-

593 T. Miklós B. Béla szavait idézte. ÁBTL V-159990/1. 134. T. Miklós gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyve, 1974. február 27.

594 ÁBTL V-159990/1. 56. B. Béla gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyve, 1974. február 25.

595 Jellemző módon szinte csak a gimnáziumba járó gyanúsítottak szülei voltak diplomások.

met és ez ellen nincs apelláta."[596] A tüntetésre vállalkozó fiatalok közül valószínűleg mások is hasonlóan látták helyzetüket.

Amíg a sérelmezett munka- és életkörülményeikről saját tapasztalataik alapján mondtak véleményt, a „nagypolitikáról" még csak közvetett úton szerzett ismereteik lehettek a tízes éveik végén, húszas éveik elején járó fiataloknak. Munkahelyi gondjaik, egzisztenciális problémáik és korlátozott lehetőségeik eredőjét ugyanakkor a „nagypolitikában" vélték felfedezni. Az egyén sorsát meghatározó politikai rendszer hibáiért pedig egyértelműen az ország Szovjetuniótól függő helyzetét tették felelőssé. A két szféra (a személyes és a politikai) közötti kapcsolatról, illetve az összefüggés felismeréséről T. Attila kihallgatása során beszélt. Elmondása szerint munkahelyén, a Magyar Vagon- és Gépgyárban szerzett rossz tapasztalatai késztették arra, hogy a hatalmi struktúrában kezdje el keresni a helyi bajok eredetét: „Sok visszásságot tapasztaltam, [...] amik bizony meglehetősen elkeserítettek, így azután kutatni kezdtem ennek okait, miértjét, és így jutottam el a politizálásig, aminek következtében sok mindenben csak a hibákat láttam."[597]

A Szovjetunió és Magyarország kapcsolatát a győztes és a legyőzött viszonyának tekintették, második világháborús szereplésükkel magyarázva a két ország között kialakult alá-fölérendeltségi viszonyt. J. Imre szerint a „Szovjetunió a győztes jogán megszállva tart bennünket, gyarmatként kezel."[598] „...mi legyőzött ország vagyunk, ennél fogva függőségi viszony van a Szovjetuniótól."[599] Hasonlóan vélekedett B. Béla is, de ő kihallgatása során a hatalom nyelvén adta elő álláspontját. Bizonyára abban a reményben, hogy az eufemisztikus megfogalmazással tompíthat a gondolat „szovjetellenes" élén, és ezzel növelheti védekezési esélyeit. A „megszállás" helyett a „felszabadítás", a „függés" helyett az „elkötelezett" szavakat használta, de a mondat lényege így is

596 ÁBTL V-159990/1. 85. J. Imre gyanúsított önvallomása, 1974. február 26.

597 ÁBTL V-159990/1. 67. T. Attila gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyve. 1974. február 25.

598 ÁBTL V-159990/1. 85. J. Imre gyanúsított önvallomása, 1974. február 26.

599 V. Andrea idézte vallomásában J. Imre véleményét. ÁBTL V-159990/1. 145. V. Andrea gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyve, 1974. február 18.

ugyanaz maradt: „...a magyar nép el van kötelezve a Szovjetuniónak, amiért felszabadított, és ezért nekünk fizetni kell."[600]

Az ország gazdasági kizsákmányolásáról hallottak voltak számukra is a korlátozott szuverenitás fő bizonyítékai, de a demokratikus politikai berendezkedés hiányát is a szovjet nyomásgyakorlás következményének tekintették. A szovjet nagyhatalom és a fennhatósága alá vont államok viszonyát az alávetés-alávetettség közismert metaforáival (póráz, gyeplő, bábfigura) jelenítette meg J. Imre egyik munkatársával folytatott beszélgetése során: „A Szovjetunió a szocialista országokat pórázon tartja, és gyeplővel irányítja ezt a fogatot. Magyarországon Kádár János csak egy bábu, akinek kezén, illetve lábán madzag van és azt Brezsnyev mozgatja."[601] Elsősorban azokat a gazdasági ügyleteket emlegették, amelyek révén a Szovjetunió kiaknázta Magyarország fontos iparágait, természeti erőforrásait és mezőgazdaságát.[602] Főleg két stratégiai nyersanyag, a nem hivatalos közbeszédben a szovjet kizsákmányolás jelképévé vált „magyar bauxit" és „magyar urán" sorsáról beszéltek: „...a Szovjetunió Magyarországról kivisz minden gazdasági értéket, így többek között az alumíniumot [helyesen bauxitot és timföldet], az uránt és ezekért az értékekért nagyon keveset fizet."[603] A szovjet érdekek érvényesülését látták egy másik fontos iparág, a kőolajtermelés területén is, valamint a szovjetek által monopolizált külgazdasági kapcsolatokból eredő károk között említették a Zsiguli-programot is. A fiatalok szoros összefüggést feltételeztek az alacsony életszínvonal és a szovjet gazdasági kizsákmányolás között,

600 ÁBTL V-159990/1. 46. B. Béla gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyve, 1974. február 14.; Máskor azonban ő is „megszállásról" beszélt, sőt, a török és német uralomhoz hasonlította a szovjetek jelenlétét: „Magyarország nem független állam, mert volt a török, illetve német megszállás alatt, jelenleg pedig orosz megszállás van. Az lenne a cél, hogy az orosz megszállás szűnjön meg." Uo.

601 ÁBTL V-159990/1. 180. Sz. Tibor tanú kihallgatási jegyzőkönyve, 1974. február 20.

602 A szovjet befolyásszerzésről a magyar gazdaságban a második világháború után lásd: Borhi 2000: 31–49.

603 ÁBTL V-159990/1. 67. T. Attila gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyve. 1974. február 25.; 1956-ban a forradalmi bizottságok és munkástanácsok követelései között is szerepelt a magyar uránkincs szovjet kisajátításának tilalma, és a tüntetéseken is gyakran hallható volt a rigmus: „Azt kérdezik Pesten-Budán, hová lett a magyar urán?" Lásd erről: Standeisky 2010. 425.

és ennek megszűnésétől a magyar gazdaság gyors fellendülését, saját életviszonyaik jelentős javulását várták.

A szovjet befolyás következményének tekintették az autokratikus politikai berendezkedést is. Úgy vélték, hogy az ország függő helyzete csak diktatórikus hatalmi keretek között (egypártrendszer, valódi választások hiánya, cenzúra) tartható fenn, ezért a függőség felszámolásához demokratikus átalakulásra van szükség. „...az lenne a jó – fogalmazta meg B. Béla erről vallott nézeteit –, ha az egypártrendszer megszűnne, mert akkor egy koalíciós kormányt lehetne létrehozni, hogy a különböző nézetek képviselői a parlamentben is elmondhassák véleményüket."[604] A szabad véleménynyilvánítás a demokrácia alapfeltétele, tilalma és kriminalizálása pedig a diktatúra jellemzője: „...ha valaki a párttal szemben bíráló cikket vagy véleményt kívánna megjelentetni a sajtóban, azt nem engedélyeznék, illetve izgató vagy lázító tevékenységnek minősítenék."[605] Az elnyomás egyik megjelenési formájának tekintették a kollektív emlékezet manipulálását is, azt az emlékezetpolitikai gyakorlatot, amely a Kádár-rendszerben (és korábban a Rákosi-félében) folyt a március 15-i nemzeti ünnep jelentőségének csökkentése érdekében.

Amíg a Szovjetunió hegemón törekvéseit nyíltan bírálták, addig a „szocialista rendszerről" sokkal visszafogottabban nyilatkoztak. B. Béla például fontosnak tartotta elmondani, hogy nem a rendszert akarja „megdönteni", csak a „hibákra" akarja felhívni a figyelmet.[606] Magával a szocializmussal nincs baja, a működése közben jelentkező hibák pedig kijavíthatók. A problémák a szovjet megszállásból adódnak. Vajon valóban ezt gondolhatta a szocialistának mondott kádári rendszerről a fiatal munkás vagy csak nem akart „szovjetellenessége" mellett még „rendszerellenesnek", a „szocializmus ellenségének" is mutatkozni kihallgatói előtt? Az önvédelemnek nyilván nagy szerepe volt vallomása kialakításában. Ugyanakkor nem zárhatjuk ki azt a lehetőséget sem, hogy politikai szocializációja során (amelynek a fő

604 ÁBTL V-159990/1. 46. B. Béla gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyve, 1974. február 14.

605 ÁBTL V-159990/1. 46. B. Béla gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyve, 1974. február 14.

606 ÁBTL V-159990/1. 56. B. Béla gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyve, 1974. február 26.

színtere valószínűleg az iskola volt az ő korosztálya számára) a társadalmi egyenlőséggel, az anyagi javak igazságos elosztásával azonosított „szocialista társadalmi rend" fogalma pozitív fogalomként épült be értékvilágába. Annak ellenére is, hogy tapasztalatai azt mutatták, hogy a szocialistának mondott rendszer nem igazán a deklarált elvek szerint működik. A „rossz gyakorlatra" elsősorban a minden baj forrásának tekintett szovjet függőség (és az abból származtatott demokráciadeficit) lehetett számára a magyarázat. A „szovjet befolyás nélküli szocializmus" mint pozitív példa jelent meg a „külön utas" Jugoszláviáról szóló eszmecseréjükben is, ami szerintük Magyarország számára is alternatív megoldást jelenthet.

A saját életkörülményeikkel való elégedetlenség és az ország sorsa iránt érzett aggodalom azonban valószínűleg nem lett volna elég ahhoz, hogy a győri fiatalok készek legyenek közösen utcára vonulni és a nyilvánosság elé tárni „rebellis" nézeteiket. A fővárosi megmozdulások résztvevőihez hasonlóan számukra is fontos motiváló erő lehetett a valódi cselekvés, a közügyekben való tényleges részvétel vágya és generációjuk igénye a megmutatkozásra. Az alternatív felvonulásra vállalkozók úgy érezhették, hogy akciójukkal aktív részesei, alakítói lehetnek a közéletnek, nem pedig – a hatalom által nekik szánt szerepnek megfelelően – passzív szemlélői a nagypolitika színpadán zajló történéseknek vagy szerep nélküli statiszták egy hazug színjátékban. (Ilyennek gondolták például a tét nélküli választást[607] vagy a politikai röpgyűlések üres rituáléját az üzemekben.[608])

A fiatalok lázadása nemcsak a személytelen hatalom, hanem a felnőttek, az idősebb generációk ellen is irányult. A nyomozás során ke-

607 „Volt olyan srác, aki már szavazott és [...] nevetségesnek tartotta azt a szavazási módot, ami ma Magyarországon van. Valami olyat mondott, hogy egy lapra egy személy van ráírva és abból kell választani." ÁBTL V-159990/1. 85. J. Imre gyanúsított önvallomása, 1974. február 26.

608 T. Attila munkahelyi főnöke, akit tanúként hallgattak ki az ügyben – elfogadva a színjáték szabályait –, vallomásában úgy állította be ezeket a röpgyűléseket, mintha a politikai véleménynyilvánítás valódi fórumai lettek volna. T. Attiláról így nyilatkozott: „Politikai megnyilvánulásairól sem pro, sem kontra nem hallottam, bár több alkalommal is előfordult, hogy az üzemben röpgyűlés volt, pl. a chilei, a vietnámi kérdésekkel kapcsolatban, ahol véleményét sohasem nyilvánította." ÁBTL V-159990/1. 202. Sz. Ferenc tanú kihallgatási jegyzőkönyve, 1974. március1.

letkezett szövegekben a felnőtt társadalom kétféle megítélése jelenik meg. Egyfelől úgy tekintettek rájuk, mint akik az élet minden területén – politikusként, munkahelyi főnökként és szülőként is – uralmat gyakorolnak felettük, másfelől viszont a Kádár-rendszerrel megbékélt, eszméiket feladó megalkuvóknak tartották a felnőtteket, akikből a fiatalokkal ellentétben kihalt a tettvágy, a változásra, változtatásra való készség. J. Imre így vélekedett a generációik közötti különbségekről: „...a jelenleg középkorúnak számító felnőttek már nem tudnak változtatni semmit a jelenlegi állapotokon, mert kötelezettségeik vannak a családjuk felé."[609] Tüntetésük célját pedig az ifjúság színre lépésében, a „hatalomátvétel" szándékának jelzésében jelölte meg: „...a tüntetés akkor ér valamit, ha annak célja figyelmeztető jelleggel is bír a jelenlegi felnőtt korosztály felé, elsősorban a felelős pozíciókban lévők felé. [...] a fiatalság erejét kell érzékeltetni, azt végeredményben, hogy mi következünk, miénk a jövő és vegyenek bennünket komolyan."[610]

609 ÁBTL V-159990/1. 78. J. Imre gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyve, 1974. február 15.

610 ÁBTL V-159990/1. 78. J. Imre gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyve, 1974. február 15.

XII.

Összegzés

Az '56-os forradalom után az 1970-es évek elején a március 15-i nemzeti ünnepeken jelentek meg először tüntető fiatalok Budapest és néhány vidéki egyetemi város közterein. A demonstrációk résztvevői a pártállam emlékezetpolitikája, a '48-as polgári forradalom emlékének elsorvasztására törekvő ünneplési gyakorlata ellen tiltakoztak, amikor a nemzeti ünnephez méltatlannak tartott hivatalos ceremóniák után *külön* is megemlékeztek az évfordulóról.

A tízes éveik végén, húszas éveik elején járó fiatalok (középiskolások, egyetemisták, segéd- és szakmunkások egyaránt) évről évre egyre nagyobb számban indultak el a fővárosban a Petőfi-szobortól vagy a Nemzeti Múzeumtól a '48-as emlékhelyek felé, hogy önállóan ünnepeljenek; új márciusi ifjakként birtokukba vegyék a várost. Az „engedély nélküli csoportosulás" nyílt engedetlenség volt a politikai nyilvánosságot kisajátító hatalommal szemben éppúgy, mint a nemzeti jelképek toleráltnál intenzívebb használata: a tenyérnyi kokárda, az '56 emlékét is felidéző nemzetőrkarszalag, az egymás után többször is elénekelt *Himnusz* vagy a *Nemzeti dal* jelszóként skandált refrénje: „Esküszünk, / Esküszünk, hogy rabok tovább / Nem leszünk".

A nemzeti ünnep *méltó* megünneplésével nem csupán a „nemzetietlen kormányzattal", hanem általában a Kádár-korszak „létező szocializmusával" szembeni elégedetlenségüknek adtak hangot. Sokan közülük úgy érezték, hogy a nemzeti függetlenség, a demokratikus szabadságjogok és a társadalmi önrendelkezés '48-as eszméi – a propaganda állításaival ellentétben – nem érvényesülnek saját koruk szabadság- és demokráciahiányos társadalmi-politikai rendszerében. Alternatív megmozdulásaikkal, az egykori márciusi ifjakhoz hasonlóan, ők is aktív szereplői kívántak lenni a közéletnek, nem pedig – a nekik szánt szerepet elfogadva – csupán nézői a körülöttük zajló eseményeknek, illetve elszenvedői a fejük felett hozott döntéseknek.

Az alternatív megemlékezések spontán módon jöttek létre, a *valódi* politikai cselekvés vágya, generációjuk igénye a megmutatkozásra volt a fő hajtóerő, amely néhány éven keresztül bármiféle központi szervezés nélkül is az utcára vitte március 15-én a fiatalokat. A korlátozó-elnyomó hatalommal szembeni lázongásra a korabeli világ olyan meghatározó eseményei ösztönözhették őket, mint a '68-as diáklázadások (és az ezekről szóló filmek: az *Eper és vér* és a *Zabriskie Point* 1970-ből), az „emberarcú szocializmus" megteremtésének csehszlovákiai kísérlete, valamint az 1970. decemberi sztrájk- és tüntetéshullám Lengyelországban. Utóbbiak arról győzhették meg őket, hogy a szocialista rendszeren belül is létezik másfajta hozzáállás a közügyekhez, mint a közöny, a belenyugvás vagy a behódolás, ami – tapasztalatuk szerint – a magyar társadalmat általában jellemezte.

A megmozdulások méretei, a résztvevők száma és eltökéltsége 1972-ben érte el azt a fokot, amely már agresszív rendőri fellépést és szigorú felelősségre vonást vont maga után. A korábbi ötven-száz fiatalhoz képest ekkor már jóval többen, másfél-kétezren voltak jelen az alternatív ünnepléseken. A főváros utcáin '56 óta nem látott nagyságú demonstráló tömeget a rendőrség – a városi tér használatáért folytatott macska-egér harcban – csak erőszakkal tudta a nap végére teljesen feloszlatni. Az oszlatás során alkalmazott gumibothasználat, a rendőrségre előállított fiatalok nagy száma, a résztvevők széles körét érintő rendőrségi vizsgálat és a kiszabott büntetések szigora egytől egyig a politikai viselkedés alternatív formáival kísérletező fiatalok megfélemlítését szolgálta. Többen hosszas börtönbüntetést kaptak, de a rendőrség látókörébe került személyek közül szinte mindenkit ért valamilyen retorzió (tizenöt vagy harmincnapos elzárás, pénzbüntetés, rendőrhatósági figyelmeztetés). A munkahelyükön, iskolájukban lefolytatott fegyelmi eljárások pedig nem egy esetben kizárással, elbocsátással végződtek.

Bár 1973-ban még az előző évinél is többen árasztották el Budapesten a belváros utcáit, hogy külön ünnepeljék meg március 15-ét, utána egy évtizedig nem voltak tömeges megmozdulások a nemzeti ünnepen. A tiltakozások kifulladásában a megtorló-megfélemlítő intézkedések visszatartó hatása mellett a '68-as reform leállítása és az ideológiai szigor erősödése következtében megváltozott közhangulat is szerepet játszhatott. Az alternatív március 15-ék a nyolcvanas évek elején már más szereplőkkel és más körülmények között éledtek fel újra.

Felhasznált források és irodalom

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

Vizsgálati dossziék

3.1.9. V-157864/1-2. Sz. Tamás és társai (1969)

3.1.9. V-156403. Sz. Miklós és társa (1970)

3.1.9. V-159297/1-2. M. Péter és társai (1971)

3.1.9. V-159241/1-8. Sz. Miklós és társai (1972)

3.1.9. V-159990/1-2. B. Béla és társai (1974)

3.1.9. V-159342. T. Tamás (1973)

Objektumdossziék

3.1.5. O-20012 Rendkívüli eseményekről készült adatlapok másodpéldányai, Tolna megye

3.1.5. O-17269 „Követelők" (1978)

3.1.5. O-19868/1. Győr-Sopron megyében lévő ifjúsági és oktatási vonalakon tevékenykedő ellenséges személyek

Egyéb

2.7.2. BM Tájékoztató jelentések 65-9/64, 67, 83/1973.

1.12.2. A BRFK állambiztonsági szerveinek iratai, 20.doboz 1. 1972. és 1973. március 15.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

M-KS 288. f. 4. Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága ülései, 1973.

M-KS 288. f. 5. Magyar Szocialista Munkáspárt Politikai Bizottsága ülései, 1972–1973.

Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltára (MNL GYMSMGYL)

XXV. 6. A Győri Járásbíróság iratai. B 372/1974.

Budapest Főváros Levéltára (BFL)

VI. 14. g. 26., 27., 30., 33. kisdoboz. A Budapesti Rendőr-főkapitányság bűnügyi szerveinek iratai. Napi jelentések, 1971–1974.

VI. 15. d. 2. 1. kisdoboz. Budapesti Rendőr-főkapitányság rendészeti szerveinek közrendvédelmi iratai. Biztosítások, 1974.

XXV. 44. b. Pesti Központi Kerületi Bíróság büntetőperes iratai. 23692/1971. M. János és társainak ügye

XXXV. 1. a. 4. MSZMP Budapesti Bizottsága VB ülései, 1973.

Újságok, folyóiratok

Alföld, 1969–1970.
Beszélő, 1983–1989.
Kisalföld, 1971–1973.
Kortárs, 1968.
Magyar Ifjúság, 1968–1974, 1984, 1986.
Népszabadság, 1968–1973.
Művelődésügyi Közlöny, 1966.

Filmek

Incze Ágnes (rendező) 1997: *Emlékszem egy városra.* (Dokumentumfilm) https://www.youtube.com/watch?v=tQo061dCATs

Gárdos Péter (rendező) 1974: *Forradalmi Ifjúsági Napok.* (Dokumentumfilm) https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=21452

Online tartalmak

Striker Sándor honlapja, Fotók az 1972. március 15-i alternatív tüntetésről http://www.striker.hu/node/51.

Hivatkozott irodalom

Apor 2010 — Apor Péter: Az Agitátorok és a páncélvonat. *2000*, 22. évf. (2010) 12. sz. 71–76.

Bajomi 1969 — Bajomi Lázár Endre: *T. T. T. Titkos Társaságok Története.* Minerva, Budapest, 1969.

Bakos 2009 — Bakos István: Emlékeim a kollégista Kilencekről. *Magyar Napló*, 21. évf. (2009) 12. sz. 65–67.

Basch 1964 — Basch Lóránt: Egy Babits-vers keletkezéséről. Petőfi koszorúi. In: *A Petőfi Irodalmi Múzeum Évkönyve 1964.* Szerk. Nyilassy Vilma. Petőfi Irodalmi Múzeum – Képzőművészeti Alap Kiadó, Budapest, 1964. 163–175.

Bérczes 1995 — Bérczes László: *A végnek végéig. Paál István.* Cégér Kiadó, Budapest, 1995.

Borhi 2000 — Borhi László: *A vasfüggöny mögött. Magyarország nagyhatalmi erőtérben 1945–1968.* Ister Kiadó, Budapest, 2000.

Csifféry 2020 — Csifféry Gabriella: Magyar hajnal hasad. Egy egyetemista emlékei az 1956-os forradalomból. *Budapesti Levéltári Mozaikok*, 2020/18. (20. szám) http://bparchiv.hu/statikus/csiffary-gabriella-magyar-hajnal-hasad-egy-egyetemista-emlekei-az-1956-os-forradalombol (Letöltve: 2022. október 28.)

Csontos 1986 — Csontos Tibor: „A nemzetért szóló vagyok." Beszélgetés Dinnyés Józseffel. *Ifjúsági Magazin*, 22. évf. (1986) 3. sz. 4.

Csunderlik 2017 — Csunderlik Péter: *Radikálisok, szabadgondolkodók, ateisták. A Galilei Kör (1908–1919) története.* Napvilág, Budapest, 2017.

Eörsi 1998 — Eörsi László: 1996–1997 történelmi dokumentumfilmjeiből. Válogatás. In: *Évkönyv VI. 1998. (Az 1956-os Magyar Forradalom Történetének Dokumentációs és Kutatóintézete-Közalapítvány).* Szerk.

	Litván György. 1956-os Intézet, Budapest 1998. 308–313.
Farkas 2006a	Farkas Gyöngyi: Ügynökjelentések, kihallgatási jegyzőkönyvek, kérvények. (A társadalomtörténet-írás lehetséges forrásai.) *Aetas*, 21. évf. (2006) 4. sz. 146–171.
Farkas 2006b	Farkas Gyöngyi: Összeesküvés-történet egy ÁVH-dossziéban. *Századvég*, 11. évf. (2006) 39. sz. 57–89.
Farkas 2019	Farkas Gyöngyi: *Megszállás vagy segítségnyújtás. A Csehszlovákia elleni intervenció fogadtatása Magyarországon 1968-ban.* Kronosz – ÁBTL, Pécs–Budapest, 2019.
Fodor 1995	Fodor András: *A hetvenes évek II. [Napló 1973–1974].* Helikon, Budapest, 1995.
Frei 2008	Frei, Norbert: *1968 – Diáklázadások és globális tiltakozás.* Corvina, Budapest, 2008.
Gervai 2015	Gervai András: Tűzáldozat a Múzeumkertben. A (proletár)diktatúra ellenségei. In: Uő: *Titkos Magyarország*, Kalligram, Pozsony, 2015. 124–134.
Gyarmati 1998	Gyarmati György: *Március hatalma – a hatalom márciusa. Fejezetek március 15. ünneplésének történetéből.* Paginarum, Budapest, 1998.
Gyáni 2019	Gyáni Gábor: Az ego-dokumentumok történetírói haszna. *Bárka*, 27. évf. (2019) 2. sz. 69–74.
Hajdú 2008	Hajdú Tamás: *A kismagyar.* Magyar Ház, Budapest, 2008.
Haraszti 1989	Haraszti Miklós: *Darabbér – Egy munkás a munkásállamban.* Téka, Budapest, 1989.
Hofer 1992	Hofer Tamás: Harc a rendszerváltásért a szimbolikus mezőben. 1989. március 15-e Budapesten. *Politikatudományi Szemle*, 1. évf. (1992) 1. sz. 29–52.
Honvári 2013	Honvári János: Elsőként a Nissan ajánlkozott... Magyar–japán közös autógyártási tervek 1968–1970-ben. *Archívnet*, 13. évf. (2013) 2. sz. https://archivnet.hu/gazdasag/elsokent_a_nissan_ajanlkozott.html (Utolsó letöltés: 2022. január 26.)

Horváth 2009 Horváth Sándor: *Kádár gyermekei. Ifjúsági lázadás a hatvanas években.* Nyitott Könyvműhely, Budapest, 2009.

Jávorszky 1992 Jávorszky Béla Szilárd: Tolcsvay László – Felhangosítottam a Nemzeti dalt. *Jávorszky Béla Szilárd honlapja.* https://jbsz.hu/foldal/52-kezdetek-/930-tolcsvay-laszlo-en-csak-felhangositottam-a-nemzeti-dalt.html (Utolsó letöltés: 2022. december 28.)

Kapronczay 2007 Kapronczay Károly: Út a lengyel rendszerváltozáshoz. *Valóság,* 50. évf. (2007) 1. sz. 52–66.

Kenedi 1995 Kenedi János: „Ezek csak pofáznak a gyülekezési szabadságról..." Március 15-i spontán tüntetések az állampárt idején. Dokumentumok 1970–1974. *Kritika,* 24. évf. (1995) 4. sz. Melléklet

Kenedi 1996 Kenedi János: *Kis állambiztonsági olvasókönyv I–II. Október 23. – március 15. – június 16. a Kádár-korszakban.* Magvető, Budapest, 1996.

Király 2017 Király István: *Napló 1956–1989.* Magvető, Budapest, 2017.

Kiss 2021 Kiss Gabriella: Valóságcsinálás. Gondolatok a Szegedi Egyetemi Színpad Petőfi-rock című előadásáról és a diákszínjátszás paradoxonáról. *Transindex,* 2021. március 30. https://www.jatekter.ro/?p=35701 (Utolsó letöltés: 2022. január 26.)

Klaniczay 2003 Klaniczay Gábor: *Ellenkultúra a hetvenes-nyolcvanas években.* Noran, Budapest, 2003.

Klaniczay 2018 Klaniczay Gábor: 1968 és az ellenkultúra. *Educatio,* 27. évf. (2018) 3. sz. 382–390.

Kövessi (szerk.) 1972 Kövessi Erzsébet (szerk.): *Petőfi koszorúi. Irodalmi műsorok középiskolások számára.* Népművelési Propaganda Iroda, Budapest, 1972.

Krassó 1991 Krassó György: Petőfi koszorúi '72–73. In: *Maradj velünk. Krassó György írásai.* Szerk. Hafner Mónika – Zsille Zoltán. MagánZárka, Budapest, 1991. 151–156.

Kresalek 1998 — Kresalek Gábor: Március idusa és a FIN. *Beszélő*, 3. évf. (1998) 3. sz. 3. 62–63.

Kő 1995 — Kő András: „Csupán meg van tágítva... de nincs eltörve még a lánc." In: Nagy Gáspár: *Közelebb az életemhez.* Tiszatáj Könyvek, Szeged, 1995. 351–356.

Kun 2008 — Kun Miklós: *A „prágai tavasz" titkos története.* Akadémiai, Budapest, 2008.

Méray 2000 — Méray Tibor: *A párizsi vártán. Írások a Szajna mellől. II.* Mentor, Marosvásárhely, 2000.

Mitrovits 2009 — Mitrovits Miklós: 1968 – a lengyel ellenzéki mozgalom fordulópontja. In: *1968. Kelet-Európa és a világ.* Szerk. Bartha Eszter – Krausz Tamás. L'Harmattan, Budapest, 2009. 87–103.

Mlynář 1989 — Mlynář, Zdeněk: *A Prágai Tavasz...és ősz.* Vita, Budapest, 1989.

Modor 2004 — Modor Ádám: *A titok meg a nyitja.* Kairosz, Budapest, 2004.

Murai–Tóth 2018 — Murai András – Tóth Eszter Zsófia: *1968 Magyarországon. Miért hagytuk, hogy így legyen?* Scolar, Budapest, 2018.

Müller 2007a — Müller Rolf: A megtorlás fényképei. In: *ÁVH-Politika-1956: Politikai helyzet és az állambiztonsági szervek Magyarországon, 1956.* Szerk. Okváth Imre. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Budapest, 2007. 193–221.

Müller 2007b — Müller Rolf: A forradalom emlékalbuma. *Betekintő,* 1. évf. (2007) 1. sz. http://epa.uz.ua/01200/01268/00001/MullerRolf.html (Utolsó letöltés: 202. december 28.)

Nagy G. 2004 — Nagy Gáspár: Petőfi és március nyomában. Az 1848-as forradalom és szabadságharc 155. évfordulóján. In: Nagy Gáspár: *Szavak a rengetegből.* Tiszatáj Könyvek, Szeged, 2004. 23–30.

Nagy J. 2011 — Nagy J. Endre: Ady Endre protestáns forradalmisága. In: *Kocsi-út az éjszakába. A Nagykárolyban, Érmindszenten és Nagyváradon 2011. május 6–8-án*

rendezett Kocsi-út az éjszakában-konferencia szerkesztett és bővített anyaga. Szerk. Fűzfa Balázs. Savaria University Press, Szombathely, 2011. 63–82.

Nagy S. 2021 — Nagy Sándor: Amikor még nem lehetett – nem úgy lehetett... Március 15. ötven évvel ezelőtt. *Budapest Főváros Levéltára honlapja*, Hírek. Március 14. https://bparchiv.hu/hirek/amikor-meg-nem-lehetett-nem-ugy-lehetett-marcius-15-otven-evvel-ezelott (Utolsó letöltés: 2022. december 28.)

Nagy W. 1991 — Nagy W. András: Hitelesen márciusi. *Beszélő*, 3. évf. (1995) 11. sz. 22–23. http://beszelo.c3.hu/cikkek/hitelesen-marciusi (Utolsó letöltés: 2022. december 28.)

Nagy W. 1992 — Nagy W. András: Márciusi hátramenet. *Beszélő*, 4. évf. (1992) 11. sz. 25–27. http://beszelo.c3.hu/cikkek/marciusi-hatramenet (Utolsó letöltés: 2022. december 28.)

Nagymihály 2019 — Nagymihály Zoltán: „Szellemét a tűz nem égeté meg". Bauer Sándor áldozata – ötven év után. *Hitel*, 32. évf. (2019) 1. sz. 98–103.

Nánay 1998a — Nánay István: Petőfi-rock. *Beszélő*, 3. évf. (1998) 4. sz. 4. 81–84. http://beszelo.c3.hu/cikkek/petofi-rock (Utolsó letöltés: 2022. december 28.)

Nánay 1998b — Nánay István: A 25. *Beszélő*, 3. évf. (1998) 5. sz. 100–101. http://beszelo.c3.hu/cikkek/a-25 (Utolsó letöltés: 2022. december 28.)

Németh 2015 — Németh György: *Petőfi '72. Az 1972. március 15-i spontán tüntetés története.* Kézirat.

Palkó 2014 — Palkó László András: Keserédes napjaink. Ünnepek és ünneplési szokások Magyarországon a kádári puha diktatúra időszakában: 1962–1988 (1. rész) *Valóság*, 57. évf. (2014) 11. sz. 10–36.

Palkó 2017a — Palkó László András: Vigadtunk és sírtunk. Ünnepek és ünneplési szokások Magyarországon a politikai rendszerváltás időszakában 1989–1990 (1. rész). *Valóság*, 60. évf. (2017) 2. sz. 86–109.

Palkó 2017b — Palkó László András: Vigadtunk és sírtunk. Ünnepek Magyarországon a politikai rendszerváltás időszakában 1989–1990 (2. rész). *Valóság*, 60. évf. (2017) 3. sz. 96–117.

Pap M. 2021 — Pap Milán: *A párttal, a néppel... Eszmék és politikai mozgósítás a Kádár-korszakban.* Mathias Corvinus Collegium, Budapest, 2021.

Pap P. 2019 — Pap Péter István: Egy tüntetés anatómiája az ellenzéki március tizenötödike 1989-ben. *Betekintő*, 13. évf. (2019) 3. sz. 30–49.

Papp I. 2002 — Papp István: A Nékosz legendája és valósága. In: *Mítoszok, legendák, tévhitek a 20. századi magyar történelemről.* Szerk. Romsics Ignác. Osiris, Budapest, 2002. 309–338.

Petrik 2009 — Petrik Béla: A tejfogakhoz. Három vers 1973 idusáról. *Hitel*, 22. évf. (2009) 5. sz. 17–29. https://www.epa.hu/01300/01343/00088/pdf/hitel_EPA01343_2009_05_20090527-21653.pdf (Utolsó letöltés: 2022. december 28.)

Pithart 1993 — Pithart, Petr: *Hatvannyolc.* Kalligram, Pozsony, 1993.

Rockenbauer 1989 — Rockenbauer Zoltán: Nemzeti ünnep. *Beszélő összkiadás 1987–1989.* 1. évf. (1989) 27. sz. 776–778.

Sándor L. 2016 — Sándor L. István: „Egyszer legalább élhettem" *Ellenfény*, 21. évf. (2016) 7. sz. 26–44.

Solt 1986 — Solt Ottília: Utójáték. *Beszélő*, 1. évf. (1986) 18. sz. 8–11. http://beszelo.c3.hu/cikkek/utojatek (Utolsó letöltés: 2022. december 28.)

Solt 1990 — Solt Ottília: A lánchídi csata. Beszélgetés Pongor Sándor ezredessel, a BRFK Közbiztonsági (ma már Közrendvédelmi) Osztálya vezetőjével. *Beszélő*, 2. évf. (1990) 10. sz. 6–8. http://beszelo.c3.hu/cikkek/a-lanchidi-csata (Utolsó letöltés: 2022. december 28.)

Standeisky 2010 — Standeisky Éva: *Népuralom ötvenhatban.* Pesti Kalligram, Budapest, 2010.

Stolarik (szerk.) 2010 — Stolarik, M. Mark (szerk.) : *The Prague Spring and the Warsaw Pact Invasion of Czechoslovakia, 1968. Forty Years Later.* Bolchazy-Carducci Publishers, Mundelein, Illinois, USA, 2010.

Striker 1997 — Striker Sándor: Március 15-e 1972-ben. Egy elhallgatott nap. *Élet és Tudomány,* 52. évf. (1972) 11. sz. (március 14.) 332–333.

Szabó I. 2000 — Szabó Ildikó: *A pártállam gyermekei. Tanulmányok a magyar politikai szocializációról.* Új Mandátum, Budapest, 2000.

Szabó M. 1998 — Szabó Miklós: Beszélő évek: 1972. *Beszélő,* 3. évf. (1998) 3. sz. 48–55. http://beszelo.c3.hu/cikkek/1972 (Utolsó letöltés: 2022. december 28.)

Szép versek 1968. — *Szép versek 1968.* Magvető, Budapest, 1969.

Szőnyei 2005 — Szőnyei Tamás: *Nyilván tartottak. Titkos szolgák a magyar rock körül 1960–1990.* Magyar Narancs – Tihany-Rév, 2005.

Tabajdi–Ungváry 2008 — Tabajdi Gábor – Ungváry Krisztián: *Elhallgatott múlt. A pártállam és a belügy. A politikai rendőrség működése Magyarországon, 1956–1990.* 1956-os Intézet–Corvina, Budapest, 2008.

Takács R. 2016 — Takács Róbert: A nyugati film és közönsége Magyarországon Sztálin halálától Helsinkiig (1953–1975) *Korall,* 17. évf. (2016) 65. sz. 137–163.

Takács T. 2020 — Takács Tibor: A forradalom mint emlék(mű) és (mű)történelem: 1972. március 21. *Betekintő,* 14. évf. (2020) 2. sz. 5–33.

Tardos 1996 — Tardos János: Maradtak a fura urak. Egy régi építőkari március emléke még él. *A Jövő Mérnöke,* 43. évf. (1996) 7. sz. 2.

Turóczi 2019 — Turóczi Márk: Trükkök sokaságával érték el Kádárék, hogy a fiatalok ne lázadjanak március 15-én. *Qubit.hu,* 2019. március 15. https://qubit.hu/2019/03/15/trukkok-sokasagaval-ertek-el-kadarek-hogy-a-fiatalok-ne-lazadjanak-marcius-15-en (Utolsó letöltés: 2022. december 28.)

Utassy 1969 — Utassy József: *Tüzem, lobogóm!* Magvető, Budapest, 1969.

Varga 1991 — Varga István: Beszélgetés Utassy József költővel. *Népszabadság*, 1991. március 15.

Williams 1997 — Williams, Kieran: *The Prague Spring and Its Aftermath, Czechoslovak Politics 1968–1970.* Cambridge University Press, Cambridge, 1997.

Wintermantel 2014 — Wintermantel Péter: *A magyar–japán diplomáciai kapcsolatok két évtizede: 1944–1964.* Doktori disszertáció, ELTE BTK, Budapest, 2014. http://doktori.btk.elte.hu/hist/wintermantelpeter/diss.pdf (Utolsó letöltés: 2022. január 26.)

Zajti (szerk.) 2021 — Zajti Ferenc (szerk.) : *Autóstoppal Lengyelországban Visszaemlékezések.* Nap Kiadó, Budapest, 2021.

Képjegyzék

old.

17. Kossuth Lajos szobra a Parlament előtt (1967) (FORTEPAN, Adományozó: Pálinkás Zsolt, Képszám: 31613)

22–27. Fényképek az 1972. március 15-i délelőtti alternatív ünneplésről a nyomozati anyagból (ÁBTL V-159241/7. 40-44. Elkobzott fotók a peranyagban)

43. Az 1972. március 15-i hivatalos ünnepi műsor KISZ-avatással zárult a Nemzeti Múzeumnál (MTI/Szebellédy Géza, Azonosító: MTI-FOTO-868519)

44. A nyolcadik kerületi fiatalok KISZ-fogadalmat tesznek a Nemzeti Múzeum lépcsőjén 1972. március 15-én délelőtt. Este ugyanitt gyülekeztek az alternatív megemlékezésre készülődő fiatalok (MTI/Szebellédy Géza, Azonosító: MTI-FOTO-868514

46. „A mi forradalmiságunk a jobb munka, a tanulás!" – hirdette egy KISZ-es transzparens az 1978-as hivatalos március 15-i ünnepségen (FORTEPAN, Adományozó: Magyar Rendőr, Képszám: 66318)

56. Che Guevarát ábrázoló nyomat 1973-ból (FORTEPAN, Adományozó: Kende János, Képszám: 185391)

82. A Syrius Együttes játszik a Becsényi Klubban 1972 tavaszán (Bakos Géza építész tulajdona)

83. Az Egyetemi Színpad jegyirodája a Váci utcában (1970) (FORTEPAN, Adományozó: FŐFOTÓ, Képszám: 214585)

90. Az 1976. március 15-i múzeumkerti hivatalos megemlékezés „pléhkokárdás" résztvevői (FORTEPAN, Adományozó: Urbán Tamás, Képszám: 88680)

105. U. István éppen felszedi az eldöntött vörös papírzászlókat X. János egyik elkobzott fotóján (X. János felvételei/ BFL XXV. 44. b. 23692/1971. Elkobzott fotók a peranyagban)

111. Az *Eper és vér* című film plakátja a Lenin körúton (ma Teréz körút), a Szikra Mozi előtt 1971-ben ((FORTEPAN, Adományozó: FŐFOTÓ, Képszám: 214189)

129. Az 1972. március 15-i alternatív ünneplésre mozgósító röpcédulák (ÁBTL V-159241/7. 61.)

157. Munkásőrök és ifjúgárdisták sorfala a Petőfi-szobor körül 1973. március 15-én (MTI/Tóth István Csaba, Azonosító: MTI-FOTO-870430

159. Hivatalos ünnepség az 1848-as forradalom 125. évfordulóján a Nemzeti Múzeum előtt 1973. március 15-én. Az ünnepi szónok Kállai Gyula PB-tag, a Hazafias Népfront Országos Tanácsának elnöke volt (MTI/Szebellédy Géza, Azonosító: MTI-FOTO-870336)

169. Igazoltatás a Majakovszkij (ma Király) utcában (1974) (FORTEPAN, Adományozó: Magyar Rendőr, Képszám: 66048)

195. A Szegedi Egyetemi Színpad *Petőfi-rock* című előadása (FORTEPAN, Adományozó: Kádas Tibor, Képszám: 22330)

201. A forgalmas Lenin (ma Baross Gábor) út Győrben (1975) (FORTEPAN, Adományozó: Magyar Rendőr, Képszám: 66233)

Névmutató

A kötetben előforduló ügynökneveket és az anonimizált szereplők neveit nem tüntettük fel a mutatóban.

Aczél György 160, 161
Ady Endre 17, 20, 67, 117, 119, 124, 186, 194
Antonioni, Michelangelo 12

Babits Mihály 72, 76, 117, 118, 171, 183
Bajomi Lázár Endre 55
Baranyai György 164, 165
Bauer Sándor 12
Benke Valéria 39
Benkei András 155, 185
Berek Katalin 160
Berény Róbert 17
Biszku Béla 39
Boldizsár Gábor 174
Brezsnyev, Leonyid Iljics 214
Budai István 101

Darvas József 44
Dinnyés József 124
Dolmányos István 38
Domján Árpád 85
Dózsa György 44, 45

Finta József 60
Fodor András 158, 165
Földes György (Hobo) 173

Gáspár Sándor 39
Gombár József 40
Guevara, (Che) Ernesto 14, 56, 76

Gyarmati György 8, 10
Gyurkó László 160

Hacsaturjan, Aram 40
Hagmann, Stuart 12
Haraszti Miklós 211
Horváth István 152
Horvay János 194

Illyés Gyula 92
Incze Ágnes 10

Jancsó Miklós 76, 77
Jankovich Ferenc 109
Jones, Brian 18

Kádár János 8, 13, 214
Kállai Gyula 40, 158, 159
Kenedi János 9
Király István 38, 41
Kiss István 17, 200
Kodály Zoltán 40
Koncz Gábor 171
Kossuth Lajos 16, 17, 57, 124, 131, 132

Krassó György 9, 13

Lennon, John 108, 109, 111

Marcuse, Herbert 14
Marx, Karl 56, 57
Méray Tibor 151, 152, 161
Mészáros Márta 81
Millok András 48

Nagy Béla 84
Nagy Gáspár 94, 123, 124
Nagy Richárd 42
Nagy Sándor 101
Németh György 10
Németh Károly 39

Óvári Miklós 161

Paál István 194
Palach, Jan 12
Petőfi Sándor 72, 45, 46, 61, 66, 85, 107, 118, 121–123, 131, 132, 157
Pullai Árpád 39

Radics Béla 81
Rákosi Mátyás 8

Seregi László 40
Somogyi Sándor 152
Standeisky Éva 197
Striker Sándor 14, 173

Szabad György 39
Szabó Kálmán 40, 101
Szabó Miklós 77
Szigeti Károly 160
Szőnyei Tamás 174
Szűcs Istvánné 40

Takács Tibor 149
Táncsics Mihály 85
Trautmann Rezső 40

Udvaros Péter (írói név) 65
Utassy József 20, 69, 85, 117, 119, 123, 124

Vajó Péter 40, 101

Summary

Gyöngyi Farkas

March Youth in the Kádár era

Alternative celebrations of March 15 in the 1970s

There were very few examples of open and collective demonstrations against the party-state, aside from the 1956 revolution, in Hungary, during the dictatorial regime of the communist era. Citizens who were malcontent with the fate of the country and their own circumstances could only express their „inciting" opinions individually and covertly through anonymous letters, flyers, graffiti, or symbolic actions such as statue vandalism or flag tearing. Street protests were very rare until the late 1980s. Among these rare occasions were the alternative celebrations on March 15th in the form of public processions in Budapest and in some larger cities in the countryside, where young people protested against the government's commemorative practices, that is against the withering of the national holiday, and indirectly against the policy of the party-state.

The commemoration of the 1848–49 revolution and freedom fight was eliminated from the series of holidays considered important for the strengthening of the Soviet-type political regime. Instead of celebrating the ideals of national independence, political freedoms and social self-determination, holidays that reflected the ideology and the memory politics of the regime were prioritised. In 1951, March 15th was downgraded to be a working day. National symbols disappeared from public spaces, articles recalling 1848 were only seldom published in the press. Even the feeble official commemorations had a strong current affair aspect. The so-called „Revolutionary Youth Days" organized by the Hungarian Communist Youth Association from the mid-1960s onwards aimed also to fade the memory of 1848.

March 15th, beyond its inherent symbolic force, became suitable for the symbolic act of the opposition to the political power precisely because it was officially neglected. This is cogently demonstrated by the important role the ideals and the symbols of 1848 played in the course of the 1956 revolution. And later March 15ths could evoke the spirit of October 23rd 1956 thanks to the intertwining of 1848 and 1956. Unofficial celebrations of March 15th began at the turn of the 1960s and 1970s, and after a longer break, they continued from the early 1980s until the change of the political regime. The communist authorities did not tolerate and punished harshly the young people trying to find alternative forms of political behaviour. The brutality of the police used in dispersing crowds, the mass arrests and the severe sentences however did not discourage the young generation, who provided the main base for the protests, from similar actions in the following years. This book presents the alternative commemorations of March 15th of the early 1970s based on documents created during police investigations. It tells about the history of the celebrations as well as it tackles the circumstances, organization, choreography and symbolism of the protests. It studies also the social status, the motivations and the views of those participating in the events.

The participants of the demonstrations protested against the memory politics of the one-party state and its commemorative practices aimed at suppressing the memory of the 1848 revolution, when they commemorated the anniversary separately after the official ceremonies they considered unworthy of the national holiday. Young people in their late teens and early twenties (high school and university students, assistant workers, skilled workers alike) marched in increasing numbers each year from the Petőfi statue or from the National Museum to the other memorial sites of 1848. These young people celebrated independently and they took over the capital as new „March youth". Their „unauthorized gathering" was open disobedience to the power holders who appropriated the political public sphere, just like the intense use of national symbols: palm-sized cockades, armbands of the national guard which recalled the memory of 1956, the national anthem which they sang repeatedly or the refrain of Petőfi's National Song: „We hereby swear, that we the yoke of slavery no more shall wear."

They expressed not only their dissatisfaction with the ruling „unpatriotic government" by commemorating the national holiday in an appropriate way, but also their malcontent with the „existing socialism" of the Kádár era in general. Many of them felt that the 1848 ideals of national independence, democratic freedoms and individual rights had not been realized and the political system of their times lacked freedom and democracy despite what the official propaganda claimed. They wanted to be active participants in public life by their initiatives, like the March Youth before them, rather than just passive observers of the events or victims of decisions made over their heads.

The alternative commemorations came about spontaneously driven by the desire for real political action and the need of their generation to be visible. They called the young people to the streets on March 15 for several years without any central organization. The spirit of rebellion against the oppressive political power was encouraged also by such contemporary events as the student uprisings of 1968 (and films made about them like *Strawberry Statement* and *Zabriskie Point* from 1970), by the Czechoslovakian attempt of the „socialism with human face", and the wave of strikes and protests in Poland in December 1970. The later convinced the Hungarian youth that there could be a different attitude towards public affairs even within the communist regime instead of indifference, resignation, or submission which they thought characterized the Hungarian society in general.

The size of the demonstrations, the number and the determination of the participants reached the critical level in 1972 and provoked aggressive police reaction and harsh measures. In this year one and a half to two thousands young people joined the alternative celebrations compared to the fifty to five hundred participants of the previous years. The police could only dissolve the unprecedented demonstration on the streets of the capital since 1956 in a cat-and-mouse game with force by the end of the day. The use of rubber truncheons during the dispersal, the large number of those taken in custody, the wide scale of police investigations and the severity of the imposed penalties all served to intimidate the young people. Many of them received lengthy prison sentences and almost everyone who had been identified, faced some form of retaliation (fifteen to thirty days of detention, fines,

police warnings). Disciplinary proceedings conducted at workplaces or in schools resulted in exclusions or dismissals in many cases.

Although in 1973 even more people flooded the streets of the centre of Budapest than the previous year to celebrate March 15, there weren't similar mass protests on this national holiday for a decade afterwards. The end of the economic reform of 1968 and strengthening of the ideological rigor may have also played a role in the exhaustion of the protests besides the deterrent effect of the communist authorities' intimidating measures. Alternative celebrations revived only in the early 1980s with different actors and under different circumstances.

A Kronosz Kiadó az 1795-ben alapított Magyar Könyvkiadók
és Könyvterjesztők Egyesülésének tagja

A Kronosz Kiadó a Szakkiadók Társulásának tagja,
könyveink elektronikusan elérhetők, olvashatók és kereshetők
az Arcanum Adatbázis Kiadó által létrehozott
www.szaktars.hu
adatbázisban

Kiadja a Kronosz Könyvkiadó Kft.
Felelős kiadó a Kronosz Kiadó ügyvezetője
Felelős szerkesztő: Erőss Zsolt

Nyomdai munkák: Séd Nyomda, Szekszárd
Felelős vezető a kft. ügyvezetője

www.kronoszkiado.hu